

Андрій Бурий
Руслан Таратула
Руслан Тополевський
Лідія Тополевська

**Міжнародний досвід діяльності
інститутів мирового судді, суду
присяжних, народних засідателів та
пропозиції щодо можливостей його
застосування в Україні**

**Регіональний громадський фонд
«Право і Демократія»
2009р.**

Видано РГБФ «Право і Демократія», в рамках реалізації проекту «Моніторинг міжнародного досвіду діяльності інститутів мирового судді, суду присяжних, народних засідателів та розробка пропозицій щодо можливостей його застосування в Україні», за фінансової підтримки Міжнародного фонду «Відродження».

Над посібником працювали:

Ідея та концепція:

Андрій Бурій – керівник проекту, координатор напрямку «Судова система та судова реформа в Україні» - РГБФ «Право і Демократія».

Правові експерти:

Руслан Таратула – адвокат, експерт права РГБФ «Право і Демократія».

Руслан Тополевський – кандидат юридичних наук, доцент кафедри.

Лідія Тополевська – юрист, експерт Центру правових та політичних досліджень «СІМ».

Робота над змістом:

Остан Тимчій – юрист, експерт права РГБФ «Право і Демократія».

Даний посібник містить у собі результати дослідження, яке проводилось Регіональним громадським фондом «Право і Демократія», в рамках реалізації проекту: «Моніторинг міжнародного досвіду діяльності інститутів мирового судді, суду присяжних, народних засідателів та розробка пропозицій щодо можливостей його застосування в Україні». У посібнику описується міжнародний досвід діяльності судових інститутів та конкретні пропозиції щодо можливостей його застосування в Україні у ході перебігу судової реформи.

Посібник розраховано на суддів та працівників суду, представників виконавчої та законодавчої гілок влади, органів місцевого самоврядування, юристів, адвокатів, правозахисних організацій та усіх небайдужих осіб до захисту прав людини та проблем реформування судової гілки влади в Україні.

Будемо вдячні за Ваші відгуки та пропозиції, котрі просимо надсилати за адресою:

79000, Львів - Україна
проїзд Крива Липа, 6 (3-й поверх)
Тел/Факс: 38(0322) 97 19 32
www.fond.lviv.ua
E-mail: lawdemo@nw.lviv.net
Регіональний громадський фонд «Право і Демократія»

ВСТУП

Протягом останніх років в Україні триває дискусія щодо необхідності запровадження та діяльності суду присяжних, інституту мирових суддів та народних засідателів. На сьогодні не має однозначної думки правознавців щодо доцільності створення та запровадження таких судових інститутів в Україні, хоча на «папері» вони уже давно існують. Так, законодавчі основи діяльності суду присяжних містяться в Законі України «Про судоустрій» та Кримінально-процесуальному кодексі. Згідно із ЗУ «Про судоустрій», народ безпосередньо бере участь у здійсненні правосуддя через народних засідателів і присяжних. Участь народних засідателів і присяжних у здійсненні правосуддя є їхнім громадянським обов'язком. Суди присяжних успішно функціонують в багатьох країнах Європи та США. Аналізуючи правові системи цих країн, можна виділити багато позитивних моментів: забезпечення змагальності судового процесу, його демократичність, збільшення ролі адвоката в процесі, підвищення рівня професійності сторін при розгляді справи у суді, тощо. Інститут мирових суддів був занесений до проекту Конституції України 1992 року, але потім від нього відмовились. Питання про відродження даного інституту було поставлено тільки на сучасному етапі судово-правової реформи. Та все ж таки, інститут мирових суддів аналізували багато вітчизняних науковців, які взяли до уваги історичний та зарубіжний досвід. Необхідність впровадження інституту мирових суддів зумовлена, зокрема, з погляду на такий критерій, як доступ до правосуддя.

Недоліки роботи, які існують нині у системі українського правосуддя під час перебігу судової реформи, неодноразово стають темою обговорення в Європейських інституціях, а швидке їх усунення є однією з обов'язкових вимог перед Україною з боку Європейського союзу та інших міжнародних організацій. Держава з кожним роком удосконалює діяльність судів та суддів. Однак, на наш погляд, не завжди таке функціонування влади у сфері судової реформи є ефективною та надійною. На думку членів правозахисних організацій, які

здійснювали роботу над даним моніторинговим проектом, слід взяти до уваги проведення широкомасштабного дослідження міжнародного досвіду функціонування інститутів мирового судді, суду присяжних, народних засідателів, з метою застосування вивченого такого досвіду в Україні на тлі перебігу судової реформи.

Звісно, у процесі реформування судової системи України необхідно буде врахувати досвід діяльності даних інститутів інших країн, та запозичити із їхньої практики у законодавство України найефективніші способи участі народу у здійсненні правосуддя.

Дане дослідження носить актуальний характер і ставить собі за мету провести широкомасштабний аналіз функціонування у різних державах інститутів мирового судді, суду присяжних, народних засідателів та розробити пропозиції щодо їх застосування в Україні.

Сподіваємось на те, що наші напрацювання та пропозиції будуть прийняті до уваги та використані у процесі реформування судової системи України.

З повагою, керівник проекту:

Андрій Бурий

I. СУД ПРИСЯЖНИХ

Тополевська Л., Тополевський Р.

Суд присяжних: загальна характеристика

Інститут суду присяжних для більшості вітчизняних юристів все ще залишається чимось незвичайним і незрозумілим, чимось таким, що вивчають в курсі історії права або порівняльного правознавства і що малоприслатне для застосування в юридичній практиці. Для переважної більшості українських громадян суд присяжних також залишається чимось невідомим і екзотичним. Багато з демократичних країн запровадили суд присяжних і напрацювали значний досвід щодо його функціонування. Незважаючи на це, у багатьох державах, які вважаються демократичними відсутній такий інститут.

Запровадження суду присяжних в Україні створює іншу, порівняно з існуючою, систему оцінки того, що є злочином. Така відмінність полягає не лише в розділі функції суду на суд факту і суд права, але й у зміні підходів до процедур, до змагальності, до презумпції невинуватості, обмеженості можливостей представити дані кримінальної справи присяжним, до виправдання, тощо.

Основне завдання присяжних – оцінити діяння підсудного з точки зору громадської свідомості.

На суд присяжних можна поглянути з різних точок зору. Так, наприклад, з одного боку – це особливий політичний інститут, наділений спеціальними правами щодо чинного законодавства. З іншого – група осіб, скликана для перевірки істинності знайдених фактів під час дискусії і вирішення певної проблеми.¹

Суд присяжних в різних країнах

¹ Краснопольский И. А. Основы социально-психологического изучения суда присяжных// <http://www.psychology.ru/lomonosov/tesises/ea.htm>

Участь населення в правосудді сягає своїм корінням глибокої давнини (наприклад, геліасти в Афінах, тинги у скандинавів).

Що стосується суду присяжних, то його становлення та розвиток суду присяжних розтягнувся на століття і мав декілька етапів.

На думку багатьох дослідників, прообраз сучасного суду присяжних виник у Франції і, очевидно, був закріплений внаслідок судової реформи 829 р. н. е., за часів короля Луї Піуса.² Згодом, після норманського завоювання 1066 р. суд присяжних було завезено в Англію, де він зберігся і до сьогодні як важлива складова англійського судочинства. Водночас інші дослідники пов'язують суд присяжних з англосаксонським періодом розвитку Англії. Вони вважають, що прообразом суду присяжних була очищувальна присяга, хоча, безперечно, функції змінилися.³ Так, звичай передбачав, що особа, яку обвинувачують в скоєнні злочину, може бути виправданою, якщо вийде кілька осіб і складуть присягу, що вони вірять у його невинуватість.⁴

Безперечно, на становлення суду присяжних справило прийняття у 1215 р. Великої Хартії Вольностей (Magna Carta). Вона обмежила королівську владу, розширивши повноваження парламенту, а також дала поштовх «суду рівних за участю присяжних». В такий спосіб у здійсненні правосуддя почали брати участь безпосередньо мешканці Англії, як у кримінальних, так і у справах щодо цивільних прав та обов'язків. Згодом було створено журі обвинувачення, з якого виділося журі вердикту (мале журі). До XV століття мале журі виступало як свідки, обізнані з місцевістю та звичаями (спочатку у справах про межі земельних наділів, згодом і у кримінальних справах). І лише після XV століття на нього було покладено функцію вирішення справи щодо вини підсудного.

У 1400 р. в англійському праві було сформульовано вимогу, яка дожила і до сьогодні: присяжні залишаються бездіяльними під час розгляду справи й неупереджено виносять рішення на підставі фактів. У 1670 р. зафіксовано незалежність суду присяжних як від монарха, так і від королівських суддів.

² Бернхем В. Вступ до права та правової системи США. — К.: Україна, 1999. - 554 с. – с. 90

³ Ларин А. М. Из истории суда присяжных в России. М.: Российская правовая академия МЮ РФ, 1995. С. 4.

⁴ Джиффорд Д.Дж., Джиффорд К.Х. Правовая система Австралии М.: Юридическая литература, 1988. – с.157

Зокрема, в *Бушельській справі (Bushel's Case)* зазначалося, що присяжний не підлягає штрафу чи позбавленню волі за виправдання обвинуваченого. У 1700 р. в діяльності суду присяжних з'явилася вимога, характерна і для сучасності, що рішення у справі слід виносити лише на підставі свідчень, отриманих судом, а не поза залом суду.

Лише наприкінці XVIII ст. присяжні почали вирішувати питання про винність підсудного повною мірою. На це значно вплинули судові процеси у справах про клепи, які публікувались в друкованих виданнях. Так, у 1792 р. в Англії було прийнято закон, який передбачав, що присяжні, для визнання підсудного винним у клепі, мають встановити не лише те, чи має опубліковане клепницький характер, але й те, чи несе за це відповідальність саме підсудний. Таким чином, суд присяжних остаточно став тим, чим ми його знаємо сьогодні – «судом факту».

Згодом суд присяжних став складовою багатьох правових систем в усьому світі, перш за все в британських колоніях, а згодом і в низці інших держав.

У Франції створення суду присяжних пов'язано з Декретом про судову організацію 1790 р., який заклав підвалини судочинства за участю народу і для народу. Значну роль у французькому судочинстві займає суд асизів (французький варіант суду присяжних). Асизи засідають разом із суддями, допитують обвинуваченого і свідків, а також радяться з ними щодо вердикту.⁵ Завоювання Наполеона дозволили йому запровадити суд присяжних в Бельгії, Голландії, Італії.

У Німеччині суд присяжних було створено в 1848 р., а у 1924 р. замінено колегією із трьох професійних суддів і шести присяжних (шефенів) У 1975 р. кількість шефенів була зменшена до двох осіб.

В Російській імперії суд присяжних було створено 1864 р., коли було прийнято Судові устави, які передбачали, що в систему загальних судів першої та другої інстанції входили відповідно окружні суди і судові палати. Справи

⁵ Боботов С. В. Откуда пришел к нам суд присяжных (англосаксонская модель). М.: Российская правовая академия МЮ РФ, 1995. С. 9-10.

про тяжкі злочини розглядалися окружним судом за участю присяжних засідателів. Такі справи після закінчення обов'язкового попереднього слідства спрямовувалися прокуратурою в судову палату. При цьому, окружний суд міг розпочати розгляд справи лише за наявності визначення суду про затвердження обвинувального акту про відання обвинувачуваного суду. В побудові суду присяжних було запозичено французьку модель суду асизів. До коронного складу входили три судді, один з яких головував на засіданні. До лави присяжних входили дванадцять присяжних та двоє запасних, які могли замінити присяжних, які з якоїсь причини вибували з процесу. На вироки окружного суду без присяжних можна було вносити апеляційні скарги і протести до судової палати. В тому ж випадку, коли вироки виносилися на підставі вердикту присяжних, їх можна було оскаржити або опротестувати лише в Сенат у касаційному порядку. Цікаво, що присяжні в російському суді під час судового слідства могли задавати питання допитуваним і брати участь в огляді речових доказів. Однак рішення процесуальних питань було покладено лише на коронний склад суду. Тоді як на присяжних покладалося прийняття рішень про винуватість підсудного на підставі встановлених в суді доказів без мотивування присяжними свого рішення. З приходом до влади більшовиків у 1917 р. цей інститут було скасовано.

Незважаючи на існування багатьох супротивників цього інституту, в багатьох країнах суд присяжних все ще доволі популярний і розглядається як ключовий елемент їхніх правових систем.⁶

Так, в судовій системі Австралії найбільш серйозні кримінальні справи розглядаються суддею з 12 присяжними (наприклад, у верховних судах штатів), а в цивільних справах суддя розглядає справу одноособово або за бажанням однієї з сторін за участю чотирьох або шести присяжних.

В Австрії у 1853 р. новий кримінально-процесуальний кодекс скасував інститут присяжних засідателів, встановлений у 1848-1849 рр. Його згодом відновили, коли у грудні 1869 р. прийняли нову Конституцію, а у 1873р. –

⁶ Див. Правовые системы стран мира: Энциклопедический справочник / Отв. ред. докт. юрид. наук, проф. А.Я. Сухарев. – М: Издательство НОРМА, 2003. –968 с.

новий кримінально-процесуальний кодекс.

На сьогодні в Австрії суди присяжних розглядають справи щодо найтяжчих злочинів, передбачених Кримінально-процесуальним кодексом, таких як державна зрада, вчинення масових заворушень і повстання, а також підбурювання до воєнних дій. Крім того, вони виносять рішення щодо звинувачень в усіх інших злочинах, що підлягають покаранню у вигляді ув'язнення терміном понад десять років, за наявності додаткових умов, передбачених законом. До суду присяжних входить колегія суддів, яка складається з трьох професійних суддів і самої лави присяжних, яка складається з восьми осіб, висунутих від населення. Лише присяжні вирішують питання про винуватість, у той час як питання про покарання вирішується спільно професійними суддями та присяжними.

В Аргентині Конституція передбачає, що всі загальнокримінальні справи, крім обвинувачень в імпічменті, розглядаються судом присяжних.

На Багамських островах обвинувачувані в найбільш тяжких злочинах мають право на суд присяжних.

На Барбадосі справи, з яких можливе винесення смертного вироку розглядаються у Високому суді у складі судді і журі з 12 присяжних.

В кожній з дев'яти провінцій Бельгії щоквартально збираються сесії суду присяжних, що складаються з трьох професійних суддів і 12 присяжних засідателів, які розглядають справи про найбільш серйозні злочини. Вироки суду присяжних не можуть бути оскаржені в апеляційній інстанції і лише Касаційний суд має право відмінити їх.

Справи про злочини у Гранаді, за які передбачено смертну кару слухаються Високим судом Гранаді у складі судді і журі з 12 присяжних. Вердикт про винність особи повинен бути одноголосним.

В Англії та Уельсі (Велика Британія) у 1971 р. замість низки судових установ було створено Суд корони. Він, за першою інстанцією, обов'язково за участю присяжних (відзначимо, що в інших англійських кримінальних судах присяжні відсутні), розглядає, справи про найбільш серйозні злочини, тобто ті,

які переслідуються за обвинувальним актом, а так само апеляції на вироки і рішення магістратських судів. Суд корони регулярно проводить засідання у своїх округах (їх центри знаходяться в найбільших містах Англії та Уельсу), функціонуючи як єдина інституція. Засідання суду присяжних здійснюється під керівництвом судді за участю 12 присяжних, хоча зараз дозволяється участь 10 або 11 присяжних. А за Законом про кримінальне правосуддя (1967 р.) замість винесення рішення одноголосно, як це вимагалось раніше, для винесення вердикту щодо винності особи дозволяється більшість голосів 10 з 11 або 12 присяжних або 9 з 10 присяжних. в 9 з 10. Виправдальні рішення, винесені судом присяжних апеляційному оскарженню не підлягають. За відсутності потреби в присяжних справи в Суді корони можуть розглядатися одноособово.

Суди графств розглядають, за першою інстанцією, близько 90% справ, які стосуються цивільних прав та обов'язків і на відміну від Високого суду обмежені невеликим розміром позовів (наприклад, до 5 тисяч фунтів стерлінгів за позовами з договорів та деліктів). Справи в них слухаються судьями одноособово або з присяжними при задоволенні клопотання про це однієї з сторін. (в суді графства кількість присяжних становить не менше 8 осіб).

Одна з ланок судової системи Шотландії (Велика Британія) – *шерифські суди*, які розглядають основну масу цивільних справ. У сфері кримінальної юстиції і головні шерифи (які очолюють шерифства Шотландії) і шерифи (професійні судді) можуть розглядати за участю 15 присяжних справи про злочини, переслідувані за обвинувальним актом, або одноособово – справи про злочини, переслідувані в сумарному (спрощеному) порядку.

У кримінальних справах як найвища та кінцева інстанція Шотландії виступає *Високий суд юстиціаріїв* (Единбург) Суддя цього суду разом з 15 присяжними у першій інстанції слухає справи про найсерйозніші злочини, що переслідуються за обвинувальним актом.

З цивільних справ вищою судовою інстанцією є *Сесійний суд* (Единбург), який має зовнішню і внутрішню палати. В зовнішній палаті судді розглядають

справи у першій інстанції або одноособово, або за участю 12 присяжних. Рішення *Сесійного суду* на відміну від рішень *Високого суду юстиціаріїв* можуть бути оскаржені до британської *Палати лордів*.

В Англії та Уельсі представники обвинувачення і захисту можуть відвести деяких кандидатів у присяжні зі списку кандидатів, але вказавши при цьому причину. У Шотландії, крім того, представники обвинувачення і захисту мають право відвести кожний до трьох кандидатів у присяжні, вже не вказуючи причин. У Північній Ірландії обвинувачений може відвести без зазначення причин до дванадцяти кандидатів у присяжні.⁷

У Данії розгляд справ у першій інстанції відбувається за участю 12 присяжних засідателів, які не тільки виносять вердикт про винність особи, але спільно з суддями визначають покарання.

В Ірландії *Високим судом* кримінальні справи можуть розглядатися або одноособово або за участю 12 присяжних. При розгляді цивільних справ також бере участь 12 присяжних, однак на відміну від кримінальних, у яких рішення має бути одноголосним, для прийняття рішення достатньо 9 голосів.

Вісім окружних судів в Ірландії у першій інстанції, звичайно, за участю 12 присяжних розглядають справи про серйозні злочини, які переслідуються за обвинувальним актом, крім справ про вбивство, зраду та піратство (присяжними не можуть бути малозабезпечені, а також жінки, крім випадків, коли залучення саме жінок є необхідним для конкретної справи).

Суди присяжних в Іспанії було запроваджено у 1886 р. для розгляду справ про тяжкі кримінальні злочини. Під час франкістської диктатури інститут суду присяжних було скасовано. Відновлення суду присяжних пов'язано з прийняттям у 1995 р. *Органічного закону про суд присяжних*. Він передбачав, що суду присяжних підсудні справи проти особи, честі, свободи і безпеки людини, про посадові злочини і про підпал. До складу суду входить професійний суддя, який головує на слуханні, 9 присяжних засідателів та 2 запасних.

⁷ Шишкін В.І. Судові системи країни світу. Книга 1.– К.: Юрінком Інтер, 2001. – с.45

У Казахстані з 1 січня 2007 р. запроваджено суд присяжних (до 1 вересня кожного року обласними виконавчими органами – акіматами складаються списки кандидатів у присяжні засідателі). Кількість кандидатів у присяжні визначає голова обласного суду., після чого спрямовує подання в обласний акімат, де шляхом випадкової вибірки відбирається 25 кандидатів. В судовому засіданні беруть участь дев'ять засідателів і двоє запасних. Присяжним засідателем може бути призначено кандидата, який досяг 25 років, не перебуває на обліку у наркологів в психдиспансері, несудимий, дієздатний. До списку кандидатів у присяжні не включаються судді, прокурори, військовослужбовці, працівники правоохоронних органів. Присяжним виплачується зарплата, рівна половині зарплати голови обласного суду. Присяжний бере участь в розгляді справ з особливо тяжких злочинів, що передбачають смертну кару. За статистикою до суду щорічно надходить 700-800 таких справ. Рішення про те, чи розглядати справу за участю присяжних, чи без них, вирішує підсудний. Судді беруть участь в обговоренні рішення в нарадчій кімнаті спільно з присяжними. Рішення виносяться більшістю голосів суддів і присяжних, для виправдання потрібно 6 і більше голосів, покарання більше 15 років позбавлення волі призначається, якщо за рішення буде подано 8 голосів, а смертна кара передбачає одноголосне рішення.⁸

В Канаді, за винятком справ, що переслідуються в сумарному (спрощеному) порядку і входять у особливу компетенцію магістерських судів, обвинувачений має право вимагати, щоб його справа була розглянута за участю суду присяжних. Однак на практиці більшість обвинувачуваних відмовляється користуватися цим правом. Також у законодавстві передбачається розгляд і деяких категорій цивільних справ за участю суду присяжних. По кримінальних справах до журі присяжних входить 12 (у штаті Альберта – 6) осіб, і, як правило, при винесенні вердикту потрібно одноголосне рішення. У цивільних справах журі становить від 5 до 12 присяжних і рішення приймається більшістю голосів.

⁸ Стаття 569 Кримінально-процесуального кодексу Казахстану // http://online.prg.kz/doc/lawyer/?uid=7252AFEC-F3FC-46E6-8B36-A4502549FBBD&language=rus&doc_id=1008442&page=32

У відповідності зі статтею 20 Конституції Мексики, обвинувачуваний має право на те, щоб його справа була заслухана у відкритому судовому засіданні суддею або присяжними з числа громадян, що вміють читати і писати і є жителями місцевості, в якій було скоєно злочин, за умов, що він передбачає тюремне ув'язнення строком більше, ніж на 1 рік. Обов'язково за участю присяжних розглядаються злочини, вчинені з використанням засобів масової інформації проти громадського порядку, внутрішньої або зовнішньої національної безпеки.

Однак, наприклад, у Нідерландах суди присяжних функціонували протягом кількох років Наполеонівського періоду, згодом у 1813 р. були ліквідовані і до цього часу не відновлені, а судова функція виконується професійними суддями. Діяльність професійних суддів доповнюється інститутом заступників суддів, якими призначаються особи, які не є професійними суддями, однак володіють знаннями і досвідом в галузі кримінального правосуддя (наприклад, адвокати або викладачі права), які, беручи регулярно участь у кримінальному судочинстві, полегшують навантаження суддів і дозволяють використовувати їхні спеціальні знання і досвід.⁹

У Новій Зеландії особа, обвинувачена в злочинах, переслідуваних за обвинувальним актом, може вимагати, щоб її справа розглядалася у *Верховному суді* за участю присяжних, а не в магістратському суді, (в них розглядаються справи про будь-які види злочинів, окрім найтяжчих, як, наприклад, державна зрада, вбивство тощо або в порядку сумарного судочинства справи про злочини, переслідувані за обвинувальним актом, призначаючи в останньому випадку покарання не більше, ніж три роки позбавлення волі). Однак у більшості випадків обвинувачувані віддають перевагу не користуватися цим правом.

Судді *Верховного суду* Нової Зеландії одноособово, у складі колегій або за участю присяжних розглядають складні цивільні справи. Під час засідань, які

⁹ Сварт А.Х.Дж. Уголовное судопроизводство в Нидерландах// Правовая система Нидерландов /Отв. редакторы В.В. Бойцова, Л.В. Бойцова. – М.: Издательство «Зерцало», 1998. – (432 с.) – с. 266-267

відбуваються у всіх великих містах країни, розглядають справи про кримінальні злочини, що переслідуються за обвинувальним актом, за обов'язкової участі присяжних. В розгляді цивільних справ, залежно від суми позову, беруть участь від 4 до 12 присяжних, а в кримінальних – 12. Слід зазначити, що жінки до складу присяжних стали залучатися з 1943 р., а маорі (корінні мешканці Нової Зеландії) – повною мірою, а не як виняток – з 1965 року.

У Норвегії кримінальні справи у першій інстанції розглядаються судом провінції про злочини, за які передбачено покарання більш суворе, ніж 5 років позбавлення волі або про менш тяжкий злочин, якщо про це клопочеться обвинувачення. Слухання таких кримінальних справ проводиться з професійними суддями та журі з 10 присяжних, причому для винесення вердикту потрібна спільна думка щонайменше 7 присяжних.

У Кодексі судочинства Польщі 1928 р. було закріплене положення, яке передбачало запровадження інституту присяжних. Передбачалося, що 12 присяжних будуть обиратися громадськими організаціями і виконувати свої функції протягом 4 років. Однак через відсутність розпоряджень Міністерства юстиції та низки інших причин до початку Другої світової війни його так і не було запроваджено. У 1945 р. це положення було видалено з кодексу, а участь народу в судочинстві стали символізувати «народні засідателі».

У США, згідно з конституційними положеннями, кримінальні та цивільні справи з сумою позову більше 20 доларів слухаються за участю присяжних, якщо на цьому наполягає обвинувачуваний або позивач. В США право на суд присяжних гарантується 7-ю поправкою для цивільних справ і ст. III та 6-ю поправкою для кримінальних справ.

Конституції перших тринадцяти північноамериканських штатів гарантували суд присяжних. Так само Конституція США проголосила: «Справи про всі злочини, за винятком тих, які переслідуються в порядку імпичменту, підлягають розгляду судом присяжних; такий розгляд повинен відбуватися в тому штаті, де скоєно злочини; однак, коли вони скоєні не в межах якогось штату, розгляд справи відбувається в тому місці або місцях, які

конгрес може вказати в законі». Згодом VI поправка до Конституції виклала це положення наступним чином: «Під час будь-якого кримінального переслідування обвинувачуваний має право на швидкий публічний суд без упереджень присяжних того штату і округу, раніше встановленого законом, де було скоєно злочин; обвинувачуваний має право бути обізнаним з сутністю і підставами обвинувачення, він має право на очну ставку зі свідками, що свідчать проти нього, право на примусовий виклик свідків зі свого боку і на допомогу адвоката для свого захисту».

В окружних судах справи слухають судді одноособово або за участю присяжних. При розгляді кримінальних справ в судах будь-якої інстанції, в тому числі і в федеральних, кількість присяжних становить від 6 до 12 осіб, а в цивільних справах – найчастіше 6 присяжних, якщо сторони не наполягатимуть на збільшенні їх числа. Практикується залучення запасних присяжних. У більшості штатів для визнання підсудного винним присяжні мають винести одноголосне рішення. Присяжні можуть також вирішувати деякі інші питання, наприклад, про припустимість засудження підсудного до смертної кари. У цивільних справах з питань грошових компенсацій на вимогу однієї зі сторін гарантується конституційне право на суд присяжних. За статутом таке право може надаватися і в інших справах. Якщо сторони відмовилися від права на суд присяжних або таке право не надано Конституцією чи статутом, то розгляд обставин та застосування закону покладається на суддю.¹⁰

Окреме питання, яке характерне для прецедентної системи США, оскільки різні штати мають свої відмінності щодо того чи зобов'язане одне журі присяжних додержуватися раніше винесеного рішення іншого журі цього ж суду. Для суперечливих рішень різних журі з одного й того ж питання єдиним шляхом розв'язання конфлікту є перегляд у Верховному суді штату.

У Франції суди присяжних мають виняткову компетенцію розглядати кримінальні справи про тяжкі злочини. Вони засідають як в Парижі, так і в кожному департаменті. До складу цих судів входить по 3 професійних судді,

¹⁰ Шишкін В.І. Судові системи країни світу. Книга 1.– К.: Юрінком Інтер, 2001. – с.94

яких очолює голова (член апеляційного суду) і 9 присяжних, яких залучають до виконання своїх обов'язків за департаментським списком виборців шляхом жеребкування після відбору спеціальними комісіями Сесії суду присяжних відбуваються щоквартально, а за потреби й частіше. З 1808 по 1942 р. присяжні (яких було 12) утворювали самостійну колегію, в якій вирішувалося лише питання про винність особи. Зараз вони приймають рішення в нарадчій кімнаті разом з професійними суддями, але з усіх питань суттєвих для вироку, в тому числі й щодо покарання. Рішення суду присяжних приймається більшістю голосів, однак несприятливі для обвинувачуваної особи рішення (на кшталт відмови визнати пом'якшуючі обставини) приймається більшістю не менш як 8 голосами з 12. Раніше вироки суду присяжних не підлягали апеляційному оскарженню та перегляду, а за вузьким колом правових підстав лише касаційному. Однак зараз як апеляційна інстанція виступає суд присяжних іншого округу, до якого також має входити 3 професійних судді, а кількість присяжних збільшується до 12 осіб.

Як спеціалізовані інституції, суди присяжних у справах неповнолітніх розглядають обвинувачення в тяжких злочинах, пред'явлені особам у віці від 16 до 18 років. Вони складаються з 3 професійних суддів і 9 присяжних.

У Швейцарії, як перша інстанція, у справах про тяжкі злочини виступає суд присяжних. Федеральний суд Швейцарії розглядає як перша інстанція за участю присяжних кримінальні справи про державну зраду, про злочини проти міжнародного права, про злочини та проступки політичного характеру, а також про злочини посадових осіб федерації.

У Швеції журі присяжних, які виносять вердикт про винність чи невинність особи, це передбачено лише для розгляду справ про злочини проти Закону про друк (1974 р).

В Японії інститут суду присяжних відсутній. В 1923 р. було прийнято законодавство, на основі якого створювалися суди присяжних. Згодом з'ясувалося, що 99% осіб, які мали право на розгляд справи за участю присяжних відмовлялися скористатися ним, оскільки вирок, винесений судом

присяжних було неможливо оскаржити в суді вищої інстанції. Після прийняття Конституції 1946 р. в японському законодавстві інститут суду присяжних відсутній.

Сильні та слабкі сторони суду присяжних

Традиційно суди присяжних розглядаються як гарантія проти зловживання з боку деспотичної влади.

Блекстон вказував, що присяжні слугують бар'єром між свободами народу і прерогативою Корони, оскільки істинність кожного обвинувачення незалежно від того, представлене воно в обвинувачувальному акті, інформації або апеляції, повинна підтверджуватися одноголосним схваленням дванадцяти рівних обвинувачуваному його сусідів, відібраних без упереджень і поза всякими підозрами. Тривалість розгляду і невеликі незручності деяких форм відправлення правосуддя є тією ціною свободи, яку нація повинна сплатити за збереження своїх прав у більш важливих питаннях.¹¹

Водночас, у країнах, де суд присяжних є традиційним протягом останніх десятиліть, існують тенденції до обмеження сфери дії суду присяжних як у кримінальних, так і у цивільних справах.¹²

Так у Великій Британії суд присяжних вже не користується такою повагою, як раніше. Переважна кількість справ розглядається за участю лише професійних суддів, однак така тенденція помітна переважно в цивільних справах. Суд присяжних у цивільних справах сьогодні є винятком, а не правилом. За Прикінцевими положеннями Закону про судочинство (1933 р.) право вимагати для себе суду присяжних у цивільних справах обмежене випадками клевети, дифамації, зловмисного судового переслідування, безпідставного ув'язнення, звідництва або ухиляння від одруження, якщо тільки суд не вирішить, що судовий процес вимагатиме тривалого вивчення

¹¹ Blackstone. Commentaries on the laws of England, v. 4., p. 349-350.

¹² Джиффорд Д.Дж., Джиффорд К.Х. Правовая система Австралии М.: Юридическая литература, 1988. – 344 с. – с.157

документів або такого розслідування обставин справи, яке виходить за межі можливостей більшості судів присяжних.¹³

Як зазначає Токвіль у своїй «Демократії в Америці», інститут присяжних передає управління суспільством в руки керованих. Той, хто карає злочинців, є реальним господарем суспільства. Він також вказав, що всі суверени, які бажали правити своєю владою і давати вказівки суспільству, замість того, щоб підкорятися вказівкам цього суспільства, позбавлялися від присяжних або зменшували значення цього інституту.

Основна функція суду присяжних в кримінальних справах полягає в тому, що вони повинні вирішити чи доведено вину підсудного «поза розумними сумнівами». Крім цього, вони можуть вирішувати питання попереднього характеру, наприклад, чи є обвинувачуваний психічно здоровим, осудним.

У цивільних справах, функції суду присяжних полягають в тому, щоб вирішити спір між сторонами за принципом «рівноваги ймовірностей» і винести рішення про відшкодування шкоди. Залежно від характеру справи і від того, які питання ставлять сторони на розгляд присяжних їхні функції можуть бути більш обмеженими. Наприклад, на бажання сторін, присяжні можуть обмежитися лише встановленням певних фактів, на основі яких згодом будуть представлені аргументи правового характеру і зроблені висновки суддею.

Необхідність збереження інституту присяжних в кримінальному процесі виправдовується серед всього іншого тим, що присяжні виступають в ролі бар'єра між громадянами і державою. Виправдання судом присяжних є ефективним засобом проти зловживання держави своєю владою стосовно приватної особи. Присяжні також слугують індикатором, який визначає, які ідеї переважають в суспільній свідомості. Однак, коли держави вважають, що присяжні виносять занадто багато виправдальних вердиктів, вони можуть передати справи певної категорії іншим судам, без участі присяжних (наприклад, справи щодо обвинувачення в управлінні автомобілем у

¹³ Шишкін В.І. Судові системи країни світу. Книга 1.– К.: Юрінком Інтер, 2001. – с.45

нетверезому стані, у яких суди присяжних були схильні до значної кількості виправдань).

Хоча інститут суду присяжних найбільшою мірою зберігся у США, однак й тут постало питання про необхідність і ефективність участі присяжних у тривалому розгляді таких складних справ, які пов'язані із застосуванням антитрестівського чи страхового законодавства. При цьому вказується, що розгляд таких справ потребує спеціальних знань, тоді як непрофесіоналів легко ввести в оману. До інших недоліків застосування суду присяжних в таких справах зазначають збільшення обсягу роботи судів, уповільнення загального руху справи й різке збільшення тривалості судових засідань порівняно з процесами, що їх ведуть самі судді.¹⁴

У тоталітарних державах суд присяжних відсутній. Однак, натомість, для демонстрації та імітації залучення суспільства в судовому процесі в низці таких країн було запроваджено інститут народних засідателів, які, за винятком надзвичайних ситуацій, значно більше піддаються впливу професійного судді і, як правило, підтримують його точку зору.

Безперечно, участь обвинуваченого у відборі присяжних сприяє зростанню довіри до суду. Саме тому інститут суду присяжних, який зародився в зовсім інших економічних і суспільних умовах все ще зберігає своє значення як один з основних елементів судочинства. Відмова від інституту суду присяжних розглядатиметься в суспільствах, в яких він є традиційним як посягання на принцип справедливості.

Одним із аргументів проти застосування суду присяжних у цивільних справах вважається відсутність одноманітності в їхніх вердиктах про відшкодування шкоди за вчинені ушкодження. Відмінність вердиктів насправді має місце. Натомість спроба створити систему або шкалу відповідальності, наприклад, через опублікування рішень про присуджені судами суми, навряд чи буде ефективним заходом, зокрема через її необов'язковість. В тому ж

¹⁴ Шишкін В.І. Судові системи країни світу. Книга 1.– К.: Юрінком Інтер, 2001. – с.147

випадку, коли така шкала буде жорстко закріплена, вона різко зменшить гнучкість, яка потрібна для вирішення таких справ за умов постійного знецінення вартості грошей та неможливості наперед передбачити умови, щодо яких матиме місце розгляд справи. Наприклад, відшкодування шкоди дівчині, яка втратила привабливість внаслідок автомобільної аварії. Більше того, в цивільних справах участь присяжних є необов'язковою, а лише за бажанням тієї чи іншої сторони.¹⁵

Хоча вважається, що присяжні представляють все суспільство, однак окремі соціальні групи не можуть стати присяжними. Зокрема йдеться, наприклад, про тих, хто має вади зору, слуху чи мови, тих, хто не вміє читати і писати, погано знає мову судочинства, розумово відсталих або психічно хворих. У законах про присяжних, як правило вказуються також інші категорії осіб, які в силу їхніх професійних або особистих якостей не можуть бути присяжними.

Наприклад, згідно Закону Австралії (1967 року) присяжними не можуть бути особи, які зараз або протягом останніх 10 років займали суддівські посади (а також мирові судді та працівники служби пробації – служби нагляду за умовно засудженими), ті, хто займається практичною юридичною діяльністю і має юридичну освіту або особи, що працюють у них за наймом (як виняток, можна згадати надання можливості стати присяжною викладачці юридичного факультету університету, яка, однак, не займалася юридичною практикою). До переліку осіб, які не можуть стати присяжними відносять також працівників поліцейських формувань або департаменту поліції, службовці департаменту юстиції, державного управління з виборів, урядової канцелярії (яка забезпечує складання судових протоколів для Верховного суду та судів графств), департаменту соціального забезпечення, а також працівники, які займаються судовими звітами або входять в цю службу. Сюди також відносяться священники, монахи та монахині, а також інші особи з релігійної спільноти.

¹⁵ Джиффорд Д.Дж., Джиффорд К.Х. Правовая система Австралии М.: Юридическая литература, 1988. – 344 с. – с.160

Окремо визначають також категорії осіб, яких позбавлено цього права. Наприклад, в Австралії це особи, звільнені під заставу або такі, що перебувають під наглядом служби пробації, а так само засуджені за зраду або тяжкі злочини або особи, засуджені до позбавлення волі загалом на строк більше трьох років. Не можуть обиратися в присяжні також особи, які протягом останніх п'яти років відбували покарання у вигляді позбавлення волі, загалом на строк більше трьох місяців (за винятком несплати штрафу) або особи, які були умовно-достроково звільнені протягом того ж п'ятирічного періоду, а так само банкроти не поновлені у правах.

Як окрему категорію в законодавстві деяких країн виділяють особи, які мають право бути звільнені від виконання обов'язків присяжних. Це, зокрема, особи з фізичними вадами та вагітні, а так само лікарі, дантисти та аптекарі, члени парламенту та керівники урядових департаментів штатів, члени та секретарі статутних корпорацій, виборні члени і клерки рад місцевих органів влади, члени Ради публічної служби і Генеральний аудитор, всі шкільні вчителі системи освіти в штаті, а так само шкіл зареєстрованих на основі Закону Австралії про освіту та деякі інші категорії осіб.¹⁶

Федеральне законодавство США, наприклад, передбачає для конкретних справ добір членів журі навмання з різних прошарків населення району, де відбувається судовий процес. Разом із тим передбачаються певні обмеження. Так присяжними можуть стати американські громадяни, яким минуло 18 років і які проживають у місцевості, в якій відбувається процес, не менше року, вміють читати, писати й розуміють англійську мову, не мають психічних чи фізичних вад, не були під слідством або не були засуджені за злочин на строк більше одного року, не належать до осіб, які можуть розголосити секрети правосуддя чи внести розкол під час обговорення вердиктів, можуть брати участь у відправленні правосуддя. Не можуть бути включені до списків присяжних військовослужбовці, пожежники,

¹⁶ Джиффорд Д.Дж., Джиффорд К.Х. Правовая система Австралии М.: Юридическая литература, 1988. – 344 с. – с.162

посадові особи законодавчих, виконавчих та судових органів. В окремих штатах членами журі не можуть бути або підлягають відводу юристи, лікарі, медсестри, аптекарі, викладачі, священники, журналісти, хіроманти, працівники транспорту, зв'язку, тюрем тощо¹⁷

Що стосується процедури відбору присяжних, то, наприклад, в Австралії, коли кандидати у присяжні згідно зі списком збираються в залі суду, а обвинувачуваний не визнає себе винним, присяжні називаються поіменно для того, щоб дати обвинувачуваному можливість заявити відводи, а Короні (тобто представникам обвинувачення) право залишити присяжного в резерві, яке є значно обмеженішим.¹⁸

Список присяжних для того чи іншого федерального районного суду США на основі власного порядку залучення присяжних, складають за його дорученням шерифи, констеблі, судові клерки та їхні помічники. Основною для набору кандидатів є списки виборців даного району або платників податків, інформація з довідників про жителів міста, телефонні довідники, дані перепису населення.¹⁹

В Австралії обвинувачуваний може заявити відвід дванадцяти кандидатам у присяжні, взагалі без посилання на будь-яку причину, а по деяких найбільш серйозних категоріях справ – до двадцяти.²⁰

В США прокурор і адвокат мають право на необмежену кількість мотивованих, і на чотири немотивовані відводи. Про мотивований відвід рішення виносить суддя, а відвід немотивований є обов'язковим.²¹

Особливості запровадження суду присяжних в Україні.

В Україні загострення ситуації щодо участі народу у відправленні правосуддя тісно пов'язане з двома чинниками: розвиток телефонного права і

¹⁷ Шишкін В.І. Судові системи країни світу. Книга 1.– К.: Юрінком Інтер, 2001. – с.148

¹⁸ Джиффорд Д.Дж., Джиффорд К.Х. Правовая система Австралии М.: Юридическая литература, 1988. – 344 с. – с.162

¹⁹ Шишкін В.І. Судові системи країни світу. Книга 1.– К.: Юрінком Інтер, 2001. – с. 147-148

²⁰ Джиффорд Д.Дж., Джиффорд К.Х. Правовая система Австралии М.: Юридическая литература, 1988. – 344 с. – с.162

²¹ Шишкін В.І. Судові системи країни світу. Книга 1.– К.: Юрінком Інтер, 2001. – с.148

пов'язаний з цим низький рівень довіри громадян до суду як соціального інституту. У зв'язку з цим питання про суд присяжних сьогодні постало ще гостріше, ніж тоді, коли положення про суд присяжних закріплювалося в Конституції.

В Україні суди притримуються обвинувального ухилу, зокрема, наприклад, у 2005р. вироками судів, які набрали законної сили, засуджено 176,9 тис. осіб, у той час як судами виправдано (у тому числі й у справах приватного обвинувачення) 578 громадян, що становить 0,3% від числа засуджених. Для порівняння, у кримінальних справах, розглянутих у 2005 р. у Росії судами за участю присяжних засідателів, засуджено 955 осіб, а виправдано 200 осіб або 17,6% від числа осіб, щодо яких постановлені вироки судами за участю присяжних засідателів.²²

Очевидно, що така відмінність не може бути пояснена лише співчуттям до підсудного з боку присяжних або їх залякуванням. Йдеться, очевидно, про необхідність представнику обвинувачення представити докази вини безстороннім спостерігачам таким чином, щоб переконати їх у винності підсудного, розвіявши сумніви, що згідно з презумпцією невинуватості мають тлумачитися на користь підсудного. Очевидно, що в цьому випадку різко зросте значення професіоналізму як адвокатів, так і прокурорів.

Конституція України та Закон України «Про судоустрій України» безпосередньо закріплюють існування в Україні суду присяжних. Зокрема, ст. 124 Конституції України передбачає, що народ безпосередньо бере участь у здійсненні правосуддя через народних засідателів і присяжних, а ст. 127 Конституції встановлює, що в Україні правосуддя здійснюють професійні судді та, у встановлених законом випадках, народні засідателі і присяжні. Отже, присяжні у визначених законом випадках здійснюють правосуддя. Також, ст. 129 Конституції України вказує, що ними провадиться судочинство.

Присяжними визнаються громадяни України, які залучаються до здійснення правосуддя, забезпечуючи згідно з Конституцією України

²² Алейніков Г.І. Виправдувальний вирок у кримінальному процесі України.—Херсон: Херсонський обласний Фонд милосердя та здоров'я, 2007. – с.9-10.

безпосередню участь народу в здійсненні правосуддя (ст. 68 Закону «Про судоустрій України»). Згідно з чинним законодавством присяжні як представники народу, залучені для здійснення правосуддя, є носіями судової влади в Україні і виконують свій обов'язок незалежно від законодавчої та виконавчої влади. Присяжні, як і професійні судді, під час здійснення правосуддя незалежні та підкоряються лише Конституції України і закону. Так само, як професійних суддів, кримінальний кодекс захищає і присяжних засідателів у зв'язку з виконанням ними своїх обов'язків

Присяжний – це спостерігач та контролер за тим, наскільки аргументовано обвинувачення та захист розгорнуть свою позицію, наскільки якісно було проведено досудове слідство. Присяжний засідателю стоїть на заваді проведенню слідства з недоліками, адже рівень вимог до збору та фіксації доказів в рамках досудового слідства значно вищий, аніж у звичному для нас суді.

Згідно із ст. 69 ЗУ «Про судоустрій України» до присяжних висувається низка вимог. Присяжний має бути громадянином України, який досяг 30-річного віку. Не можуть бути присяжними особи: 1) визнані судом обмежено дієздатними або недієздатними; 2) які мають хронічні психічні чи інші захворювання, що перешкоджають виконанню обов'язків народного засідателя; 3) щодо яких провадиться дізнання, досудове слідство чи судовий розгляд кримінальної справи або які мають не зняту чи не погашену судимість; 4) депутати усіх рівнів, члени Кабінету Міністрів України, судді, прокурори, державні службовці апарату судів, працівники органів внутрішніх справ та інших правоохоронних органів, адвокати, нотаріуси.

Існування інституту присяжних прямо пов'язане з прийняттям нового Кримінально-процесуального кодексу, який має передбачити процесуальні моменти, пов'язані з відправленням правосуддя за участю суду присяжних. На сьогодні точка зору щодо існування суду присяжних не має переконливої більшості прихильників. Це пов'язано з низкою факторів, серед яких необхідність значних витрат на його забезпечення, відсутність обізнаності

громадян з таким інститутом, а так само опір тих, кого влаштовує існування чинної судової системи.

Справжнє внутрішнє переконання присяжних щодо винуватості підсудного може бути вироблено лише на основі всіх безпосередньо досліджених у суді доказів, доводів, встановлених на їх основі обставин справи, що розглядається. Якщо їх недостатньо для встановлення істотних обставин справи і формування внутрішнього переконання присяжних щодо винуватості підсудного, то присяжні не мають права ані за законом, ані за совістю визнавати підсудного винним.

Саме тому вердикт присяжних не є свавільним. Відсутність мотивації вердикту присяжних пов'язана з тим, що присяжні в процесі слухання, вивчивши докази та аргументи сторін, приймають внутрішньо вмотивоване рішення, на підставі совісті та здорового глузду. Під час слухання присяжні оцінюють співвідношення також діяння з правом природнім.

Категорії справ, до розгляду яких залучатимуться присяжні, процесуальним законом ще не визначено остаточно. Передбачається, що суди присяжних утворюватимуться для розгляду кримінальних справ про особливо тяжкі злочини, за вчинення яких кримінальним законом передбачено можливість призначення покарання у вигляді довічного позбавлення волі, якщо обвинувачений заявив клопотання про розгляд справи судом присяжних. Згідно зі ст. 34 КПК такі справи підсудні апеляційним судам, а стаття 31 Закону України «Про судоустрій України» передбачає, що суди присяжних діють у загальних апеляційних судах. Якщо порядок формування складу присяжних встановлено Законом України «Про судоустрій України», то порядок участі їх у здійсненні правосуддя має регламентуватися відповідним кримінально-процесуальним законодавством.

Відповідно до ст. 68 Закону України «Про судоустрій України» для складання списків присяжних Верховною Радою АРК, обласною, Київською, Севастопольською міською радою створюється комісія, до складу якої входять уповноважені представники суду, органів юстиції та відповідної ради. Склад

комісії затверджується головою відповідної ради. За поданням голови апеляційного суду комісія на підставі списків виборців формує список присяжних, до якого можуть бути включені громадяни, які відповідають вимогам, що ставляться до присяжних. Не допускаються будь-які обмеження на включення громадян до списку присяжних залежно від соціального походження, національності, майнового стану, належності до громадських об'єднань і рухів, статі та віросповідання. Разом із тим, до списків не можуть бути включені особи, які не відповідають вимогам, що пред'являються законом до громадських суддів, або не мають можливості виконувати цей обов'язок. Кількість громадян, включених до списку присяжних, визначається виходячи з необхідності забезпечення нормальної роботи апеляційного суду.

Список присяжних затверджується рішенням відповідної ради не пізніше одного місяця з дня одержання подання голови апеляційного суду. В цей же строк список надсилається до суду і публікується в друкованих засобах масової інформації відповідної місцевої ради. Списки присяжних апеляційних військових судів за поданням голів цих судів формуються з числа військовослужбовців, рекомендованих зборами військових частин та військових установ військових гарнізонів, розташованих на території, на яку поширюється юрисдикція апеляційного військового суду. Від кожного гарнізону до списку присяжних включаються від п'ятнадцяти до двадцяти військовослужбовців, які відповідають вимогам ст. 69 Закону України «Про судоустрій України». Список присяжних апеляційного військового суду затверджується рішенням відповідної ради, на території якої розташований гарнізон.

Попри відсутність норм права, які б повноцінно регулювали процесуальні відносини за участю присяжних, втім, на основі чинного законодавства щодо народних засідателів можна спрогнозувати те, яким чином мала б відбуватися їхня діяльність.

Розгляд справ судом присяжних здійснюється відповідно до положень кримінально-процесуального законодавства, що регламентує судовий розгляд кримінальних справ. При розгляді справ судом присяжних участь захисника є обов'язковою.

До компетенції колегії присяжних належить вирішення питань: чи мало місце діяння, у вчиненні якого обвинувачується підсудний; чи винен підсудний у вчиненні цього діяння; чи заслуговує підсудний, якого присяжні визнали винним, на полегкість чи особливу полегкість при призначенні покарання.

Для винесення вердикту колегія присяжних видаляється в нарадчу кімнату, де не вправі бути присутніми головуючий чи інші особи.

Вердикт колегії присяжних про невинуватість підсудного обов'язковий для головуючого і тягне постановлення ним виправдувального вироку. Обвинувальний вердикт є обов'язковим для головуючого, за винятком випадків, передбачених законом. Вироки (постанови) суду присяжних не перевіряються в апеляційному порядку, вони можуть бути перевірені в касаційному порядку Судовою палатою у кримінальних справах (Військовою судовою колегією) Верховного Суду України. Письмове запрошення для участі у здійсненні правосуддя має бути надіслано присяжному не пізніше як за два тижні до початку судового засідання. У запрошенні зазначаються права та обов'язки присяжного, перелік вимог щодо присяжних, а також підстави для звільнення їх від виконання вказаних обов'язків.

Присяжний, як і народний засідатель, зобов'язаний з'явитися до суду в призначений день, а за наявності поважних причин, які не дають можливості взяти участь у розгляді справи, — заздалегідь повідомити про це суд. Неявка у судові засідання без поважних причин вважається неповагою до суду і тягне відповідальність у встановленому законом порядку.

Якщо присяжний працює, суд, який запрошує його для участі у здійсненні правосуддя, зобов'язаний не пізніше, ніж за два тижні до початку судового засідання надіслати письмове повідомлення про це керівництву підприємства, установи, організації за місцем роботи присяжного.

Керівник підприємства, установи, організації зобов'язаний звільнити присяжного від роботи на весь час виконання ним обов'язків у суді. Однак, якщо в законодавстві передбачені гарантії захисту від перешкоджання для явки до суду народного засідателя за ст. 185⁵ КпАП, то щодо присяжних засідателів такі гарантії ще потрібно закріпити. Так само потребує внесення положення про захист присяжних, які беруть безпосередню участь у розгляді судових справ відповідно до Закону України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів».

При розгляді справи в суді присяжний зобов'язаний: правдиво відповісти на питання головуючого, що ставляться при відборі для участі в розгляді справи, а також надати на його вимогу іншу необхідну інформацію про себе і про стосунки з особами, що беруть участь у справі; дотримувати порядок у судовому засіданні та підкорятися законним розпорядженням головуючого; з'явитися у визначений головуючим час для продовження судового розгляду справи.

Присяжний не вправі: відлучатися із залу судового засідання під час розгляду справи; без дозволу головуючого спілкуватися у справі з особами, які не входять до складу суду; збирати відомості у справі поза судовим засіданням. Присяжний повинен виконувати свої обов'язки чесно і неупереджено. За порушення обов'язків присяжного головуючий вправі своєю постановою відсторонити його від подальшої участі в розгляді справи.

Після утворення колегії присяжних вони приймають присягу. Незаконний вплив на присяжного заборонений. Для захисту від такого впливу передбачено, що учасники судового розгляду, а також свідки, експерти, спеціалісти, перекладачі мають право спілкуватися з присяжними лише в порядку, передбаченому кримінально-процесуальним законодавством.

На час виконання присяжними своїх обов'язків на них поширюються гарантії незалежності й недоторканності професійних суддів: при здійсненні правосуддя вони незалежні від будь-якого впливу, нікому не підзвітні та підкоряються лише закону; їм забезпечується свобода неупередженого

вирішення судових справ відповідно до їх внутрішнього переконання, що ґрунтується на вимогах закону. Втручання будь-кого у здійснення правосуддя, вплив на суд або суддів у будь-який спосіб, неповага до суду чи суддів, збирання, зберігання, використання і поширення інформації усно, письмово або в інший спосіб з метою завдати шкоди їх авторитету чи вплинути на неупередженість суду забороняється і тягне передбачену законом відповідальність (ст. 14 Закону «Про судоустрій України»).

Присяжним за час виконання ними обов'язків у суді виплачується винагорода, виходячи з розміру їх середньомісячного заробітку чи пенсії, але не меншого, ніж посадовий оклад судді відповідного суду. Їм відшкодовуються витрати на проїзд і наймання житла, а також виплачуються добові. Ці виплати здійснюються судом за рахунок коштів, передбачених у Державному бюджеті України.

Звільнення присяжного з роботи або переведення на іншу без його згоди під час виконання ним обов'язків у суді, а також з мотивів виконання обов'язків присяжного визнається грубим порушенням законодавства про працю і тягне передбачену законом відповідальність винних осіб.

Присяжні залучаються до здійснення правосуддя в порядку черговості на строк не більше одного місяця на рік, крім випадків, якщо продовження цього терміну зумовлено необхідністю закінчити розгляд справи, розпочатої за їх участю. Порядок відбору присяжних для розгляду конкретних справ, а також порядок принесення ними присяги та її зміст очікують свого врегулювання в кримінально-процесуальному законодавстві.

Проекти законів, які передбачають запровадження суду присяжних, по-різному врегульовують моменти, що стосуються діяльності суду присяжних. Зокрема, у зареєстрованому у Верховній Раді проекті нового Кримінально-процесуального кодексу України²³ зазначено, що суд присяжних розглядає кримінальні справи про злочини, за вчинення яких кримінальним законом передбачено можливість призначення покарання у вигляді довічного

²³ http://gska2.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?id=&pf3511=31115

позбавлення волі. У випадку прийняття цього закону за клопотанням обвинуваченого суд присяжних розглядатиме кримінальні справи за ст. 112 Кримінального кодексу України (далі – ККУ) (посягання на життя державного чи громадського діяча), ч. 2 ст. 115 ККУ (умисне вбивство), ч. 4 ст. 127 ККУ (катування), ч. 3 ст. 258 ККУ (терористичний акт), ст. 348 ККУ (посягання на життя працівника правоохоронного органу, члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовця), ст. 379 ККУ (посягання на життя судді, народного засідателя чи присяжного у зв'язку з їх діяльністю, пов'язаною із здійсненням правосуддя), ст. 400 ККУ (посягання на життя захисника чи представника особи у зв'язку з діяльністю, пов'язаною з наданням правової допомоги), ч. 4 ст. 404 ККУ (опір начальникові, а також іншій особі, яка виконує покладені на неї обов'язки з військової служби, або примушування його до порушення службових обов'язків), ч. 2 ст. 438 ККУ (порушення законів та звичаїв війни), ч. 2 ст. 439 ККУ (застосування зброї масового знищення), ст. 442 ККУ (геноцид) та ст. 443 ККУ (посягання на життя представника іноземної держави).

У законопроекті також передбачено, що такі справи розглядатимуться за клопотанням підсудного. Впровадження суду присяжних, безперечно, має як свої переваги, так і недоліки. Частина експертів заперечує його необхідність, вважаючи його застарілим та шкідливим інститутом, вказуючи на складність процедури доведення вини та необхідність спеціальних правових знань. І саме тому противники ідеї введення суду присяжних стверджують, що рішення суду може бути неправильним та незаконним.²⁴

Яким чином можна забезпечити неупередженість присяжних. Серед таких механізмів – заборона присяжним до закінчення процесу обговорювати його, як між собою, так і з буд-ким іншим, зокрема з членами їхніх родин, читати статті газет, дивитися телепередачі, які стосуються розглядуваної справи тощо. Суддя може замінити присяжного, якщо існують обґрунтовані підозри в його упередженості на запасного присяжного. В окремих випадках, у

²⁴ *Шевченко Д.* Суд присяжних в Україні: to be or not to be?! «Правовий тиждень»// [№6\(79\) 5 лютого 2008 р// http://www.legalweekly.com.ua/article/?uid=270](http://www.legalweekly.com.ua/article/?uid=270)

справах, в яких на присяжних може здійснюватися тиск, суддя може ізолювати їх на час проведення слухання справи.

Присяжні засідателі – це механізм залучення громадян до здійснення правосуддя. На відміну від народних засідателів (шефенів), присяжні утворюють особливу колегію, яка в кримінальних справах виносить вердикт про винність (ступінь вини) або невинність особи, на основі якого суддя приймає рішення. Присяжні можуть вирішувати також інші супутні питання. У правових системах окремих країн передбачено, на вимогу сторін, залучення присяжних до розгляду питань про цивільні права та обов'язки.

Проаналізуємо, які фактори впливають на створення та функціонування суду присяжних:

1) Політичний.

Суд присяжних дозволяє вивести (по деяких справах) суд з-під контролю політиків. Протягом всього періоду реформування судової системи політики, незалежно від того, хто був при владі, намагалися отримати або створити важелі впливу на суд: від телефонного права до системи додаткового фінансування вищих судів. Водночас судді апеляційних та Верховного суду можуть очікувати зменшення свого впливу.

2) Особисто-системний.

Запровадження суду присяжних не стало ні для кого з відомих політичних діячів «справою всього життя», зусилля щодо запровадження цього інституту такі, що відрізняються. Найбільш послідовними прихильниками запровадження суду присяжних залишаються громадські організації та адвокати. Крім того, запровадження суду присяжних неможливе без прийняття нового кримінально-процесуального кодексу або внесення до чинного кардинальних змін, які зокрема мають передбачати не лише порядок відбору суду присяжних, а й процедуру участі присяжних максимально стислої в часі.

3) Фінансова.

Запровадження суду присяжних потребує витрат на переобладнання або побудову залів судових засідань з урахуванням присутності присяжних, а так само кошти на матеріальну компенсацію присяжним.

4) Інформаційно-просвітня.

Запровадження суду присяжних потребує адекватного роз'яснення громадянам, що таке суд присяжних і як він працює.

Яким повинен бути суд присяжних в Україні? Створення суду присяжних потребує вирішення значної кількості проблем. Це зокрема пов'язано з необхідністю переходу від інквізиційної до змагальної системи судочинства, принаймні в справах, які розглядатимуться судом присяжних.

- 1) Визначення справ, які розглядатимуться за участю суду присяжних;
- 2) Відбору присяжних.

Йдеться про необхідність формування списків присяжних як загальних, так і щорічних. До цього ж питання належить визначення кола осіб, які не можуть бути присяжними. Також слід передбачити можливість підсудного та обвинувачення відсіяти певну кількість присяжних, причому без мотивації.

- 3) Вирішення питання про віддання особи до суду.

Суддя на попередньому засіданні з'ясовує, яким чином має розглядатися справа: професійним суддею (суддями) чи судом присяжних.

- 4) Розгляд справи.

Особливості розгляду справи в суді присяжних полягають в тому, що засідання суду повинно бути достатньо обмежене в часі, без значних перерв.

- 5) Оскарження.

Окремого вирішення потребує питання про можливість оскарження рішення винесеного судом присяжних.

Запровадження суду присяжних переслідує декілька цілей, основними з яких є забезпечення участі суспільства у здійсненні правосуддя і незалежності суду при винесенні вироку. Концепція суду присяжних узгоджується з логікою трансформації вітчизняної правової системи у напрямку забезпечення верховенства права, коли суд як суспільна інстанція розглядається як остання

інституція, в якій громадянин може захистити свої права за посередництвом інших громадян.

Соціально-правові наслідки винесення присяжними вироку можна окреслити наступним чином: 1) залучення громадян до здійснення правосуддя через повернення суспільству права визначати винність осіб, обвинувачуваних в найбільш тяжких злочинах; б) юридичні: кримінально-правові, кримінально-процесуальні та цивільно-процесуальні наслідки; в) морально-психологічні наслідки через підвищення довіри до судочинства і підвищення правової культури населення.

Те, яким буде суд присяжних, залежить не лише від фахівців цього правового інституту, але, перш за все, від того, яким чином вдасться накласти основні та другорядні деталі на існуюче правове тло судочинства, так само від того, яким чином вдасться втілити такі правові норми з огляду на наявні людські чи фінансові ресурси, наявність поштових марок²⁵ чи кваліфікації працівників канцелярії. Очевидним є також те, що протягом початкового етапу впровадження суду присяжних слід очікувати виникнення низки проблем, від ефективності подолання яких залежить те, чи стане суд присяжних тим, чого від нього очікували.

Запровадження суду присяжних породить ефекти, які на сьогодні важко повною мірою передбачити. Так, в сучасних умовах суддя перевантажений справами. За певний час він має розглянути, зокрема через недокомплект суддів у судах більше справ, аніж це фізично можливо. Саме тому не буде дивним, що суддя, економить час та зусилля через відмови в клопотаннях позивачу або підсудному, спрощення процесу та зниження якості судового процесу та дослідження доказів у справах, в яких стороною є особи з низьким суспільним статусом, тим самим порушуючи ключові принципи судового процесу змагальності та рівності сторін. Функціонування суду присяжних з одного боку вимагатиме ретельнішого вивчення всіх клопотань сторін, що може призвести,

²⁵ У 2009 р. адміністративні суди, посилаючись на відсутність коштів на поштові витрати практикували доставку повідомлень про судові засідання відповідачів – органів державної влади за рахунок позивачів – громадян, а судові засідання переносили до того часу, поки позивач не з'являвся до суду, щоб дізнатися про долю свого позову.

наприклад, до збільшення тривалості часу судового розгляду, з іншого боку, і захист і обвинувачення намагатимуться діяти таким чином, щоб безпідставно не затягувати судовий процес, оскільки це може погано вплинути на сприйняття їхньої позиції з боку присяжних.

Суд присяжних багатьма дослідниками розглядається як механізм, який дозволяє корегувати неформальний механізм, неписану угоду, яка виникла між судовою та виконавчою гілками влади щодо підтримки рішень, вигідних одна одній, коли за прийняття рішень, вигідних виконавчій владі, робляться певні поступки представникам влади судової.

Можна також сказати, що суд присяжних – це інструмент перетворення судової системи з інституту політики в інститут справедливості.

В судовому засіданні суду присяжних можна виділити наступні процесуальні складові:

- 1) попереднє слухання;
- 2) підготовча частина судового засідання;
- 3) формування колегії присяжних засідателів;
- 4) судового слідства;
- 5) обговорення сторін та останнє слово підсудного;
- 6) постановка питань, які підлягають вирішенню колегією присяжних засідателів;
- 7) напутнє слово голови судового засідання;
- 8) прийняття колегією присяжних в нарадчій кімнаті вердикту;
- 9) проголошення вердикту;
- 10) обговорення наслідків вердикту;
- 11) винесення вироку професійним суддею.

Ці складові потребують деталізації в окремому законі про суд присяжних в Україні або регламентації цього питання в окремій главі Кримінально-процесуального кодексу.

Для того, щоб суд присяжних став реальним інститутом, а не декларацією, як зараз, повинні бути врегульовані наступні питання: порядок

формування та принципи діяльності суду присяжних; категорії справ, у розгляді яких він може брати участь; право вибору для підсудного -можливості відправлення правосуддя судом присяжних або колегіальним складом суду; участь присяжних у вирішенні питання про допустимість доказів; розподіл функцій між присяжними та головуєчим суддею; право та підстави відводу присяжних іншими учасниками судового розгляду; участь присяжних під час судового слідства; порядок винесення, зміст та структура вердикту, процедура оскарження (скасування) вердикту; визначення відповідних джерел фінансування діяльності суду присяжних; додаткові заходи забезпечення безпеки присяжних та членів їхніх сімей тощо.²⁶

Фінансування суду присяжних залишається однією з найбільших проблем, які постають перед втіленням цього інституту в життя.

Вважаємо необхідним вказати, що до категорій справ, які розглядатиме суд присяжних мають входити справи про злочини, за які передбачено позиттєве позбавлення волі.

Ч.3 ст. 68 Закону України «Про судоустрій» передбачає порядок призначення присяжних. Можливою є наявність низки додаткових критеріїв: проживання на території, де відбувається слухання протягом певного строку; володіння державною мовою, наявність постійної оплачуваної роботи тощо.

Особливого обговорення потребує роль судді в процесі. Існує точка зору, що суддя має бути посередником, який надає можливість обвинуваченню і захисту представити свою точку зору. Однак найбільші суперечки йдуть щодо того, яким чином суддя має здійснювати цю діяльність: пасивно споглядаючи за ходом процесу чи активно втручатись, не надаючи разом із тим пріоритету жодній із сторін. Позиція активного судді виглядає більш привабливою, водночас існує, звичайно загроза гіперактивного або пристрасного ведення справи. Допити у справі ведуть сторони: обвинувачення та захист. Слід зазначити, що присяжні не повинні наперед знайомитися з матеріалами кримінальної справи.

²⁶ Канцір В.С. Проблеми запровадження суду присяжних в національну систему правосуддя// Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права. -- №3-4 (7-8).—2003. – С. 264

Повернення кримінальної справи на додаткове розслідування не дозволяється. Судовий розгляд має відбуватися безперервно, за винятком часу необхідного для відпочинку. Суддя, що головує в засіданні, не може до закінчення слухання розглядати інші справи. Суддя, перед тим як присяжні пройдуть в нарадчу кімнату дає поради присяжним щодо порядку обговорення та того, на які питання вони мають відповісти.

В основі рішення присяжних мають лежати лише ті фактичні обставини справи, які були досліджені під час судового розгляду і безпосередньо сприйняті присяжними.

Окремим питанням є можливість присяжних задавати питання учасникам судового засідання. Виглядає доцільним дозволити задавати питання підсудному, потерпілому, свідкам та експертам через головуючого суддю.

Суддя, що головує в засіданні, керує ходом судового засідання, вирішує правові питання, які виникають в ході судового засідання, постановляє вирок, роз'яснює присяжним сутність досліджених в суді доказів, роз'яснює присяжним сутність презумпції невинуватості, порядок наради присяжних, голосування за відповіді та прийняття вердикту тощо.

Традиційно присяжні, розглядаючи справу, дають відповідь на наступні запитання: 1) чи доведено, що діяння мало місце; 2) чи доведено, що це діяння вчинив підсудний; 3) чи винен підсудний у вчиненні цього діяння. Може бути включене питання щодо наявності пом'якшуючих обставин. Відповіді на ці питання мають даватися чесно, справедливо, неупереджено, на основі совісті та внутрішнього переконання і не потребують юридичних знань.

Що стосується перегляду вироку, постановленого за участю присяжних, то, очевидно, слід передбачити, що він може бути відмінений апеляційною інстанцією на підставі процесуальних порушень.

Завдяки інституту суду присяжних відбувається посилення ролі адвоката у судовому процесі, задекларований принцип змагальності сторін судового процесу дійсно втілюється на практиці, забезпечується підвищення принципу демократичності.

Також суд присяжних є правом кожного громадянина на розгляд справи «судом рівних» громадян, крім того, суд присяжних формує у суспільній свідомості уявлення про справедливий суд. Він є фундаментальним фактором формування суспільної свідомості, оскільки громадяни, які брали участь у відправленні правосуддя у статусі присяжного чи народного засідателя, вносять свій вклад у формування суспільної свідомості щодо демократичних принципів правосуддя. Крім того, інститут суду присяжних є першоджерелом інформації про правосуддя для суспільства. Суд присяжних формує повагу до закону та довіру до суду, і таким чином, підвищується престиж діяльності судових органів, та суспільство ставиться з повагою до судових рішень.

Крім того, у деяких випадках при розгляді справи професійні судді можуть бути менш об'єктивними, ніж суд присяжних, оскільки в останніх відсутнє упереджене ставлення до обвинуваченого. Упереджене ставлення судді до обвинуваченого можна, зокрема, пояснити тим, що розгляд численних кримінальних справ може стати причиною скептичного ставлення до тверджень підсудного щодо обвинувачення.

Крім того, необхідно відмітити, що створення суду присяжних в Україні матиме й певні негативні риси. Так, до негативних моментів створення суду присяжних можна віднести наступне:

1. Необхідність значного залучення коштів. Можна стверджувати, що для існування суду присяжних життєво необхідним є підвищення якості системи фінансування судової гілки влади та створення ефективного та максимально незалежного від виконавчої влади механізму їх фінансування за умови достатнього виділення коштів.

2. Необхідність вести розгляд справи на такому рівні, який буде зрозумілим для присяжних, тобто для осіб без спеціальної юридичної підготовки. Однак вважаємо помилковими твердження про необхідність відбору до суду присяжних осіб, які мають достатній рівень спеціальних знань.

3. Можливість тиску на присяжних з боку зацікавлених осіб. Як правило захист присяжних від такого тиску забезпечується низкою організаційних та правових заходів.

Запровадження суду присяжних неможливе без реального забезпечення елементів змагального процесу щонайменше у справах, які розглядатимуться за участю присяжних. Прихильники змагальної системи вважають, що цього можна найкраще досягти:

1) якщо той, хто приймає рішення, займає нейтральну, неупереджену позицію і відповідальний лише за прийняття рішення у справі;

2) сторони самі розробляють і подають докази й аргументи, на яких ґрунтуватиметься рішення;

3) судова процедура концентрується головним чином на зіткненні протилежних доказів і аргументів, наданих сторонами;

4) сторони мають рівні можливості представляти й обговорювати свої справи з тим, хто приймає рішення.²⁷

Не дивно, що серед тих, хто вважає вкрай необхідним виконання положення Конституції України про запровадження суду присяжних – значна кількість адвокатів.²⁸ Адже саме вони намагаються отримати виправдання для своїх підзахисних в українських судах за умови, що кількість виправдань прямує до нуля. Не можна забувати також дії в цьому напрямку громадських організації. Було б несправедливим не вказати, що прихильники суду присяжних існують також і серед суддів. Разом із тим, доля суду присяжних, на сьогодні, перш за все залежить від депутатів Верховної Ради, без прийняття якими відповідних законодавчих змін суд присяжних залишиться декларацією і декорацією.

²⁷ Бернхем В. Вступ до права та правової системи США. — К.: Україна, 1999. — с. 85

²⁸ Анна Юдківська: Суд присяжних як щеплення для хворої Феміди // <http://human-rights.unian.net/ukr/detail/187268>

Висновки:

1. Збереження "status quo" щодо суду присяжних виглядає абсурдним навіть попри ті проблеми, на які вказують противники суду присяжних: висока вартість суду, можливість присяжних зазнавати тиску тощо.

2. Слід оцінити суд присяжних з точки зору: інституційних та суспільних переваг:

1) громадянин зможе вибрати, суд який має його судити: суд присяжних чи професійний суд;

2) слідство, не зможе розраховувати на поблажливе ставлення професійного суду, в зв'язку з чим зросте якість розслідування справ;

3) прокуратура буде змушена більш ретельно готувати обвинувачення;

4) зростання професійної майстерності адвокатів;

5) суд присяжних, в силу змагальності процесу, реально забезпечує презумпцію невинуватості. За недостатності доказів присяжні виправдовують підсудного, на жаль, на відміну від більшості українських суддів;

6) зростання довіри до суду;

3. Серед загроз, які стоять перед судом присяжних, можна виділити наступні:

1) маніпулювання присяжними шляхом відбору «потрібних»;

2) постановка суддею питання присяжним таким чином, щоб отримати наперед заданий результат, зокрема через кваліфікацію діяння. (Як зазначає А. Юдковська, «вибір іншої правової норми приводить до вивчення інших фактів чи до їх іншої інтерпретації»²⁹).

4. Виправдання присяжними – це те, що лежить не лише у сфері юридичного, але значною мірою стосується морального, відповідності діяння природному праву.

5. Життя і досвід непрофесійних суддів дозволяє їм оцінити відповідність діяння підсудного вимогам суспільного співжиття, даючи можливість

²⁹ Анна Юдківська: Суд присяжних як щеплення для хворої Феміди // <http://human-rights.unian.net/ukr/detail/187268>

зреагувати на такі особливості та мотиви підсудного, особливості справи, які не враховує законодавець.

6. Емоційна складова є важливим фактором винесення присяжними вердикту.

7. Суд присяжних в українській правовій системі залишається останньою надією невинно обвинувачуваного.

8. Право перестає бути текстом закону, відірваним від життя через суд присяжних, воно стає олюдненим, пропущеним через розум і серце осіб, які вирішують долю іншої людини.

9. Суд присяжних вплине на формування громадянського суспільства, зокрема через залучення особи до прийняття рішення про долю іншого, через усвідомлення людської гідності, через взяття відповідальності за долю іншого.

10. Присяжні приходять в суд для того, щоб знайти і реалізувати справедливість, таку справедливість, яку всилу причин різного характеру в українському судочинстві не може реалізувати чинна судова система.

11. Запровадження суду присяжних передбачає перегляд функцій та призначення народних засідателів.

Таким чином, вважаємо, що суспільна необхідність запровадження суду присяжних перекидає проблеми, які можуть виникнути у зв'язку з цим.

II. МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД ДІЯЛЬНОСТІ ІНСТИТУТУ МИРОВОЇ ЮСТИЦІЇ

Мирова юстиція – загальнотеоретичні положення

Поняття мирової юстиції

Значення поняття “мировий суд” дотепер залишається не цілком зрозумілим як для більшості громадян України, так і для фахівців. Недостатньо спеціально-наукових досліджень цього правового інституту і популярних публікацій, у яких би вивчалися та роз'яснювалися типові моделі мирової юстиції в інших державах, їх місце у судових системах форми діяльності мирових судів тощо.

Труднощі починаються з самого терміну. Так, в англійській мові, наприклад, на позначення цього явища використовується різні терміни: justice, magistrate (мировий суддя); justice peace, lay justice (мирова юстиція); magistrates' court (мировий суд)³⁰.

Як правило, вони вживаються як синоніми, хоча і мають свої смислові відтінки. Так, наприклад, в Англії термін “magistrate” протиставляється терміну “justice” як, відповідно, оплачуваний мировий суддя – мировому судді, що виконує свої обов'язки без винагороди. Термін же “мировий” слід вважати похідним від поняття “мир” в значенні “порядок, спокій” (англ. peace, франц. paix). Саме для охорони державного і суспільного порядку виникають в історії європейських держав мирові суди та їх аналоги (мирові установи). З метою єдиного вживання основних термінів, визначимо їх значення. Мирова юстиція – це узяті в сукупності: система мирових судів, діяльність по здійсненню мировими судами своїх функцій, управління і нагляд за мировими судами (мирове судове відомство). Таким чином, поняття “мирова юстиція” складається з трьох елементів.

Система мирових судів

Основними складовими цього елемента є мирові судді і мирові суди. Дані поняття слід розрізняти. Мировий суддя – ця особа, яка наділена повноваженнями здійснювати функції мирових судів. Науковці виробили більш розширене поняття мирового судді, під яким розуміють фізичну (посадову) особу, яка належить до корпусу мирових установ і здійснює правосуддя та іншу діяльність, яка обирається або призначається центральними або місцевими органами державної влади, одноособово розглядає справи у мировому суді і сприяє встановленню мирних стосунків між сторонами спору³¹.

Правовий статус мирового судді, як сукупність правових ознак, що визначають його становище в системі державних інститутів, характеризується

³⁰ A dictionary Law. Oxford, 1994; Hornby A.S. Oxford student's dictionary current English. Oxford, 1984

³¹ Лонская С. В. Мировой суд в России (1984–1917 г. г.): историко-правовое исследование: Дис. ... канд. юрид. наук. –Калининград, 1998, С. 12.

такими елементами: вимоги, що пред'являються до мирового судді і до кандидата на цю посаду; порядок наділення мирового судді повноваженнями і порядок припинення цих повноважень; права і обов'язки мирового судді (компетенція, процесуальні повноваження, права і обов'язки як члена суддівського співтовариства)³².

Під “аналогом” ми розуміємо установу, близьку по суті і загальним ознакам до мирового суду, але має інше найменування та дещо відмінні права та обов'язки. Таким чином, мировий суд – це місцевий (локальний) судовий або адміністративно-судовий державний орган обмеженої юрисдикції, що розглядає і вирішує малозначні справи за спрощеною процедурою.

Ознаками мирового суду як державного інституту є: статус місцевого (локального) державного органу; статус нижчої (первинної) судової або адміністративно-судової інстанції; обмежена юрисдикція (малозначні справи); використання деяких спрощень в порядку здійснення державних функцій. Історично мировий суд виникає для мети охорони державного і суспільного порядку, і в зв'язку з цим йому передаються функції управління і правосуддя (Англія). З кінця XVIII ст. у більшості держав, де існував мировий суд, ці функції розділяються, і за ним залишається лише сфера правосуддя (Франція, Німеччина, Італія, Росія). Термін “мировий”, як вже мовилося, слід вважати похідним від поняття “мир” в значенні “порядок, спокій”. Спочатку в термін вкладалося поліцейське, охоронне значення, а згодом – і діяльність на основі примирення сторін, рішення справ на підставі права і справедливості (див., наприклад, італійське Укладення про судовий устрій 1941 р. ст. 22)³³.

Таким чином, на перше місце виходять превентивні, а не каральні функції. Мировий суддя здійснює свої повноваження як одноосібно, так і в колегії собі подібних. Використовується або той, або інший варіант, або законодавство країни передбачає можливість обох форм діяльності (Англія). Історично мировий суд виник як суд з широкою участю в ньому громадського елемента, проте в останнє сторіччя з'явилася стійка тенденція до

³² Gibson B. Introduction to Magistrates' Court. Winchester: Waterside Press, 1995. P. 153.

³³ Италия. Конституция и законодательные акты / Пер. с итал.; Под ред. В.А. Туманова. М., 1988. С. 294.

професіоналізації. Проте в Англії, Італії посада мирового судді не вважається державною службою; інше становище – в Росії, Франції, США. В більшості держав мирові судді призначаються (часто – за участю громадськості, професійних організацій юристів, місцевих органів влади). Призначення може проводитися як на найвищому урядовому рівні, так і на рівні місцевих властей; на термін або довічно (до досягнення певного віку). Найприйнятнішим варіантом в США, наприклад, вважається призначення (виконавською владою або вищестоящими судами, або спеціальною комісією по судових призначеннях) з подальшим, приблизно через рік, квотумом довір'я населення³⁴.

Мирові суди – місцеві (локальні) суди першої інстанції по малозначних справах. В

даному випадку можна застосувати термін “ суд обмеженої (малої) юрисдикції”³⁵. Межі малозначності, конкретний перелік справ, які можуть приймати до свого ведення мирові судді, розрізняються. Крім того, немає і загального правила визначення, якого роду справи (цивільні або кримінальні) знаходяться в компетенції мирових суддів. Так, у Франції (до судової реформи) і в Італії – це цивільні суди; у Росії, США – і цивільні, і кримінальні в однаковій мірі (як і суди малої інстанції в сучасній Франції); в Англії – переважно кримінальні.

Діяльність по здійсненню мировими судами своїх функцій

Судові функції мирові судді здійснюють в більшості випадків у формі правосуддя, яке є видом державної діяльності по охороні суспільних відносин, що здійснюється судами в особливому процесуальному порядку шляхом застосування права до конкретних правових спорів, фактів, правовідносин.

Сам же особливий процесуальний порядок, через який здійснюється правосуддя,

³⁴ Карлен Д. Американские суды: система и персонал. Организация правосудия в США / Пер. с англ. М., 1972. с. 48

³⁵ Филиппов С.В. Судебная система США. М., 1980. с. 119.

іменується судочинством. Судочинство в мировому суді є особливим видом, що має місце і в адміністративній, і в цивільній, і в кримінальній формах процесу. Для цього є теоретичні підстави. В теорії під видом судочинства розуміють процесуальний порядок вирішення, що зумовлений характером матеріальних відносин, що захищаються.

Мировий суд вирішує справи, в яких таке матеріальне відношення також має свою

специфіку, але не якісну, а кількісну – малооб'ємність, малозначущість. Мирові суди використовують деякі спрощення процедури, що в англійській літературі визначається терміном “ сумарне судочинство” (summary trial). Застосування сумарних процедур стає можливим через малозначність даної справи. Це може бути пов'язано з одноосібним розглядом справи або з скороченням процесуальних термінів, або з розглядом справи без участі присяжних та інше. Наприклад, згідно англійському Magistrates' Court Act 1980 (Section 12)³⁶, обвинувачений може визнати себе винуватим письмово. Така заява розглядається в суді разом з іншими доказами, у відсутності обвинуваченого, і потім виноситься відповідний вирок. Якщо мировий суд здійснює ще і адміністративні функції (реєструє шлюби, видає ліцензії та інше), тобто є і органом управління, то ця діяльність протікає у формі виконавчо-розпорядчої, регульованої відповідними нормативно-правовими актами.

Моделі мирової юстиції

Доповнити загальну картину теоретичного уявлення про мирову юстицію допоможе виділення її моделей (типів).

Відомий український вчений В. Кампо, беручи за критерій становище мирових суддів у системі “ держава – територіальна громада”, запропонував такі моделі мирової юстиції³⁷.

³⁶ Magistrates' Courts Act 1980 // <http://www.statutelaw.gov.uk>

³⁷ Кампо В.М. Доктрина мирових суддів // www.aj.org.ua

Державницька модель, у якій мирові судді є складовими системи державних судів зі збереженням всіх вимог, їх прав та обов'язків. Приклад – Російська Федерація, законодавство якої визначає правовий статус мирових суддів як особливого елемента судової системи Росії.

У громадській (від слова «громада» як базового суб'єкта місцевого самоврядування) моделі мирових суддів, що ділиться на два види. Перший – мирові судді – елемент державної судової системи, який обирається органами місцевого самоврядування. В цьому випадку мирові судді є найнижчою ланкою судової системи, при цьому вони не є членами професійного суддівського корпусу (магістрату) і виконують судові функції тимчасово (Іспанія), проте несуть відповідальність за свої дії так, як і державні судді, і можуть притягатися до дисциплінарної відповідальності. Посада мирового судді є почесною і не пов'язана з державною службою. Інший підхід – громадські мирові судді – відокремлені від державної системи судів органи в структурі місцевого самоврядування. Відповідно до цієї точки зору, – це довірені особи територіальної громади, які обираються сільськими, селищними, міськими, районними радами за їх згодою, працюють безкоштовно і діють відповідно до чинного законодавства, інших нормативно-правових актів, норм народної моралі з метою позасудового вирішення спорів (конфліктів) та примирення їх сторін.

Модель мирового суду як засобу позасудового вирішення спорів є автономним, незалежним від держави інститутом – на зразок третейських судів або медіаторів.

В основу класифікації можна покласти є інші ознаки, відносно яких міжнародна практика розходиться. Це, по-перше, особливості правового статусу мирових суддів (чи є кадровий склад професійним, коли до кандидатів пред'являються строгі цензові вимоги юридичної освіти, або непрофесійним, коли таких умов не ставиться, і разом з юристами судьями можуть стати звичайні громадяни), і, по-друге, вид державної діяльності, здійснюваної мировими установами (адміністративно-судові або тільки судові функції).

Згідно обумовленим підставам класифікації, є можливим виділити три типи (моделі) мирової юстиції.

1. Класична (англійська), в якій кадровий склад непрофесійний, а мировий суд виконує адміністративно-судові функції³⁸ (Англія, деякі колишні англійські колонії).

2. Континентальна (французька), в якій кадровий склад непрофесійний, а мировий суд виконує судові функції (діяла в Росії в 1864-1917 рр., а нині, наприклад, в Італії).

3. Змішана (професійна), де головна постійна ознака – професійний склад, а функції можуть бути або адміністративно-судовими, або судовими (США, Росія – згідно із законом “Про мирових суддів в РФ” 1998 р.)³⁹.

Ми вважаємо за доцільне обмежитися вивченням досвіду функціонування мирової юстиції у трьох державах Англії, Італії та Росії, які ілюструють класичні зразки діяльності мирових судів. При цьому ми використовуватимемо загальнонаукові методи дослідження, а саме: абстрагування, аналіз і синтез.

Мирові суди (судді) у судових системах зарубіжних країн

Мирова юстиція у Великій Британії (Англії та Уельсі)

Судова система Великої Британії

З кінця 60-х років в англійській судовій системі були проведена значна реформа, яка стосувалася як системи судів в цілому, так і юрисдикції окремих судів. Зміни в судовій системі були проведені численними актами парламенту, найважливіші серед них: Закон про суди 1971 р., Закон про повноваження кримінальних судів 1973 р., Закони про кримінальне правосуддя 1967, 1972, 1977, 1982 рр., Закони про апеляцію по кримінальних справах 1966 і 1968 рр.,

³⁸ Gibson B. Introduction to Magistrates' Court. Winchester: Waterside Press, 1995. P. 56 -59.

³⁹ Лонская С. В. Мировая юстиция в России. Калининград. 2000. С. 12.

Закон про відправлення правосуддя 1982 р., Закон про магістратські суди 1980 р., Закон про Верховний суд 1981 р., Закон про суди графств 1984 р.

Основний напрям реформи — скасування старих судів, багато з яких діяли ще в XII ст. (четвертні суди, суди асизів), місцевих судів, що мали територіальну юрисдикцію (Брістольській купецький суд, суд «запорошених ніг», Ліверпульський «пропускний суд») і створення єдиної централізованої системи судів. Так був завершений процес, початий попередньою реформою XIX ст.⁴⁰

Після проведених змін в Англії встановилася наступна система судів: магістратські, суди графств, Верховний суд. Останній є цілою системою вищих судів. До нього відносяться: суд Корони, Високий суд (що складається з трьох відділень — канцелярського, по сімейних справах і відділення Королівської лави), а також Апеляційний, в який входять два відділення — цивільне і кримінальне. Їх очолює стоїть палата лордів.

В Англії існує своєрідна система судових округів. Розрізняються округи («території комісій») для магістратських судів, округу для судів графств (не співпадаючі з графствами як адміністративно-територіальними одиницями) і округи для суду Корони і Високого суду. Апеляційний суд і палата лордів засідають тільки в Лондоні.

«Території комісій» прирівняні до «територій судів малих сесій». Територіями управляють комітети магістратських судів, які створюються на щорічних зборах мирових суддів. У комітети можуть входити судді Високого суду, окружні судді або рїкордери. Комітети вирішують питання управління й організаційно-технічного постачання судів. Певною мірою комітети залежать від місцевих органів, оскільки останні оплачують їх витрати, включаючи утримання апарату. Таке становище не влаштовує комітети — і вони прагнуть вийти з-під фінансової опіки місцевих органів. Проте до теперішнього часу такі спроби не увінчалися успіхом.

⁴⁰ Судебные системы западных государств. —М. Наука, 1991. С. 101.

У 1971 р. у зв'язку із створенням суду Корони встановилася ще одна система округів. Територія Англії була розділена на 6 округів (Мідленд і Оксфорд, Уельс і Честер, Північно-Східний, Північний, Західний, Південно-Східний). В кожному окрузі виділені центри трьох ступенів. У центрі першого ступеня – судді Високого суду, окружні судді і рікордери розглядають цивільні і кримінальні справи; в центрах другого ступеня ті ж категорії суддів розглядають тільки кримінальні справи; в центрах третього ступеня засідають тільки окружні судді і рікордери. Таким чином, суд Корони розглядає справи у всіх трьох центрах, а в центрах першого ступеня судді Високого суду розглядають цивільні справи.

Лордом — головним суддею з відома лорда-канцлера — була встановлена система розподілу справ між суддями суду Корони. Всі злочини діляться на чотири групи.

До першої групи відносяться особливо небезпечні злочини (вбивство, державна зрада), які підлягають розгляду Високим судом. Злочини другої групи (наприклад, ненавмисне вбивство) також розглядаються суддями Високого суду, але за рішенням головуючого в окрузі судді вони можуть бути передані окружному судді або рікордеру. Злочини третьої групи розглядаються суддею Високого суду, окружним суддею або рікордером. До злочинів даної групи відносяться ті, які не входять до першої, другої і четвертої груп (підпал, грабіж). Злочини четвертої групи (сюди відносяться «гібридні злочини») розглядаються головним чином окружними суддями або рікордерами. Іноді справи даної категорії розглядають судді Високого суду.

В основі сучасної організації судів лежить давній англійський принцип «роз'їзних суддів», коли судді перебувають в єдиному центрі (Лондоні), звідки роз'їжджають по округах. Проте даний принцип достатньою мірою змінений. Р. Давид справедливо відзначив процес деконцентрації правосуддя, який виразився у відміні виїзних сесій і в тому, що судді Високого суду можуть перебувати поза Лондоном⁴¹.

⁴¹ Давид Р. Основные правовые системы современности. М., 1988. С. 317.

Характер взаємодії судів у системі визначається розподілом на суди вищого рівня і нижчого рівня. До судів вищого рівня відносяться суди Високого суду, до нижчого — магістратські суди і суди графств. Суди нижчого рівня зв'язані рішеннями вищих судів за принципом прецеденту. Крім того, на них розповсюджується наглядова юрисдикція Високого суду. Суд Корони закон 1981 року відносить до Високого суду, з іншого боку на нього поширюється наглядова юрисдикція Високого суду.

Розподіл судів на суди вищого і нижчого рівнів не є єдиною підставою їх класифікації. Прийнятий розподіл судів на «протокольні» (courts of record) і «непротокольні». Спочатку передбачалося, що протоколи судів першої групи підлягають зберіганню в державному архіві. Відмінною рисою англійського судочинства було те, що протоколам взагалі не приділялося особливої уваги. В судах діяв принцип, згідно якому суддя при перегляді справи повинен скласти власне уявлення про нього шляхом фактично повторного слухання. При такому підході протокол не мав для судді істотного значення.

В даний час відмінність між «протокольними і «непротокольними» судами» абсолютно не пов'язана з долею їх протоколів, а полягає в тому, що суди, що мають статус «протокольних», мають право карати за неповагу до суду. Суд може бути віднесений до категорії «нижчих», але при цьому вважатися «протокольним», як, наприклад, суди графств.

Виділяють суди першої інстанції та апеляційні. Процес апеляції важко формувався в судах загального права. Тривалий час оспорювалася можливість перегляду вердикту присяжних, так звана апеляція з питань факту. Контроль за діяльністю судів здійснюється за допомогою видання прерогативних наказів, що впливали з повноваження Корони контролювати і виправляти помилки в діяльності своїх «слуг», у тому числі суддів.

Апеляційний процес спочатку склався в канцелярських судах і був перенесений в суди загального права після реформи 1873—1875 рр. Проте остаточно він сформувався значно пізніше. Суди магістратів і графств, як суди

нижчого рівня розглядають тільки справи по першій інстанції. Суди вищого рівня значною мірою здійснюють апеляційну юрисдикцію.

Виділяють також суди цивільної і кримінальної юрисдикції. Деякі автори відзначають, що не слід проводити подібні відмінності між судами першої інстанції і апеляційними, оскільки один і той же суд може розглядати і кримінальні і цивільні справи, справи по першій інстанції і апеляції. На думку прихильників даної позиції, ці підстави класифікації не є всеохоплюючими⁴².

Однак спеціалізація судів у цивільних і кримінальних справах, що склалася, очевидна. Реорганізація апеляційного суду привела до утворення в ньому двох відділень — цивільного і кримінального.

До судів нижчого рівня відносяться, перш за все, магістратські суди. В Англії і Уельсі діє близько однієї тисячі таких судів. В магістратських судах справи розглядаються або декількома непрофесійними мировими суддями, або одним професійним стипендіарним магістратом. Мировий суддя також може розглядати справи одноособово, але тільки по тих злочинах, за які передбачено незначне покарання. Детальніше про магістратські суди буде сказано нижче.

До судів нижчого рівня відносяться також суди графств. Вони вперше були створені в 1846 р. з метою розгляду малозначних позовів. В даний час ними розглядається близько 90 % цивільних справ по першій інстанції⁴³.

Діяльність судів графств регулюється в основному Законом про суди графств 1984⁴⁴ р., а також правилами судів графств, яких близько 300, і вони розглядають понад два мільйони справ щорічно.

В судах графств справи розглядаються окружними суддями, суддями Апеляційного суду, Високого суду, регістраторами. Останні розглядають обмежене коло справ, що визначене правилами судів графств. Рішення регістратора може бути в апеляційному порядку переглянуто суддею суду графства. В судах графств на відміну від магістратських справи вирішують

⁴² Уолкер Р. Английская судебная система. М. 1980. С. 200.

⁴³ Denham P. A modern introduction to law. L., 1983. P. 140.

⁴⁴ County Courts Act 1984 <<http://www.opsi.gov.uk>

професійні судді. Суди графств мають територіальну юрисдикцію. Справи порушуються за місцем проживання відповідача або правопорушника.

Суди розглядають позови, що ґрунтуються на договорі або делікті (за винятком позовів про наклеп), у яких сума позову не перевищує 5 тис. ф. ст., позови про стягнення грошових сум (якщо вони не повинні розглядатися Високим судом) що, не перевищують 5 тис. ф. ст.; позови про захист права власності; позови по праву справедливості, якщо сума вимог не перевищує 30 тис. ф. ст.; позови про зміну заповіту, про управління нерухомістю.

Зміна характеру судів графств загострила проблему розгляду позовів на невелику суму (в Англії на суму до 500 ф. ст.). Для їх розгляду встановлена особлива процедура в судах графств. Процедура поєднує в собі риси змагального та інквізиційного процесів. Роль судді-регістратора в процесі розгляду позовів на незначну суму набагато більш активна: він сам визначає процедуру слухання справи, менш строгі правила подання доказів. Рішення регістратора, як правило, є остаточним. Наступні три суди — суд Корони, Високий і Апеляційний — складають Верховний суд. Їх статус визначається як статус «вищих протокольних судів». Діяльність даних судів регулюється головним чином Законом про Верховний суд 1981 р. і відповідними правилами.

У 1971 р. актом парламенту був створений суд Корони. У суді Корони засідають судді Високого суду, окружні судді і рікордери. Вони щорічно розглядають до 70 тис. справ. В деяких випадках судді суду Корони засідають з мировими суддями, число яких не повинне перевищувати чотирьох. Помітною особливістю даного суду є те, що в суді Корони засідають присяжні. В англійській громадській думці віддається перевага суду присяжних як більш справедливому. З другого боку, справа в суді Корони рухається повільніше і обходиться в три рази дорожче, ніж в магістратському суді. Суд Корони розглядає справи у злочинах, переслідуваних по обвинувальному акту, який складається на підставі документів попереднього розгляду справи в магістратському суді.

Магістратський суд може передати справу в суд Корони, якщо прийде до висновку, що обвинувачений заслуговує більш суворого покарання, ніж має право визначити магістратський суд. Таким чином, між судами кримінальної юрисдикції (магістратськими і судом Корони) встановлена достатньо мобільна система передачі справ.

Суд Корони є також апеляційною інстанцією для оскарження рішень магістратських судів. В нього можуть подавати апеляції тільки засуджені. Засуджений, який на суді не визнав свою вину, має право оскаржити вирок в частині обвинувачення і покарання; засуджений, який визнав вину, — тільки в частині визначення покарання. Щорічно до суду Корони подається близько 15 тис. апеляцій на рішення магістратських судів. Оскаржується, по суті, кожне соте рішення. Чотири з 10 апеляцій задовільняються повністю або частково⁴⁵.

Наступний суд Верховного суду — Високий суд. Вперше він був встановлений в результаті реформ 1873—1875 рр. замість суду канцлера, суду у морських справах і у справах про спадщину. В даний час Високий суд має три відділення: канцлерське, яке очолює лорд-канцлер (фактично віце-канцлер), відділення Королівської лави, очолюваної лордом — головним суддею, відділення у сімейних справах.

У Високому суді засідають судді Високого суду, окружні судді, рікордери, судді Апеляційного суду або колишні судді Високого й Апеляційного судів. Судді засідають в Лондоні і 24 центрах першого ступеня. Судді спеціалізуються за відділенням, але з їх згоди можуть бути переведені з одного відділення в інше.

Канцлерське відділення розглядає справи про управління спадковим майном, про довірчу власність, спори пов'язані з викупом застав, виконанням договорів про купівлю-продажу, банкрутство, стягнення податків, управління нерухомістю. В рамках канцлерського відділення діє ряд спеціалізованих судів (Високий суд у справах банкрутства, суд у справах компаній, патентний суд).

⁴⁵ White R. The administration of justice. Oxford, 1985. P. 65.

Відділення Королівської лави розглядає головним чином позови з договорів і деліктів. Воно має суміжну юрисдикцію з судами графств. Завантаженість відділення значно менше, ніж судів графств (170—200 тис. справ щорічно). У відділенні діють адміралтейський і торговий суди. Адміралтейський суд розглядає позови про відшкодування збитків при зіткненні судів, компенсації за втрату товарів і та інше.

Третє відділення Високого суду — відділення у сімейних справах. В його юрисдикцію входить розгляд шлюбно-сімейних справ. Юрисдикція у шлюбно-сімейних справах перейшла до судів «загального права» з церковних судів. В судах «загального права» є спеціалізація суддів у даних справах. Сімейні суди діють в рамках магістратських судів. Деякі суди графств розглядають справи про розірвання шлюбів. Очолюється система відділенням у сімейних справах Високого суду.

У кожному відділенні Високого суду є апеляційне відділення для розгляду апеляцій: в канцлерському — для розгляду апеляцій на рішення судів графств у справах банкрутства і земельних спорах; у відділенні по сімейних судах — для розгляду апеляцій на рішення матримоніальних судів в рамках магістратських судів і рішень судів графств у шлюбно-сімейних справах. Найбільше число справ потрапляє в апеляційне відділення Королівської лави, де розглядаються апеляції на рішення магістратських судів і на рішення суду Корони.

У 1966 році на підставі відповідного закону був створений Апеляційний суд з двома відділеннями — цивільним і кримінальним. В даний час цей суд грає найважливішу роль в системі англійських судів. Лише незначне число апеляцій поступає ще вище — в палату лордів.

Кримінальні відділення очолює лорд — головний суддя. У відділенні засідають також лорди-судді, і залучаються судді Високого суду. Суд засідає у складі двох, трьох або більше суддів, у ряді випадків суддя засідає одноособово. В середньому у відділення щорічно поступає 6—7 тисяч звернень за дозволом подати апеляцію. Приймається до розгляду приблизно одна

четверта частина справ від цього числа, а задовольняється приблизно половина прийнятих до розгляду апеляційних скарг.

Очолює цивільне відділення Апеляційного суду лорд-хранитель печатки. Судді засідають в такому ж чисельному складі, що і в кримінальному відділенні. У відділенні розглядаються апеляції на рішення Високого суду і судів графств, якщо подача апеляції не обмежена законом (ст. 18 Закону про Верховний суд 1981 р.). Для подачі апеляції, як правило, вимагається отримати дозвіл у судді суду графства, Верховного або апеляційного суду.

Найвищою судовою інстанцією є палата лордів, точніше, її апеляційний комітет, що складається з лорда-канцлера, ординарних лордів з апеляції і перів, які раніше посідали вищі судові посади. Як правило, комітет засідає у складі з трьох лордів. Апеляційний комітет розглядає порівняно невелике число апеляцій, в середньому 70—80 в рік. Невелике число даних апеляцій пояснюється частково складною процедурою їх подачі. Апеляції на рішення Апеляційного суду подаються з його дозволу або з дозволу палати лордів. Для подачі апеляцій на рішення апеляційного відділення Високого суду у кримінальних справах і рішення Високого суду у цивільних справах потрібне отримання сертифікату у судді, що розглядав справу. Сертифікат повинен підтверджувати, що справа має суспільну значущість, – це означає, що воно пов'язане з тлумаченням закону або прецеденту, створеного рішенням Апеляційного суду або палати лордів.

Порядок формування суду присяжних регламентований Законом про присяжних 1974 р. з доповненнями, внесеними Законом 1984 р. Присяжним може бути будь-яка особа у віці від 18 до 65 років, зареєстрована як виборець і постійно проживаюча на території Сполученого Королівства не менше 5 років з моменту досягнення 13-річного віку. (Майновий ценз відмінений в 1965 р.) Не можуть бути вибрані до складу присяжних: 1) особи, тим або іншим чином пов'язані із здійсненням правосуддя як в даний час, так і у минулому, — судді, службовці суду, адвокати; 2) поліцейські; 3) психічно хворі; 4) особи, коли-небудь у минулому засуджені до п'яти і більше років тюремного ув'язнення;

особи, які протягом останніх 10 років відбували покарання у вигляді позбавлення волі строком три місяці і більше. Виконання обов'язку присяжного є обов'язковим. Від нього можуть бути звільнені лише деякі категорії громадян, наприклад, лікарі і військовослужбовці на їх особисте прохання.

Звичайний склад присяжних — 12 чоловік, хоча у ряді випадків допускається розгляд справ і з неповним складом, але не менше 9 чоловік у кримінальних справах і 8 чоловік — в цивільних.

Загальний принцип англійського права полягає в тому, що кожна людина, яка досягла 17 років, має право на суд присяжних (в тому випадку, якщо йому загрожує покарання, що перевищує три місяці позбавлення волі) і не може без своєї згоди бути позбавлений цього права. Проте на практиці розгляд кримінальної справи в суді з участю присяжних або без них багато в чому залежить від того, до якої категорії відноситься те або інше діяння. Справи за звинувачувальним актом в суді Корони, оскільки йдеться про серйозні злочини, розглядаються з участю присяжних. Навпаки, в суді магістратів при сумарному розгляді присяжних ні.

Що стосується численних «змішаних злочинів», які можуть опинитися як в юрисдикції суду Корони з участю присяжних, так і в юрисдикції магістратського суду без присяжних, те право вибору належить обвинуваченому. Звичайно, на практиці майже 100% таких справ розглядаються судом магістратів без участі присяжних, як за вибором, так і внаслідок того, що участь присяжних вважається тут недоцільною, оскільки склад судів магістратів вже сам по собі припускає участь суддів-непрофесіоналів.

У цивільних справах за участю присяжних розглядаються цивільні справи, пов'язані із звинуваченням в наклепі, здійсненні обманних або шахрайських дій, зловмисному переслідуванні або незаконному затриманні. Навіть по цій достатньо обмеженій категорії справ при участі присяжних може бути відмовлений, якщо суд прийде до висновку, що це ускладнить

судочинство по справі, оскільки потрібне тривале дослідження документів або рахунків, залучення фахівців або огляд місцевості.

В компетенцію суду присяжних у кримінальних справах входить вирішення питань факту, тобто «винуватості» або «не винуватості» підсудного. Визначення міри покарання підсудного у разі обвинувального вердикту присяжних — компетенція судді. В цивільних справах присяжні вирішують не тільки питання факту, але і визначають розмір збитку, понесеного потерпілою стороною.

За участю присяжних розглядається щорічно лише декілька (менше чотирьох) відсотків кримінальних справ, а цивільних ще менше. В розгляді як кримінальних, так і цивільних справ в порядку апеляції інститут присяжних не використовується.

Устрій магістратських судів Англії та Уельсу

Юрисдикція та процесуальні форми здійснення судочинства магістратськими судами (англ. Magister's Courts) регулюються Законом про магістратські суди 1980 року⁴⁶.

Термін "магістратські суди" сьогодні охоплює те, що раніше було відоме як "малі сесії" або "судді, які проводять допит". Ці суди переважно мали справу з численними дрібними злочинами, що переслідувались за спрощеним порядком судочинства. Магістрати — це, власне, судді від народу. Переважна більшість їх — мирові судді, які не є професійними юристами, і тільки незначна кількість є правниками за фахом⁴⁷.

Непрофесійні судові заклади як невід'ємна частина британської юридичної системи вперше з'явилися у XIV ст., коли нарешті офіційно були запроваджені королівські комісії, що спочатку являли собою додаток до старої кругової поруки. Внаслідок цього юрисдикція мирових суддів значно розширилась. Декілька наступних століть суди кварталних сесій ще мали як апеляційну, так і широку

⁴⁶ Magistrates' Courts Act 1980. <http://www.statutelaw.gov.uk>

⁴⁷ Шишкін В.І. Судові системи країн світу.: навч. Посіб. Кн. 1 – К.: Юрінком Інтер, 2001. – с.19.

початкову юрисдикцію у кримінальних справах щодо майже всіх правопорушень і стали головними закладами місцевого врядування.

Теперішня система магістратських судів, члени яких працюють на громадських засадах, є життєво важливою для ефективного здійснення карного судочинства. Ця система діє відповідно до Закону про магістратські суди, що був ухвалений у 1980 р. Кожне графство, райони Лондона, лондонське Сіті мають власні комісії для нагляду за додержанням правопорядку. Отже, юрисдикція цих судів є суто локальною. Сьогодні в Англії та Уельсі налічується понад 500 магістратських судів з понад 24 тис. мирових суддів, які не є юристами, не отримують платню за виконання своїх функцій, але їм компенсуються витрати, пов'язані з відрядженнями; майже третина з них — жінки. Вони розглядають одноособово або колегіально (двоє-троє суддів без присяжних) кримінальні справи та дуже обмежену кількість цивільних справ.

Судді магістратських судів призначаються від імені Британської Корони лорд-канцлером, який розглядає кандидатури, подані дорадчими комісіями, що існують у кожному графстві Англії і Уельсу. Юридична кваліфікація не є необхідною умовою цього призначення: члени експертних комісій радше зважають на особисті та моральні якості кандидатів, а також їхнє розуміння роботи. Незважаючи на спроби зробити процес призначення мирових суддів політично більш нейтральним, у суспільстві існує певне незадоволення тим, що на суддівську лаву, як правило, потрапляють консервативно настроєні громадяни. Кандидатів на посаду мирового судді добирають переважно з-поміж осіб середнього класу й середнього віку.

Після призначення на посаду магістратським суддям належить пройти базовий навчальний курс, під час якого вони знайомляться зі своїми обов'язками та умовами праці. Перш ніж стати до роботи, магістратський суддя мусить пройти початковий етап навчання: відвідувати суд як спостерігач, знайомитися із судовою практикою та процедурою й методами покарання порушників. Другий етап, що має завершитися не пізніше 12 місяців від початку навчання, полягає в подальшому вивченні основ роботи суду та

відвідуванні тюремно-виправних закладів. За винятком добових та коштів на відрядження службовці магістратських судів не отримують платні за свою роботу.

Магістратським суддям допомагають професійні столичні магістрати, які працюють на державній службі у Лондоні, та професійні магістрати інших великих міст. На ці посади призначаються баристери чи соліситори зі стажем не менше семи років. До складу магістратського суду повинні входити не менше, ніж два, але не більше, ніж сім мирових суддів для розгляду справи за заявою у прискореному порядку, слухань з приводу скарги або проведення попередньої перевірки коштів особи, яку мають посадити до в'язниці за несплату штрафу, хоч, за звичаєм, суд складається щонайбільше з п'яти членів, але тепер оптимальною кількістю вважається троє суддів. Виключення забезпечується наявністю оплачуваного судді, який має всі повноваження двох мирових суддів. Окремий мировий суддя має обмежену юрисдикцію і не може наказати будь-якій особі сплатити більше, ніж 1 фунт стерлінгів чи посадити до в'язниці більше, ніж на чотирнадцять днів. Однак, слід зазначити, що окремих суддя може виконувати функцію щодо визначення способу судового розгляду правопорушення у прискореному порядку, за обвинувальним актом чи проведення попереднього розслідування.

Судді щороку обирають голову суду, який проводить засідання. Важливою постаттю в магістратському суді є судовий клерк (секретар суду), який повинен мати початкову юридичну освіту. Головний його обов'язок — давати магістратам поради з питань права, судової практики, процедури й винесення вироків, але він не має права втручатися у процес ухвалення судових рішень. Таким чином, секретар суду виступає як радник з питань законодавства, однак має дбати про те, щоб забезпечити уникнення втручання у функції магістратських судів. Секретар суду також є постійною посадовою особою суду з адміністративними функціями, що несе відповідальність за організацію суду, стягнення штрафів, за роботу із заявами про надання правової допомоги у кримінальних справах та іншу адміністративну роботу. З огляду на

це дуже важливим видається чіткий розподіл обов'язків між цими двома категоріями службовців та здатність посадових осіб і непрофесійних виконавців працювати разом.

Нагляд за діяльністю та функціонуванням колегій мирових суддів у кожному графстві чи юрисдикційній зоні здійснює комітет магістратських судів. До складу комітету магістратських судів входять магістрати разом з кооптованими членами, саме вони призначають секретаря суду, відповідний стаж роботи якого має бути не менше п'яти років і вік якого відповідає встановленим межам.

Юрисдикція магістратських судів

На магістратські суди припадає значне навантаження. Вони розглядають до 97 % всіх кримінальних справ⁴⁸ у першій інстанції, здійснюють попередній розгляд справ у злочинах, що переслідуються по обвинувальному акту, мають цивільну юрисдикцію, а також виносять рішення у адміністративних справах. Широка юрисдикція магістратських судів привела до спеціалізації суддів. Судді, які спеціалізуються на розгляді шлюбно-сімейних справ, складають матримоніальний суд (domestic); а ті, які спеціалізуються на розгляді справ, по яких проходять неповнолітні, - суд у справах неповнолітніх. В деяких судах практикується спеціалізація суддів з розгляду дорожніх злочинів.

Спільною рисою цивільних і кримінальних справ, що підпадають під юрисдикцію магістратських судів, є те, що вони мають невелике значення порівняно, наприклад, із цивільними справами, що їх розглядають у Високому суді або судах графств, або ж з кримінальними справами, які розглядає Суд корони. Компенсуючою перевагою спрощеного провадження у справі слід вважати її дешевизну та швидкість⁴⁹.

Рішення магістратських судів оскаржуються шляхом подачі апеляції особою, визнаною винуватою в суд Корони, або будь-якою стороною, що бере участь в справі, — у Високий суд. Рішення суду Корони по апеляції на рішення

⁴⁸ Denham P. A modern introduction to law. L., 1983. P. 37.

⁴⁹ Уолкер Рональд. Английская судебная система. М.: Юридическая литература, 1980 – С. 233.

магістратського суду може бути оскаржено у Високий суд, чиє рішення, у свою чергу, оскаржується в палату лордів.

Кримінальна юрисдикція магістратських судів

Більшість справ, що розглядаються магістратськими судами, складають кримінальні справи. В сучасному англійському праві злочини поділяються на ті, які повинні розглядатися судом присяжних (злочини, що переслідуються по обвинувальному акту), і ті, які розглядаються без присяжних мировими судьями (сумарні злочини). Злочини відносяться до тієї або іншої групи актом парламенту, оскільки більшість складів злочинів встановлена статутним правом.

Слід зазначити, що між двома групами не проводиться жорсткої відмінності. Деякі злочини (їх іменують «гібридними») можуть переслідуватися або по обвинувальному акту, або в сумарному порядку. Є практика, коли магістратським судам також надавалося право розглядати в сумарному порядку злочини, переслідувані по обвинувальному акту. З другого боку, особі, яка обвинувачується в скоєнні злочину, що відноситься до групи сумарних, надається можливість вибрати суд присяжних.

Законодавство постійно збільшує число складів злочинів, переслідуваних в сумарному порядку. Виділення в англійському праві таких злочинів, малозначних по своєму характеру, дає можливість спростити і прискорити судовий процес. В англійській юстиції діє принцип, згідно якому складніші злочини повинні розбиратися більш кваліфікованими судьями. Вважається, що сумарні злочини можуть розбирати непрофесійні судді.

Максимально можливим покаранням за подібні злочини невеликої тяжкості є ув'язнення на строк до 6 місяців (за сукупністю злочинів — до 12 місяців) або штраф у розмірі 5 тис. фунтів стерлінгів. На практиці більшість правопорушників, які постають перед сумарним судом, обвинувачуються у транспортних злочинах, таких як перевищення швидкості та недозволена стоянка машини. Кожен рік в Англії та Уельсі більше півтора мільйони осіб засуджуються за споєння сумарних злочинів.

В силу принципу змагальності суддя обмежується дослідженням наданих суду доказів. Хід розгляду справи багато в чому залежить від факту визнання обвинуваченим своєї вини. В магістратських судах у разі визнання обвинуваченим своєї вини застосовується спрощена процедура, оскільки презюмується, що стороні обвинувачення немає необхідності доводити своє обвинувачення. Англійські юристи відзначають, що тільки два з 10 обвинувачених оспорюють свою винуватість.⁵⁰

По злочинах, переслідуваних по обвинувальному акту, магістрат, що засідає одноосібно і не в судовому засіданні, здійснює попередній розгляд з точки зору того, чи достатньо доказів для обвинувачення особи. Магістрат також вирішує питання про вибір міри забезпечення явки обвинуваченого в суд (видає наказ про виклик повісткою, наказ про арешт або вирішує питання про арешт без наказу) або про звільнення обвинуваченого під заставу. Він уповноважений вирішувати питання про публікацію матеріалів попереднього розслідування.

В даний час є дві форми попереднього судового розгляду — «по старому методу» і «за законом 1967 р.». В першому випадку попередній розгляд подібний до розгляду справи по суті. Обидві сторони надають магістрату всі докази у справі. Магістрат вирішує, чи достатньо поданих доказів для передачі справи в суд присяжних.

Друга форма попереднього судового розгляду була встановлена Законом про здійснення кримінального правосуддя 1967 р. з подальшими доповненнями. Нова форма відрізняється письмовим провадженням, що значно скорочує час. Вона достатньо формальна, оскільки магістрат вирішує питання про передачу суду присяжних, оглянувши подані письмові докази. В даний час застосовуються обидві процедури, але статистика показує, що тільки 2 % справ проходять попередній розгляд «по старому методу»⁵¹. Стадія попереднього розгляду в магістратських судах втрачає своє значення із створенням Королівської служби обвинувачення.

⁵⁰ White R. The administration of justice. Oxford, 1985. P. 65.

⁵¹ Там само ст. 62.

Суди для неповнолітніх

Магістратські суди здійснюють юрисдикцію щодо правопорушень, вчинених дітьми та молоддю, а також інших справ, що стосуються цієї категорії населення.

Щоб забезпечити ізоляцію неповнолітніх правопорушників від кримінальної атмосфери, створюються спеціальні суди у справах неповнолітніх, про що ухвалюється рішення на загальних зборах суддів Англії і Уельсу. Такі суди фактично є магістратськими судами, до юрисдикції яких належать справи, пов'язані з дітьми або молоддю. Для утворення суду у справах неповнолітніх необхідно три мирові судді, серед яких щонайменше один має бути жіночої статі. До складу суду у справах неповнолітніх входять судді із спеціальної колегії; голова суду у справах неповнолітніх працює на постійній основі, а інші члени суду змінюються у порядку ротації.

У таких судах розглядаються кримінальні справи про правопорушення, вчинені підлітками або молодими особами віком до 21 року. Засідання судів у справах неповнолітніх мають проводитися в окремій кімнаті, а не там, де відбуваються засідання іншого суду або де такі засідання були або проводитимуться через годину. Засідання у цих судах є закритими, а ім'я підсудного, якщо йому ще немає 18 років, заборонено розголошувати у пресі. До суду допускаються тільки судові чиновники, сторони у цій справі та їхні представники, свідки, добросовісні представники преси та інші особи, присутність яких санкціонується судом.

Суд у справах неповнолітніх складається з постійного голови та двох спеціально призначених суддів; до цієї роботи обов'язково залучають одну або двох жінок-суддів.

Цивільна юрисдикція

Обсяг роботи в царині цивільного права, що її виконують суди магістратів, значно зріс протягом останніх років переважно за рахунок

постійного збільшення кількості "сімейних справ", згідно зі ст. 80 Закону про магістратські суди у сімейних справах від 1978 р. Відповідно до радикальних змін у Законі про охорону дитинства від 1989 р⁵². Їх було перейменовано на "сімейні суди". До їх складу входять судді із спеціально призначеної колегії, що займається провадженням такого виду справ. На засідання у сімейних судах не допускаються будь-які особи, крім чиновників суду, сторін у справі та їхніх законних представників, свідків, представників преси та інших осіб, які дістали дозвіл суду на присутність. У регламенті суду є положення, згідно з яким магістратські суди зобов'язані представляти та протоколювати підстави, що стали основою для прийняття рішень (що зазвичай не вимагається і не робиться у звичайному судочинстві), та мати копію такого протоколу для надання можливим позивачам.

Відповідно до ст. 1 Закону від 1978 р. кожна сторона в шлюбі може подати клопотання щодо наказу суду на підставі того, що інша сторона "(а) не забезпечує належного утримання позивача; (б) або не забезпечує чи забезпечує не належним чином утримання дитини в сім'ї; (в) або вчинки однієї сторони дають підстави для позивача на висновок про неможливість подальшого життя з відповідачем; (г) або покинула позивача". Якщо будь-яка з цих підстав обґрунтована, суд може видати наказ про фінансове утримання позивача або дитини в такій родині; крім того, суд може видати наказ про опіку та спілкування з дітьми, а також інші накази, зокрема щодо недопущення одного з подружжя до родинного будинку, про охорону подружжя та дітей та різні накази, згідно із Законом про охорону дитинства від 1989 р. Відповідно до наказу, що видається згідно з цим законом, ряд форм судового розгляду, започаткованих магістратським судом, підлягають перенесенню до суду графства або Високого суду.

Апеляційні скарги з приводу таких наказів підлягають розглядові у Відділенні в сімейних справах, де вони зазвичай слухаються в апеляційній секції Відділення королівської лави Високого суду правосуддя, хоч у деяких

⁵² Children Act 1989 <<http://www.opsi.gov.uk/legislation/feeds/PGAfeed.xml>>

випадках можуть розглядатися одноосібним суддею. Розгляд подальших апеляцій належить до повноважень Апеляційного суду, Палати лордів у кожному з випадків згідно зі спеціальним дозволом. Апеляції з цих спеціально призначених "сімейних судів" щодо змісту рішень мають надходити до Відділення у справах сім'ї Високого суду.

Повноваження магістратських судів також поширюються на такі дрібні цивільні справи. Цей аспект юрисдикції магістратських судів досить різноманітний. Він охоплює такі погашення боргу громадянами, як прибутковий податок, внески до фонду соціального страхування, платню за електроенергію, газ та воду, сплату податку, встановленого місцевою радою, платню за надання, відміну і поновлення ліцензії, повернення приватних боргів.

Судовий корпус мирових суддів

Характерна риса англійського суддівського корпусу — наявність великого числа непрофесійних і неоплачуваних мирових суддів (магістратів). В даний час їх більше 7500 чоловік.

Кандидатури мирових суддів підбираються дорадчими комітетами. Діє близько 100 подібних комітетів в графствах, округах, лондонському Сіті, інших районах столиці та великих урбанізованих територіях. Члени комітетів призначаються лордом-канцлером. Чисельність комітету – 6 - 8 чоловік. Особливість організації комітетів полягає в тому, що імена їх членів тримаються в секреті. Припускається, що це виключить можливість тиску. Кандидат в магістрати може бути рекомендований комітету будь-якою особою або організацією. Допускається самовисунення.

Закон про мирових суддів 1979 р. встановлює тільки один критерій для затвердження особи на посаду мирового судді: кандидат повинен проживати на території комітету або в районі 15 миль навкруг неї, хоча рішенням лорда-канцлера і це обмеження може бути знято. На практиці вимоги, що пред'являються до кандидата, значно ширші. Вимоги містяться в рекомендаціях, що видаються лордом-канцлером. Кандидат на посаду

магістрату повинен мати британське громадянство, бути не старше 60 років, володіти певними особистими якостями (прямота, чесність) і фізичним здоров'ям.

Існує великий перелік осіб, які не можуть займати посаду магістрату у зв'язку з посадами, які вони посідають (члени парламенту, військовослужбовці, поліцейські). Службовець в суді не може бути мировим суддею в тому ж суді. В цілому поточна політика формування складу мирових суддів спрямована направлена на забезпечення рівного гендерного співвідношення та рівномірного представництва різних партій, соціальних груп, національностей. Зокрема, у 1983 році серед магістратів було — 15 606 чоловіків і 10 328 жінок.

Мирові судді з осіб, що працюють в суспільному виробництві або на націоналізованих підприємствах, звичайно одержують додатково 48 оплачуваних днів для виконання суддівських обов'язків. Багато великих приватних фірм слідує даному положенню. Закон про захист зайнятості 1978 р. встановив, що працедавець повинен надати особам, зайнятим як мирові судді, необхідний час для виконання ними своїх обов'язків.

Система правової підготовки мирових суддів діє з 1966 р. і включає дві стадії. Перша — до того, як магістрат приступає до своїх обов'язків. Вона містить ознайомлення з обов'язками магістрату, діяльністю судів, веденням процесу, системою доказів. Друга стадія — після 6 місяців перебування магістрату на посаді. З 1983 р. введені особливі курси для мирових суддів, що спеціалізуються на розгляді шлюбно-сімейних справ і справ неповнолітніх.

Очевидно, що короткий курс підготовки не дозволяє пізнати всю тонкість судочинства. Але відносно магістратів така задача і не ставиться. Для надання постійної правової допомоги магістратам введена посада клерка. Клерк, що призначається комітетом магістратського суду із затвердження лорда-канцлера, не тільки надає правову допомогу магістрату, але і має право виконувати обов'язки судді. Передбачається, що клерк є професійним юристом і повинен мати не менше 5-річного стажу роботи як барістер, соліситор або тривалий час пропрацювати помічником клерка.

Мирова юстиція в Італії

Конституційні принципи італійського правосуддя

Італія має достатньо добре організовану юстицію. У Конституції 1947 р., були сформульовані загальні принципи правосуддя, які й тепер мають великий вплив на судове право. У ст. 104 Конституції мовиться: «Магістрат утворює автономне і незалежне від всякої іншої влади формування». Теорія розділення властей не знаходить прямого вираження в Конституції 1947 р., проте вказівка в ст. 104 на «інші влади» дає підставу припускати, що творці Конституції, принаймні, потрактували теорію розділення властей таким чином, що вона служить «загальним критерієм орієнтації в розподілі публічних функцій між різними органами, без встановлення жорстких границь».

Стосовно зовнішнього статусу судової системи, поняття автономності вказує на суд як на частину державного механізму, державний орган, що володіє винятковою компетенцією на здійснення правосуддя і незалежної по відношенню до інших частин державного механізму, незалежний в здійсненні судової прерогативи⁵³.

Принципи автономності і незалежності судової системи отримують формальне втілення в діяльності Вищої ради магістратури. Цей орган є найвищим конституційним органом в судовій ієрархії і по суті справи є органом судового самоврядування. Створений вперше саме в Італії у 1907 р., однак Вища рада магістратури отримала вельми широкі права лише за Конституцією 1947 р. Її діяльність регулюється основним законом (ст. 104-108) і законом про цей орган від 24 березня 1958 р., а також низкою інших актів. Вища рада магістратури включає 24 особи, з яких троє входять в нього за посадою - Президент республіки як голова, голова і генеральний прокурор Касаційного суду. Решта членів Ради обирається: 14 – магістратами з числа осіб, що належать до різних

⁵³ Судебные системы западных государств. М. Наука, 1991 – С. 194.

категорій магістрату, 7 - парламентом на спільному засіданні палат з числа штатних професорів права університетів і адвокатів з 15-річним стажем. З 14-ти магістратів 6 обираються з числа магістратів Касаційного суду, двоє з яких повинні займати керівні пости, 4 - з числа магістратів апеляційних судів і 4 з числа магістратів трибуналів із стажем роботи

після призначення на цю посаду не менше чотири роки.

В компетенцію Вищої ради магістратури входить: прийом в склад магістратури, переводи, підвищення та інші заходи, пов'язані із статусом магістратів; призначення і відкликання почесних віце-преторів, мирових суддів і їх заступників, а також членів спеціалізованих відділень, які не є магістратами; накладення дисциплінарних стягнень на

Магістратів, подання за видатні заслуги професорів і адвокатів до призначення касаційними магістратами; надання, в межах бюджетних асигнувань, компенсацій і субсидії магістратам або їх сім'ям і деякі інші функції. «Створення Вищої ради магістратурн, — наголошувалося в рішенні Конституційного суду від 14 травня 1965 р. № 44, — відповідало наміру реалізації автономії магістратури через відповідну конституційну гарантію».

Принцип автономності стосовно внутрішньої організації судової системи втілюється у вимозі професіонального характеру судової діяльності і несумісності її з виконанням інших функцій, котрі могли б поставити суддю в залежне становище від державних органів і приватних осіб. Цей принцип розкривається в Законі про судовий устрій, згідно статті 16, де наголошується, що «судді не можуть посідати посади в державних або приватних установах».

Конституційно встановлена система гарантій організаційної незалежності включає і вимоги конкурсного призначень суддів (стаття 106) та незмінності (ст. 107). Згідно статті 105 Конституції Вища рада магістратури розглядає питання про підвищення, призначення, переміщення та інше. Ця норма спрямована проти можливих зловживань вказаними принципами. Що ж до незмінності, то цьому принципу в Італії, як і в інших країнах, надається велике

значення. В ньому бачать одну з основних гарантій належного функціонування правосуддя.

У Конституції 1947 р. принцип незмінності отримав відображення в частині 2 статті 107: «Судді незмінні. Вони не можуть бути ні звільнені або тимчасово відсторонені від служби, ні призначені в інші суди або на інші посади інакше, як через рішення Вищої ради магістратури, прийнятого або у випадках і з дотриманням гарантій на захист, передбачених законом про судовий устрій, або з відома самих суддів». Суддя не може бути переведений ні на таку ж посаду в суд, що знаходиться в іншій місцевості, ні на іншу посаду будь-якого іншого суду або установи. Міністр юстиції не може позбавити магістрата посади, але може порушити проти нього дисциплінарне провадження.

Серед основоположних конституційних принципів організації безпосередньо судової системи італійські вчені називають принцип єдності юстиції. Він виводиться із статті 102 Конституції: «Судові функції здійснюються звичайними суддями... Не можуть бути утворені посади надзвичайних суддів або суддів по особливих справах...» Не дивлячись на таку неоднозначну вимогу, сама Конституція в тій же ст. 102 допускає можливість створення при ординарних судах спеціалізованих підрозділів по окремих категоріях справ. Крім того, стаття 103 Конституції передбачає існування не тільки адміністративної юстиції, але і системи військових трибуналів.

Дія принципу єдності юстиції в Італії розглядається доктриною лише в плані заборони призначення суддів, що мають у своєму розпорядженні особливі процесуальні інструменти, виконавчою владою *ex postfacto* або *ad personam* для вирішення конкретної, звичайної кримінальної справи. Принцип єдності юстиції діє і «через» ст. 3 (рівність всіх громадян перед законом) і ст. 25 (право на законну підсудність) Конституції.

Стаття 24 Конституції закріплює право на правосуддя: «Всі можуть діяти в судовому порядку для захисту своїх прав і законних інтересів». Звідси впливає звернена

до законодавця конституційна вимога створити такі умови, які забезпечують можливість подавати позови і захищатися в будь-якому суді.

Судова система Італії

«Правосуддя з цивільно - і кримінально-правових питань, говорить стаття 1 Закону про судовий устрій 1941р.,— здійснюється: мировим суддею, претором, трибуналом, апеляційним судом, Верховним касаційним судом».

Всього ж в Італії функціонують декілька юрисдикційних систем: система загальної юстиції, в якій виділяються спеціалізовані суди — мирові, у справах неповнолітніх, суди асизів; військові суди з власною структурою інстанцій; адміністративна юстиція; спеціалізовані суди у справах публічного водокористування; конституційна юстиція в особі Конституційного суду.

Загальну судову систему очолює Вищий Касаційний суд (звичайна назва - Касаційний суд). Згідно Закону про судовий устрій 1941 р. він забезпечує «точне дотримання і однакове тлумачення закону, єдність національного права», розглядаючи як остання інстанції скарги з питань права на рішення судів у цивільних і кримінальних справах, а також спори про компетенцію судів. В ньому є три палати з цивільних справ і три - з кримінальних. Палати очолюються головами і слухають справи у складі семи суддів. Перший голова Касаційного суду може передати на розгляд об'єднаного засідання суду (з 15 суддів) найскладніші касаційні скарги, в тому числі вже розглянуті окремими палатами.

У функції 23 апеляційних судів, що засідають в головних містах судових округів, входить розгляд апеляційних скарг на вироки і винесені у першій інстанції рішення трибуналів. Справи в них розглядаються колегіями у складі п'яти професійних суддів.

Трибунали (їх налічується 160) розглядають як суди першої інстанції кримінальні і цивільні справи, що перевищують компетенцію преторій, а як друга інстанція - апеляційні скарги на винесені преторіями вироки і рішення. Всі справи в трибуналах розглядаються колегіями у складі трьох професійних

суддів. Як друга інстанція, трибунал компетентний виключно відносно справ, що розглядалися спочатку тільки у визначених Законом про судовий устрій – претурах. Таким чином, умовно можна говорити про «під округи» трибуналів. Тут територіальною одиницею є загальна одиниця адміністративно-територіального поділу країни — комуна.

В Законі про судовий устрій встановлено, які комуни «закріплені за яким трибуналом і як в рамках «підокругу» трибуналу вони «діляться» по претурах. Так, наприклад, трибунал в Равенні територіально компетентний відносно 18 комун, але коли він виступає як «апеляційний суд», то розглядає справи з трьох претур: претури Фаенци, компетентної на території 7 комун з 18 наявних, Луго — 7 комун і Равенни — 4 комуни.

Справи про найсерйозніші кримінальні злочини входять в компетенцію судів присяжних (ассізів) їх 94. Вони складаються з двох професійних суддів (один з них - головуєчий) і шести засідателів, званих «народними суддями». Всі вони складають єдину колегію, і вироки виносяться ними на сумісній нараді. Скарги на вироки цих судів розглядаються апеляційними судами присяжних (їх 34), які створюються по одному або по два в кожному з судових округів апеляційних судів. В їх склад входять разом з шістьма «народними суддями» по два професійних судді, з яких один - суддя Касаційного суду (головуючий), а інший - член апеляційного суду.

Справи про менш тяжкі кримінальні злочини, за які може бути призначено до трьох років позбавлення волі, розглядаються в преторіях (їх в країні близько тисячі) одноосібним суддею - претором. В більшості преторій - один претор, в інших - декілька (до 50). Справи, по яких виносяться покарання, не пов'язані з позбавленням волі, розглядаються претором в спрощеному порядку і без участі сторін. В преторії розглядаються також цивільні справи, сума позову по яких перевищує компетенцію мирових суддів, і скарги на винесені мировими суддями рішення. Таким чином, претор також виступає як апеляційний орган у справах, що розглядалися спочатку в «підсудних» йому комунах найнижчими судами — мировими. На кожен комуна в Італії припадає

1—2 мирових судді (консіліатори - буквально радники). Всього їх близько 10 тисяч.

В 1988 р. була реформована система судів у справах неповнолітніх. В кожному окрузі апеляційного суду був встановлений самостійний трибунал у справах неповнолітніх, який складається з двох професійних суддів і двох експертів (чоловіки і жінки). Трибунал розглядає справи про правопорушення підлітків у віці до 18 років. Скарги на ухвали трибуналу розглядаються в одній з палат апеляційного суду з участю двох таких же експертів.

Установи адміністративної юстиції в Італії утворюють самостійну систему на чолі з Державною радою, яка одночасно є і консультативним і судовим органом. Вона контролює законність актів уряду і міністерств і розглядає скарги на рішення обласних адміністративних трибуналів. Ці трибунали є в кожній з 20 областей і виступають як органи адміністративної юстиції першої інстанції, що розглядають скарги на рішення і дії органів та посадових осіб виконавчої влади.

Мирові суди в Італії

Наявність в Італії мирових судів і їх особливості разом з описаною апеляційною системою різко відмежовують її судову систему від найближчої їй французької. Франція в 1958 р. відмовилася від інституту мирових суддів, значно укрупнивши ланки свого судового механізму. Італійська мирова юстиція, навпаки, має достатньо тверде становище в судовій системі республіки.

Італійський мировий суддя здійснює тільки цивільну юрисдикцію. До підсудності мирового судді входить: розгляд справ, пов'язаних з дотриманням правил посадки дерев і живих загорож; справи, щодо дотримання домобудівельних правил; справи, що стосуються відносин між власниками будинків та наймачами; розгляд справ, пов'язаних з рухомим майном вартістю не більше, ніж 5 млн. лір (2582. 28 євро); справи про відшкодування шкоди внаслідок зіткнення транспортних засобів; спори не віднесені до підсудності

інших судів при умові, що ціна спору не перевищує 30 млн. лір (15 393, 71 євро); будь-які цивільні справи ціною до 2,129,897.00 лір (1100,00 євро), якщо про це буде клопотання сторін. Суддя також виконує функції примирення сторін.

Як і в Англії, посада мирового судді в Італії безоплатна. «Будь-який італійський громадянин», що досяг 30 років і «здатний гідно, за наявності незалежності, відповідних рис вдачі і престижу» виконувати відповідні функції, може, згідно ст. 23 Закону про судовий устрій, бути призначеним мировим суддею. Італійський закон прямо забороняє здійснення функцій мирового судді суддею професійному, судовим урядовцям, що перебувають на дійсній службі, і службовцем органів безпеки (ст. 26 Закону про судовий устрій).

Щоб стати мировим суддею слід пройти стажування і відповідати встановленим законам вимогам. З цією метою голови апеляційних судів оголошують конкурси на посади мирових суддів. Посаду можна отримати пройшовши стажування впродовж шести місяців. Наприклад, голова апеляційного суду Барі своїм декретом оголошує конкурс⁵⁴. У декреті, зокрема, визначені вимоги до кандидатів для прийняття на стажування, вони включають:

- а) італійське громадянство;
- б) повна дієздатність;
- в) відсутність вироків за злочини і не застосування будь-яких запобіжних заходів
- г) наявність вищої освіти в галузі юриспруденції в одному із університетів Республіки або в університеті іншої країни, з якою є договір про рівноцінність дипломів;
- д) фізична і психічна повно справність;
- е) вік не молодший за 30 років і не старший за 70;

⁵⁴ Concorso per la copertura di n. 25 posti di giudici di pace presso il distretto della Corte di Appello di Bari (pubblicato nella G.U. n. 6 del 23 gennaio 2004 – 4^a serie speciale). Presidente della Corte di Appello di Bari (www.giudicedipace.it)

є) припинення або зобов'язання припинити, раніше призначеного на посаду мирового судді, роботу пов'язану з службовою залежністю у публічній чи приватній сфері;

ж) здачу екзамену на професійну придатність при виконанні функцій судді.

Вимоги пункту ж) не застосовуються до кандидата, який:

1. виконував функції судді протягом двох років;
2. виконував нотаріальні функції;
3. викладав юриспруденцію в університеті;
4. виконував управлінські функції в судовій канцелярії.

Мирові судді в Італії призначаються не виконавчою владою, а органом судового самоврядування — Вищою радою магістратури. Вони залишаються на посаді 4 роки (з правом бути переобраним на новий строк), але можуть бути відкликані за недостойну поведінку або недбалість.

Мирова юстиція в Російській Федерації

Судова система Російської Федерації

Як визначено в Конституції РФ і Федеральному конституційному Законі «Про судову систему Російської Федерації» судова влада в Росії здійснюється лише судами в особі суддів і присяжних народних і арбітражних засідателів, які залучаються у встановленому законом порядку до здійснення правосуддя. Ніякі інші органи і особи не мають права приймати на себе здійснення правосуддя. Створення надзвичайних судів і судів, не передбачених Конституцією РФ і Федеральним конституційним Законом про судову систему, не допускається. Судова влада самостійна, діє незалежно від законодавчої та виконавчої влад і здійснюється через конституційне, цивільне, адміністративне та кримінальне судочинство.

Кожна з ланок судової системи є сукупністю судів з однаковою компетенцією. Судова система РФ встановлюється Конституцією РФ і

Федеральним конституційним Законом «Про судову систему Російської Федерації» з врахуванням у необхідних випадках федерального й адміністративно-територіального устрою країни.

У статті 3 Закону «Про судову систему РФ» мовиться, що єдність судової системи забезпечується шляхом:

- встановлення судової системи Російської Федерації Конституцією Російської Федерації і Федеральним конституційним законом про судову систему РФ;
- дотримання всіма федеральними судами і мировими суддями встановлених федеральними законами правил судочинства;
- застосування всіма судами Конституції Російської Федерації, федеральних конституційних законів, федеральних законів, загальновизнаних принципів і норм міжнародного права і міжнародних договорів Російської Федерації, а також конституцій (статутів) та інших законів суб'єктів Російської Федерації;
- визнання обов'язковості виконання на всій території Російської Федерації судових рішень, що вступили в законну силу;
- законодавчого закріплення єдності статусу суддів;
- фінансування федеральних судів і мирових суддів з федерального бюджету.

В Російській Федерації діють федеральні суди, конституційні (статутні) суди і мирові судді суб'єктів Російської Федерації, що становлять судову систему Російської Федерації.

Систему федеральних судів складають:

- 1) Конституційний Суд Російської Федерації.
- 2) Суди загальної юрисдикції, очолювані Верховним Судом РФ.
- 3) Арбітражні суди на чолі з Вищим Арбітражним Судом РФ.

Крім того, Законом «Про судову систему РФ» передбачені суди суб'єктів Російської Федерації - конституційні (статутні) суди і мирові судді.

Конституційний Суд Російської Федерації — один з вищих федеральних судів, що здійснює конституційний контроль (ст. 125 Конституції РФ). Не підконтрольний ніяким органам, його рішення носять обов'язковий характер.

Верховний Суд Російської Федерації, верховні суди республік, краєві і обласні суди, суди міст федерального значення, суди автономної області і автономних округів, районні суди, військові і спеціалізовані суди складають систему федеральних судів загальної юрисдикції;

Вищий Арбітражний Суд Російської Федерації, федеральні арбітражні суди округів, арбітражні суди суб'єктів Російської Федерації складають систему федеральних арбітражних судів.

До судів суб'єктів Російської Федерації відносяться: конституційні (статутні) суди, мирові судді, які є судьями загальної юрисдикції суб'єктів Російської Федерації.

Конституційний Суд РФ, суди загальної юрисдикції й арбітражні суди є трьома абсолютно незалежними одна від одної частинами загальної судової системи. Всі вони мають спільні завдання по охороні конституційного ладу політичної та економічної систем, забезпеченню законності і правопорядку, захисту прав і інтересів громадян. Кожна з цих трьох частин судової системи має свою компетенцію і не втручається в діяльність інших.

Система судів загальної юрисдикції складається з Верховного Суду РФ, Верховних судів республік у складі РФ, крайових, обласних судів, судів автономних округів і автономної області, міських судів Москви і Санкт-Петербурга районних (міських) судів.

Мирові судді в Російській Федерації є судьями загальної юрисдикції суб'єктів Російської Федерації і входять в єдину судову систему Російської Федерації.

Повноваження, порядок

діяльності мирових суддів і порядок створення посад мирових суддів встановлюються Конституцією Російської Федерації, Федеральним конституційним законом «Про судову систему Російської Федерації», Федеральним законом “Про мирових суддів”, іншими федеральними

конституційними законами, а порядок призначення (обрання) і діяльності мирових суддів встановлюється також законами суб'єктів Російської Федерації. В систему судів загальної юрисдикції входять військові суди, що діють в Збройних Силах: військові суди гарнізонів, округів і флотів.

Система судів загальної юрисдикції є централізованою - очолюється Верховним Судом РФ, який є вищим судовим органом з цивільних, кримінальних і адміністративних справ. Організуються суди, що входять в цю систему, або у відповідності з адміністративно-територіальним поділом держави - загальні суди (до їх числа входять 21 Верховні суди республік, 6 крайових судів, 49 обласних, 2 міських (Москви і Санкт-Петербурга), 1 суд автономної області 10 судів автономних округів, 2456 районних або рівних їм судів), або у відповідності з дислокацією Збройних Сил РФ та інших військових формувань - військові суди.

Система арбітражних судів включає Вищий Арбітражний Суд Російської Федерації, федеральні арбітражні суди округів, арбітражні суди республік країв, областей та інших суб'єктів Російської Федерації. Очолюється вона Вищим Арбітражним Судом РФ, тобто є нейтралізованою. Суди, що входять в цю систему, діють як в межах адміністративно-територіальних утворень, так і поза ними.

Однією з характеристик судової системи є поняття «судова ланка», яка лежить в основі поділу судів загальної юрисдикції й арбітражних судів. Судовою ланкою є суди, наділені однаковою компетенцією, з однаковою структурою і такі, що займають однакове місце в судовій системі у зв'язку з їх діяльністю на певній території⁵⁵.

Так, мирові судді і районні (міські) суди утворюють першу ланку системи судів загальної юрисдикції. Причому, районний суд є безпосередньо судовою інстанцією вищого рівня по відношенню до мирових суддів, які діють на території відповідного судового району. Обласні і відповідні їм суди — друга ланка, Верховний Суд РФ — третя (вища) ланка.

⁵⁵ А.А. Чувилев, Ан. А. Чувилев. Правоохранительные органы. Уч. пос. М. 2000.

Військові суди також складаються з трьох ланок: основна (перша) ланка - військові суди гарнізонів і до них прирівняні; середня (друга) ланка — військові суди різних видів Збройних Сил, військових округів, флотів, груп військ; вища (третє) ланка — Військова Колегія Верховного Суду Російської Федерації.

За трьохланковою схемою побудована і система арбітражних судів. Арбітражні суди республік, краєві, обласні та інші, відповідні їм арбітражні суди суб'єктів Федерації, утворюють першу основну ланку. Другу (середню) ланку складають арбітражні окружні суди. Третя (вища) ланка - Вищий Арбітражний Суд Російської Федерації.

Система мирових судів у Російській Федерації

Мирові судді в РФ є судьями загальної юрисдикції суб'єктів РФ, входять в єдину судову систему Росії і одноосібно розглядають в межах своєї компетенції адміністративні, цивільні та кримінальні справи як суду першої інстанції (ст. ст. 4, 28 Федерального конституційного закону “Про судову систему”, ст. ст. 1, 3 Федеральним законом “Про мирових суддів”).

Територіальна юрисдикція мирових суддів (ст. 4 закону “Про мирових суддів”) розповсюджується на судову дільницю, яка створюється з розрахунку чисельності населення від 15 до 30 тисяч чоловік. В адміністративно-територіальних утвореннях з чисельністю населення менше 15 тисяч чоловік створюється єдина судова дільниця. Створення і скасування судових дільниць здійснюється законом суб'єктів РФ. Закон “Про мирових суддів” свідчить, що кількість судових ділянок визначається федеральним законом за законодавчою ініціативою відповідного суб'єкта РФ, погодженою з Верховним судом РФ, або, навпаки, за ініціативою Верховного суду РФ, погодженою з відповідним суб'єктом федерації. Як розмежувати в даному випадку зміст актів федерального центру і суб'єктів? Очевидно, що федеральний закон встановлює лише конкретну цифру судових дільниць на території суб'єкта федерації, виходячи з чисельності населення. Наприклад, якщо населення суб'єкта РФ

складає один мільйон чоловік, по визначеній законом квоті, там можна створити від 33 до 66 судових ділянок. Федеральний закон визначає це число твердою цифрою або ж може дати суб'єкту федерації можливість вибору в певному діапазоні (закон цього не забороняє). А ось вже конкретні межі судових дільниць суб'єкт федерації встановлює самостійно, виходячи з власних інтересів. У Читинській області передбачена можливість утворення судових округів⁵⁶. До складу одного округу входить 4-7 судових дільниць. Мирові судді округу обирають старосту із свого складу. Закон Читинської області про затвердження схеми судових дільниць встановлює порядок зміни територіальної юрисдикції мирових суддів у випадках тимчасової відсутності мирового судді або тимчасової неможливості виконання ним своїх обов'язків. При цьому наводиться опис відповідних частин судових дільниць і (або) черговість здійснення мировими судьями судового округу правосуддя на дільниці, що відкрилася. У всіх спірних випадках остаточне рішення про тимчасову зміну юрисдикції мирових суддів округу ухвалює саме староста округу, а якщо він бере участь в суперечці – мировий суддя, який здійснював би правосуддя на ділянці старости у разі тимчасової відсутності останнього. Прерогатива центру визначати кількість судових ділянок на території суб'єкта федерації обумовлена перш за все тим, що фінансування заробітної платні мирових суддів і базових соціальних виплат здійснюється з федерального бюджету. Таким чином, наперед прораховуються можливості казни і закладається відповідна сума. В судовій дільниці визначається число мирових суддів в суб'єкті РФ, створюються і ліквідуються їх посади.

Інстанцією вищого рівня по відношенню до мирових суддів, діючих на території відповідного судового району, є районний суд. Ефективність такого рішення, вважають дослідники, є сумнівною і вказують на можливі проблеми⁵⁷. По-перше, не відбудеться дійсного розвантаження районних судів, оскільки частина колишнього навантаження повертатиметься до них у вигляді скарг. По-

⁵⁶ Закон "О мировых судьях Читинской области" принят Читинской областной Думой 24 ноября 1999 г.

⁵⁷ Федеральный конституционный закон "О судебной системе Российской Федерации" – о мировых судьях // XXIX науч. конф. проф.-препод. сост., науч. сотр., аспирант. и студ.: Тез. докл. Ч. 5. Калининград, 1998.

друге, районні суди ніколи не виконували роль вищестоящих, і тому будуть потрібні певні зміни в їх структурі, апараті, кадровому складі і чисельності, що завжди пов'язано з труднощами “перехідного періоду”. По-третє, виникає ситуація, коли розгляд справ в першій інстанції паралельно здійснюється двома ланками судової системи – районними і мировими судами.

Судовий корпус мирових суддів

Вимоги до кандидатів у мирові судді

Вимоги, що пред'являються до мирового судді, вказані в ст. 5 ФЗ “Про мирових суддів”. Ним може бути громадянин РФ, що досяг 25-річного віку, має вищу юридичну освіту, стаж роботи у юридичній професії не менше п'яти років, не скоїв ніяких компрометуючих його вчинків, здав кваліфікаційний іспит і отримав рекомендацію кваліфікаційної колегії суддів відповідного суб'єкта РФ. Від здачі кваліфікаційного іспиту і представлення рекомендації звільняються особи, що мають стаж роботи на посаді судді федерального суду не менше п'яти років. Як бачимо, вимоги до мирового судді такі ж, як і до будь-кого іншого в Росії. Проте суб'єкти федерації мають право своїм законом встановити і додаткові умови для заміщення цієї посади.

Республіки, що входять у РФ, можуть вимагати, щоб мировий суддя володів державною мовою даного суб'єкта федерації, і ця вимога буде обгрунтованою, оскільки п.2 ст.10 ФКЗ “Про судову систему” передбачає, що судочинство і діловодство у мирових суддів ведеться російською мовою або державною мовою республіки. Це тим більше обгрунтовано, тому що мирові суди – найближчі суди до населення. Деякі суб'єкти РФ (Кабардино-Балкарська Республіка⁵⁸, Оренбурзькая область⁵⁹) вимагають постійного проживання мирового судді на їх території, правда, не обмеженого певним строком. Така вимога в різних варіантах зустрічається і в інших регіонах. Наприклад, в

⁵⁸ Закон Кабардино-Балкарской Республики “ О мировых судьях Кабардино-Балкарской Республики”. Принят Советом Республики Парламента Кабардино-Балкарской Республики 28 октября 1999 г.

⁵⁹ Закон Оренбургской области “О мировых судьях в Оренбургской области”. Принят Законодательным собранием Оренбургской области 18 августа 1999 г.

Республіці Адыгея⁶⁰ треба просто “проживати”. Республіки (Башкортостан⁶¹, Татарстан⁶²) вводять ценз свого республіканського громадянства.

Багато суб'єктів федерації встановлюють додаткові вимоги до правового статусу мирового судді: не мати судимості, не бути недієздатним або обмеженим в дієздатності (Республіка Алтай⁶³, Саратовська область⁶⁴). Особливу увагу надається і здоров'ю кандидата. В Калінінградській⁶⁵, Оренбурзькій, Саратовській областях мировим суддею не може стати людина, що володіє фізичними недоліками і психічними захворюваннями, перешкоджаючими здійсненню ним правосуддя. У Читинській області кандидат в мирові судді повинен мати високі моральні якості і необхідні здібності, для чого зобов'язаний пройти медичне і психологічне обстеження. Ось як ст. 10 відповідного закону Читинської області визначає цей порядок. До звернення в кваліфікаційну колегію суддів кандидат на посаду мирового судді зобов'язаний отримати медичний висновок про стан здоров'я і висновок комісії фахівців в області психології про індивідуально-психологічні особливості кандидата. Вказані висновки не надаються при зверненні за рекомендацією про повторне і подальше призначення на посаду мирового судді. Перелік медичних протипоказань для заміщення посади мирового судді розробляється обласним органом виконавчої влади в сфері охорони здоров'я і затверджується головою адміністрації Читинської області за погодженням з Управлінням судового департаменту у Читинській області. Положення про психологічне обстеження кандидатів на посаді мирових суддів затверджується головою обласної адміністрації за погодженням з Радою суддів Читинської області. Положення регулює порядок проведення обстеження і критерії оцінки індивідуальних

⁶⁰ Закон Республики Адыгея “О мировых судьях в Республике Адыгея”. Принят Государственным Советом – Хасэ Республики Адыгея 20 мая 1999 г.

⁶¹ Закон Республики Башкортостан “О мировых судьях в Республике Башкортостан”. Принят Законодательной палатой Государственного собрания Республики Башкортостан 9 июля 1998 г.

⁶² Закон Республики Татарстан “О мировых судьях в Республике Татарстан”. Принят Государственным Советом Республики Татарстан 17 ноября 1999 г.

⁶³ Закон Республики Алтай “О мировых судьях в Республике Алтай”. Принят Государственным собранием – Эл Курултай Республики Алтай 2 сентября 1999 г.

⁶⁴ Закон Саратовской области “О порядке назначения и деятельности мировых судей в Саратовской области”. Принят Саратовской областной Думой 24 февраля 1999 г.

⁶⁵ Закон Калининградской области “О порядке назначения и деятельности мировых судей в Калининградской области”. Принят Калининградской областной Думой 13 апреля 2000 г.

особливостей кандидатів. Для участі в розробці положення залучаються фахівці наукових установ. Оцінці психологами підлягають характерологічні, мотиваційні, інтелектуальні та емоційно-вольові якості кандидата. Висновки про здатність кандидата здійснювати правосуддя має право робити тільки кваліфікаційна колегія суддів.

Подібний порядок встановлений і в Курській області⁶⁶. Кандидат на посаду мирового судді подає там медичний висновок про відсутність протипоказань до роботи по здійсненню правосуддя, пов'язаних з психічним захворюванням, алкоголізмом або наркоманією. Перелік медичних документів, що представляються кандидатом на посаду мирового судді, а також порядок їх подання визначаються обласною кваліфікаційною колегією суддів і Управлінням судового департаменту при Верховному суді РФ в Курській області.

Порядок призначення мирових суддів на посади та звільнення з посад

Порядок наділення мирових суддів повноваженнями встановлюється статтею 6 закону “Про мирових суддів” і прийнятим на її основі законом суб'єкта федерації. В цій ситуації в останнього не так багато можливостей для вибору. Фактично ФЗ “Про мирових суддів” пропонує альтернативу: або призначення (обрання) на посаду законодавчим (представницьким) органом державної влади суб'єкта РФ, або обрання населенням відповідної судової ділянки. Позитивним моментом є те, що виключена вірогідність недемократичного призначення мирових суддів виконавчою владою, а негативним є те, що втрачається, наприклад, можливість використовувати варіант, що застосовується в деяких штатах США: призначення з подальшим (через певний час, наприклад, через рік) квотумом довір'я населення. Процес відбору кандидатів достатньо строгий і окремо регулюється чинним законодавством. Кожний кандидат здає кваліфікаційний іспит перед

⁶⁶ Закон Курской области “О мировых судьях Курской области”. Принят Курской областной Думой 17 июля 1999 г.

спеціальною екзаменаційною комісією при Управлінні судового департаменту при Верховному суді РФ по відповідному суб'єкту федерації. Конкретна ж процедура наділення мирових суддів повноваженнями є повною прерогативою суб'єктів РФ. В основному призначення мирових суддів суб'єкти федерації доручають законодавчим (представницьким) органам влади. Головні відмінності полягають в тому, хто вносить подання про призначення тієї або іншої кандидатури і з ким це подання узгоджується. У практиці зустрічаються такі варіанти. Подання про призначення мирового судді вносить голова виконавчої влади суб'єкта федерації (Президент, губернатор та інше): Республіка Адігея, Республіка Башкортостан, Республіка Бурятія⁶⁷, Кабардино-Балкарська Республіка, Республіка Калмикія⁶⁸. В останньому регіоні необхідне також додаткове узгодження подання з головою Верховного суду Калмикії, а в Бурятії Президент Республіки потребує погодження голови республіканського Верховного суду і кваліфікаційної колегії суддів. Подання про призначення мирового судді вносить голова Верховного суду республіки, крайового (обласного) та іншого суду – одноосібно: Республіка Татарстан, Курська область; за узгодженням з главою виконавчої влади суб'єкта РФ: Оренбурзька, Саратовська області; за погодженням з органами місцевого самоврядування: Республіка Алтай, Нижегородська область⁶⁹; в Ростовській⁷⁰, Читинській областях “враховується думка”.

Подання про призначення мирового судді вносить начальник Управління судового департаменту при Верховному суді РФ по відповідному суб'єкту федерації: Архангельська⁷¹, Вологодська⁷² області. Як правило, подання погоджується з головою виконавчої влади суб'єкта РФ і головою обласного

⁶⁷ Закон Республіки Бурятія “О мировых судьях в Республике Бурятия”. Принят Народным хуралом Республіки Бурятія 24 августа 1999 г.

⁶⁸ Закон Республіки Калмыкия “О мировых судьях в Республике Калмыкия”. Принят Народным хуралом (Парламентом) Республіки Калмыкия 21 октября 1999 г. 183

⁶⁹ Закон Нижегородской области “О мировых судьях в Нижегородской области”. Принят Законодательным собранием Нижегородской области 5 ноября 1999 г.

⁷⁰ Закон Ростовской области “О мировых судьях в Ростовской области”. Принят Законодательным собранием Ростовской области 9 апреля 1999 г.

⁷¹ Закон Архангельской области “О мировых судьях в Архангельской области”. Принят Архангельским областным собранием депутатов 26 октября 1999 г.

⁷² Закон Вологодской области “О мировых судьях в Вологодской области”. Принят Законодательным собранием Вологодской области 19 октября 1999 г.

суду. Подання про призначення мирового судді вносять спільно голова обласного суду і начальник Управління судового департаменту: Брянська область⁷³ (там ще потрібне узгодження з представницькими органами місцевого самоврядування), область Калінінградська. Подання про призначення мирового судді вносить профільний комітет законодавчого органу суб'єкта РФ, на підставі рішення екзаменаційної комісії і рекомендації кваліфікаційної колегії суддів: Волгоградська⁷⁴, Рязанська області. Ненецький автономний округ доручив обрання мирових суддів населенню судової дільниці⁷⁵.

Повноваження судді в Російській Федерації, відповідно до Закону “Про статус суддів” (ст. 11), не обмежені певним строком. Виняток становлять мирові судді. Федеральний конституційний закон “Про судову систему” більш чітко говорить, що не обмеження повноважень строком встановлено лише для суддів федеральних судів (ст. 14). У зв'язку з цим дослідники вказують, що по відношенню до мирових суддів слід говорити про принцип їх “строкової незмінності”, оскільки вони обиратимуться або призначатимуться на посаду на визначений строк⁷⁶. Необхідно вказати, що “незмінність” у значенні законодавства про суддів, слід розуміти як неможливість призначення (обрання) на іншу посаду або в інший суд без згоди судді і припинення або припинення його повноважень тільки за рішенням відповідної кваліфікаційної колегії суддів (ст. 15 ФКЗ “Про судову систему”). Все це застосовується тільки до тих суддів, які посідають свою посаду, тобто протягом строку повноважень. А ось обмежений він чи ні – в даному випадку значення не має. Отже, максимальний строк, визначений для вперше призначеного (вбраного) мирового судді – п'ять років (п. 1 ст. 7 ФЗ “Про мирових суддів”). Суб'єкти федерації можуть встановити і менший строк. При повторному і подальших

⁷³ Закон Брянской области “О мировых судьях Брянской области”. Принят Брянской областной Думой 21 октября 1999 г.

⁷⁴ Закон Волгоградской области “О мировых судьях в Волгоградской области”. Принят Волгоградской областной Думой 22 июля 1999 г.

⁷⁵ Закон Ненецкого автономного округа “О мировых судьях Ненецкого автономного округа”. Принят Собранием депутатов Ненецкого автономного округа 30 ноября 1999 г.

⁷⁶ Апостолова Н. Н. Мировые суды в Российской Федерации: Автореф. дис. ... канд. юр. наук. Краснодар, 1998.

призначеннях (обраннях) строк повноважень складає вже не менше п'яти років; конкретну цифру встановлює також суб'єкт РФ (п. 2 ст. 7 ФЗ “Про мирових суддів”). Право мирового судді на заняття посади повторно законом не обмежено, і суб'єкт федерації не може встановити якісь межі. Суб'єкти РФ в своїх законах вельми різноманітно підходять до питання визначення строків повноважень мирового судді. В Республіці Адигея, Республіці Алтай, Республіці Бурятія, Кабардино-Балкарській Республіці, Республіці Калмикія, Ненецькому автономному округу, Архангельській, Брянській, Волгоградській, Нижегородській, Саратовській областях мирові судді, призначені (вбрані) вперше, посідають посаду протягом трьох років; при повторному і подальшому призначеннях (обраннях) – протягом п'яти років. У Вологодській, Курській, Оренбурзькій, Читинській областях ці строки складають відповідно три і десять років; в Татарстані і Башкортостані всі вони рівні п'яти рокам. Найбільш диференційовано встановлені терміни повноважень мирових суддів в областях Калінінграда і Ростовського: три роки для вперше призначених, п'ять років при повторному призначенні і десять років при подальших призначеннях.

Припинення мировим суддею своїх повноважень відбувається по підставах, вказаних в п. 1 ст. 14 Закону “Про статус судів”: письмова заява судді про відставку; нездатність судді протягом довгого часу виконувати свої обов'язки за станом здоров'я або із інших поважних причин; письмова заява судді про припинення повноважень у зв'язку з переходом на іншу роботу або із інших причин; закінчення терміну повноважень; припинення громадянства РФ; заняття діяльністю, не сумісною з посадою судді; вступ у законну силу обвинувального вироку суду відносно судді або судового рішення про застосування до нього примусових заходів медичного характеру; здійснення вчинку, що ганьбить честь і гідність судді або применшує авторитет судової влади; вступ у законну силу рішення суду про обмеження дієздатності судді або про визнання його недієздатним; смерть судді або вступ у законну силу рішення суду про оголошення його померлим; відмова судді від переводу в інший суд у зв'язку з скасуванням або реорганізацією суду.

В повному обсязі застосовуються до мирових суддів і підстави припинення їх повноважень (п. 1 ст. 13 Закону “Про статус суддів”): - визнання судді безвісно відсутнім рішенням суду, що вступило в законну силу; згода кваліфікаційної колегії суддів на притягнення судді до кримінальної відповідальності або взяття під варту; участь судді в передвиборній кампанії як кандидата до складу органу законодавчої (представницької) влади РФ або суб'єкта РФ; обрання судді до складу органу законодавчої (представницької) влади РФ або суб'єкта РФ.

Відповідно до статті 4 закону “Про мирових суддів” законом суб'єкта РФ можуть бути скасовані судові дільниці або посади мирових суддів, що є підставами для припинення повноважень мирового судді або його переведення, проте законодавство не врегульовує подальші дії щодо долі мирового судді. Правда, закон містить одне застереження, за яким судова дільниця або посада мирового судді не можуть бути скасовані, якщо віднесені до компетенції цього мирового судді справи не були одночасно передані в юрисдикцію іншого судді або суду (п. 5 ст. 4 ФЗ “Про мирових суддів”).

Юрисдикція мирових суддів та гарантії їх діяльності

Юрисдикція мирових суддів

Компетенція мирових суддів імперативно визначена в ст. 3 Федерального Закону “Про мирових суддів”. Мировий суддя розглядає в першій інстанції: кримінальні справи про злочини, за здійснення яких може бути призначено максимальне покарання, що не перевищує двох років позбавлення волі; справи про видачу судового наказу; справи про розірвання шлюбу, якщо між подружжям відсутній спір про дітей; справи про поділ між подружжям спільно нажитого майна; інші справи, що виникають у сімейно-правових відносинах, за винятком справ про оспорювання батьківства (материнства), встановленні батьківства, про позбавлення батьківських прав, про усиновлення (удочеріння) дитини; справи про майнові спори, якщо ціна позову не перевищує п'ятисот мінімальних розмірів оплати праці, встановлених законом на момент подачі

заяви; справи, що виникають з трудових відносин, за винятком справ про поновлення на роботі; справи про визначення порядку користування земельними ділянками, будовами та іншим нерухомим майном; справи про адміністративні правопорушення, віднесені до компетенції мирового суду Кодексом РФ про адміністративні правопорушення. Мировий суддя розглядає справи за обставинами, що знову відкрилися, відносно рішень, прийнятих ним в першій інстанції і що набули чинності.

Гарантії діяльності мирових суддів

Мирові судді незалежні і підкоряються тільки Конституції Російської Федерації і закону. Вони здійснюють судову владу самостійно, незалежно. В своїй діяльності по здійсненню правосуддя вони нікому не підзвітні. Мирові судді незмінні. Вони не підлягають переводу на іншу посаду або в інший суд без їх згоди. Їх повноваження не можуть бути припинені або призупинені інакше як у встановленому законом порядку. Мирові судді недоторканні. Вони не можуть притягатись до адміністративної і дисциплінарної відповідальності, а також ні до якої відповідальності за виражену при здійсненні правосуддя думку і ухвалене рішення, якщо вироком суду, що вступив в законну силу не буде встановлена вина мирового судді в злочинних зловживаннях. Мировий суддя не може бути притягнутий до кримінальної відповідальності, взятий під варту, підданий приводу без згоди кваліфікаційної колегії суддів суб'єкта федерації. Кримінальна справа відносно мирового судді може бути порушена тільки Генеральним прокурором РФ, а розглянута – Верховним судом РФ, на вимогу мирового судді, заявленому до початку судового розгляду. Мировий суддя не може бути затриманий або примусово доставлений в будь-який державний орган в порядку провадження у справах про адміністративні правопорушення. Недоторканність мирового судді розповсюджується не тільки на його особу, але також і на його житло, службове приміщення, транспорт і засоби зв'язку, що використовуються суддею, його кореспонденцію, майно і документи, що належать йому. Проникнення в житло, службове приміщення

або особистий транспорт, що використовується суддею, проведення там допиту, обшуку або виїмки, прослуховування його телефонних переговорів, особистий огляд і особистий обшук мирового судді, а одночасно огляд, вилучення і виїмка його кореспонденції, майна і документів, що належать йому проводяться з дотриманням Конституції РФ, федеральних законів і лише у зв'язку з провадженням відносно мирового судді кримінальної справи. Мирові судді здійснюють правосуддя ім'ям Російської Федерації. Порядок здійснення ними правосуддя встановлюється федеральним законом, а в частині, що стосується здійснення правосуддя у справах про адміністративні правопорушення, – і законодавством суб'єктів федерації. Мировий суддя зобов'язаний неухильно дотримуватися Конституції РФ, Конституції республік у складі РФ, статутів інших суб'єктів РФ та інших законів. При виконанні своїх повноважень, а також в позаслужбових відносинах мировий суддя повинен уникати всього, що могло б применшити авторитет судової влади, гідність судді або викликати сумнів в його об'єктивності, справедливості. Мировий суддя не має права бути депутатом представницьких органів державної влади або органів місцевого самоврядування, належати до політичних партій і рухів, здійснювати підприємницьку діяльність, а також суміщати роботу на посаді мирового судді з іншою оплачуваною роботою, окрім наукової, викладацької, літературної та іншої творчої діяльності. Правовий статус мирового судді включає і цілий ряд юридичних, матеріально-технічних і соціальних гарантій його діяльності.

Постанови мирових суддів, що вступили в законну силу, а також їх законні розпорядження, вимоги, доручення, виклики та інші документи є обов'язковими для всіх без винятку федеральних органів державної влади, органів державної влади суб'єктів РФ, органів місцевого самоврядування, громадських об'єднань, посадовців та інших юридичних і фізичних осіб, підлягають неухильному виконанню на всій території Російської Федерації. Це дуже важливе положення (п. 3 ст. 1 ФЗ “Про мирових суддів”) як з теоретичної, так і з практичної точок зору. Мирові судді – одноосібні державні органи

суб'єктів федерації. Згідно загальноприйнятим теоретичним положенням про порядок дії правових актів, документи мають свою дію на території, на яку поширюється влада органу, що їх видав. Якби це правило застосовувалося до актів мирових суддів, те виконання їх постанов в інших регіонах Росії стало б неможливим, що зруйнувало б судову систему держави, законність в цілому. Тому для актів мирових суддів зроблено виключення: їх територіальна дія розширена і поширена на всю територію РФ. Інформація, документи та їх копії, необхідні для здійснення правосуддя, надаються мировим суддям безоплатно. Прояв неповаги до мирових суддів, невиконання їх вимог і розпоряджень, втручання в їх діяльність по здійсненню правосуддя переслідуються згідно із законом і тягнуть за собою встановлену відповідальність. Під особливим захистом держави знаходяться як мировий суддя, так і члени його сім'ї та їх майно. За заявою судді органи внутрішніх справ зобов'язані вжити відповідних заходів до забезпечення безпеки судді, членів його сім'ї, збереження їхнього майна. Мировий суддя має право на зберігання і носіння службової вогнепальної зброї.

Мирові судді є повноправними членами суддівського співтовариства, мають право брати участь в органах самоврядування: з'їздах, (конференціях) і радах суддів суб'єктів федерації, кваліфікаційних колегіях суддів суб'єктів РФ, Всеросійському з'їзді суддів і та інші. Єдиним для всіх суддів загальної юрисдикції є і Судовий департамент при Верховному суді РФ. В Кабардино-Балкарії з складу мирових суддів формується колегія мирових суддів республіки з розрахунку один мировий суддя від кожної адміністративно-територіальної одиниці (три від м. Нальчика).

Колегія мирових суддів здійснює організаційно-методичне керівництво мировими суддями; розглядає актуальні проблеми роботи мирових суддів, їх кадрового, організаційного і ресурсного забезпечення, а також правового і соціального становища мирових суддів; представляє інтереси суддів в державних організаціях і громадських об'єднаннях; здійснює інші повноваження, віднесені

до їх ведення відповідно до спеціального Положення про колегію мирових суддів Кабардино-Балкарської Республіки, яке затверджується Президією Верховного суду Кабардино-Балкарії.

Мировий суддя має у своєму розпорядженні апарат, що забезпечує його роботу (ст. 9 ФЗ “Про мирових суддів”). Працівники апарату є державними службовцями відповідного суб'єкта РФ, а структуру і штатний розклад апарату регіони встановлюють самостійно. Так, в Оренбурзькій області штатний розклад затверджується головою обласної адміністрації, а структура і посадові інструкції – начальником Управління юстиції області. У штат входять: помічник мирового судді, секретар мирового судді, секретар судового засідання. В деяких суб'єктах федерації штатний розклад і структура апарату затверджується органами законодавчої (представницької) влади, причому в основному – за пропозицією Управління судового департаменту при Верховному суді РФ по відповідному регіону (Республіка Татарстан, Алтайський край, Волгоградська область). У ряді суб'єктів така пропозиція повинна бути погоджена з органами виконавської влади (Алтайський край). В Брянській області пропозицію в обласну Думу вносить обласна адміністрація, за погодженням з обласним Управлінням судового департаменту. В Читинській та Калінінградській областях штатний розклад і структуру апарату мирового судді затверджує голова обласної адміністрації за поданням начальника Управління судового департаменту. Проте в більшості випадків закони суб'єктів федерації свідчать, що структура і штатний розклад апарату мирового судді встановлюються Управлінням судового департаменту при Верховному суді РФ у регіоні (Республіка Алтай, Нижегородська, Ростовська області). Іноді дії Управління повинні бути погоджені з органами виконавчої влади суб'єкта РФ (Республіка Алтай, Ростовська області) або із законодавчими (представницькими) органами (Нижегородська область).

При встановленні структури і штатного розкладу необхідно керуватися, зокрема, і статтею 32 ФКЗ “Про судову систему”, в якій мовиться, що апарат суду підпорядковується голові відповідного суду, тобто в нашому випадку –

мировому судді, оскільки це одноосібний судовий орган. У деяких суб'єктах РФ мирові судді наділяються правом прийому і звільнення працівників свого апарату (Республіка Алтай, Нижегородська область).

Матеріальне і соціальне забезпечення мирових суддів

Матеріальне і соціальне забезпечення мирових суддів складається з наступних частин Заробітна платня включає, по-перше, посадовий оклад, встановлений у розмірі 60% від посадового окладу Голови Верховного суду РФ (для мирового судді, що здійснює свою діяльність в містах федерального значення – Москві і Санкт-Петербурзі – 64%); по-друге, загальні доплати за кваліфікаційний клас, вислугу років, особливі умови праці; по-третє, спеціальні доплати за вчений ступінь кандидата або доктора юридичних наук, вчене звання доцента або професора, почесне звання ”Заслужений юрист РФ”. Відпустки. Щорічна оплачувана відпустка у суддів, у тому числі і мирових, є подовженим – 30 робочих днів. Ще більша його тривалість забезпечена тим, хто працює в районах Крайньої Півночі і до них прирівняних, у місцевостях з важкими та несприятливими кліматичними умовами – 51 і 45 робочих днів відповідно. За стаж роботи у юридичній професії передбачена додаткова відпустка від 5 до 15 робочих днів.

Житлові та інші побутові умови. Місцева адміністрація зобов'язана не пізніше як за шість місяців після наділення судді повноваженнями і (або) у разі потреби поліпшення його житлових умов надати йому в позачерговому порядку за місцем знаходження суду окрему облаштовану квартиру або будинок, з урахуванням права судді на додаткову житлову площу в розмірі не менше 20 кв. м або у вигляді додаткової кімнати. Закон “Про статус судді” (п. 3 ст. 19) передбачає, що житлове приміщення надається коштом місцевого бюджету з подальшою компенсацією з федерального бюджету або отримується судом із засобів, які федеральна казна виділяє йому на цю потребу. Житлове приміщення передається у власність судді безкоштовно. Замість надання житла з відома судді із засобів федерального бюджету йому може бути видана

безпроцентна позика на його придбання, яка погашається за умови десяти років роботи на посаді судді. В даному випадку застосування цього положення (ч. 2 п. 3 ст. 19 Закону “Про статус судів”) до мирових суддів проблематичне, бо строк перебування їх на посаді обмежений. В позачерговому порядку протягом трьох місяців повинні також розв'язуватися питання встановлення домашнього телефону і надання місць в дитячих дошкільних установах з оплатою за рахунок місцевого бюджету. Медичне обслуговування, забезпечення лікарськими засобами, санаторно-курортне лікування, оплачуване за рахунок федерального бюджету, охоплює не тільки суддю, але і членів його сім'ї.

У разі скасування або реорганізації суду суддя може бути з його згоди переведений в інший суд. На час, протягом якого оформляється перевід, за суддею зберігається заробітна платня. У разі відмови судді від переводу він має право на вихід у відставку на загальних підставах. В цьому випадку йому також виплачується компенсація у розмірі річної заробітної платні згідно останньої посади. Судді мають право безкоштовного користування всіма видами громадського транспорту: міського, приміського і місцевого сполучення (окрім таксі), право бронювання і отримання поза чергою місць в готелях і придбання проїзних документів на всі види транспорту. Підлягає оплаті з бюджету вартість проїзду судді до місця відпочинку і назад. Передбачені для суддів, у тому числі і мирових, заходи соціального захисту полягають також в обов'язковому державному страхуванні за рахунок федерального бюджету, різних виплатах у відшкодуванні заподіяної шкоди здоров'ю, майну судді, коли спричинення таких збитків було пов'язане із службовою діяльністю. Фінансування федеральних витрат здійснюється з федерального бюджету через органи Судового департаменту при Верховному суді РФ. Додаткові гарантії матеріального забезпечення і соціального захисту, передбачені законами суб'єктів РФ, за логікою повинні фінансуватися з місцевих засобів. Звідти ж, у значенні ФЗ “Про мирових суддів”, здійснюється і утримання апарату мирового судді, матеріально-технічне забезпечення діяльності мирових суддів. Останнє проводиться органами юстиції (Алтайський край, Оренбурзька, Рязанська

області) або органами виконавської влади суб'єкта РФ (Калінінград, Нижегородська область) в порядку, встановленому законом відповідного суб'єкта федерації.

Слід зауважити, що законодавство поставило матеріальне забезпечення мирових суддів у залежність від виконавчих органів державної влади суб'єктів Російської Федерації, а також частково від місцевої законодавчої влади, оскільки місцеві бюджети затверджуються законодавчими (представницькими) органами державної влади. Зокрема, як зазначають дослідники, обов'язки цих органів влади щодо матеріального забезпечення діяльності мирових суддів, в переважній кількості актів прописані досить розпливчато. Практично не обумовлена відповідальність за невиконання цих обов'язків. В результаті чого становище мирових суддів багато в чому залишає бажати кращого – їм не вистачає приміщень, технічного персоналу, обладнання⁷⁷.

Так за повідомленням в Удмуртії створено 81 дільниця мирових суддів. У 2008 році мирові судді розглянули 200 тисяч кримінальних, цивільних й адміністративних справ. Проте лише трохи більше чверті дільниць мають зали засідань. В середньому на кожен судову дільницю припадає 89 метрів кв. площі при нормативі 211 метрів⁷⁸.

Пропозиції щодо застосування міжнародного досвіду мирової юстиції

Місце мирових суддів в судовій системі

Свою діяльність, функції мирові судді здійснюють в більшості випадків у формі правосуддя, яке є однією із основних функцій держави в особі органів судової влади і полягає в застосуванні права до правовідносин у особливому процесуальному порядку.

⁷⁷ Маркова Н. Л. Конституционно-правовые основы института мировых судей. Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Тюмень, 2008 С. 20.

⁷⁸ Мировые суды Удмуртии работают в непригодных помещениях 30.06.2009
<http://susanin.udm.ru/news/2009/06/30/163793>

Незалежно від того, до якої моделі відносяться мирові суди: класичної, континентальної чи змішаної – вони або органи судової влади, в яких виконують свої обов'язки мирові судді, є елементом загальної системи судоустрою.

У Великій Британії магістратські суди є поряд з судами графств, є судами нижчого рівня, які розглядають справи у першій інстанції. Рішення магістратських судів можуть бути оскаржені до суду Корони як суду вищого рівня. Також в суд Корони магістратський суд може передати кримінальну справу, якщо прийде до висновку, що обвинувачений заслуговує більш суворого покарання, ніж має право визначити магістратський суд.

В Італії мировий суд є судом загальної юстиції найнижчого рівня. Апеляційною інстанцією у відношенні до нього є претор, суддя місцевого суду вищого рівня.

В Росії мирові судді є судьями загальної юрисдикції суб'єктів Російської Федерації, які входять в єдину судову систему Росії і одноосібно розглядають в межах своєї компетенції адміністративні, цивільні і кримінальні справи як суду першої інстанції. Мирові судді разом з районними (міськими) судами утворюють першу ланку системи судів загальної юрисдикції. Причому, районні суди є вищою судовою інстанцією у відношенні до мирових суддів, і розглядають апеляційні скарги на їх рішення. Така ситуація дещо дезорієнтує громадян, яким треба самим робити вибір між районним та мировим судами, виходячи із їх підсудності. Науковці вважають, що мирові і районні суди ефективніше було б заснувати як паралельні структури, зі своєю підсудністю, як два види судів нижчого рівня. Таким чином, єдиною вищою інстанцією залишився б обласний суд. Але і в ньому оскарження справ мирових і районних судів можна було б розділити за прикладом мирових з'їздів, а точніше – відділень повітів окружних судів дореволюційної Росії, утворити спеціально діючий підрозділ – мирову палату (колегію). Крім того, до процесуальних кодексів треба внести доповнення, на підставі якого суди I інстанції самі

передавали б справи у підсудності між собою, позбавивши від цього тягаря громадян.

В Україні робочою групою, яка була створена в межах проекту «Покращення доступу сільського населення до правосуддя», розроблена Концепція законопроекту "Про мирових суддів"⁷⁹. У даній концепції зокрема вказано, що державницька модель, коли мирові судді є складовими системи державних судів, є неможлива на сьогоднішній день в Україні тому, що це суперечить нормам чинної Конституції, які окреслюють судоустрій держави. Вважаємо, що такий висновок передчасний.

Дійсно, Конституційний Суд України прийняв декілька рішень, якими обмежив певні нововведення в судову систему України. Мається на увазі висновок Конституційного Суду у справі про Римський Статут від 11.07.2001 р., у якому було зазначено, що Міжнародний кримінальний суд по суті доповнює систему національної юрисдикції, тому стаття 1 Статуту не узгоджуються з положеннями частин першої, третьої статті 124 Конституції України. В іншому рішенні, у справі про Касаційний суд України від 11.12.2003 р., Конституційний Суд прийшов, на підставі частин другої, третьої, четвертої статті 125 і пункту 8 частини третьої статті 129 Конституції, до висновку, що побудова системи судів загальної юрисдикції узгоджується зі стадіями судочинства, відповідними формами провадження (зокрема, в апеляційній і касаційній інстанціях). За змістом цих положень апеляційною інстанцією названі апеляційні суди, а касаційне провадження може здійснюватися у відповідних судах, визначених статтею 125 Конституції України. Тому утворення в системі судів загальної юрисдикції Касаційного суду України суперечить статтям 125, 131 Конституції України.

Таким чином, Конституційний Суд визнав неконституційним введення в судову систему України окремих органів судової влади із спеціальною компетенцією. Водночас, частина четверта ст. 125 Конституції передбачає наявність місцевих судів, що діють відповідно до закону. Загалом Конституція

⁷⁹ Концепція законопроекту "Про мирових суддів" // www.aj.org.ua

України закріпила лише принципи побудови судової системи як базові положення для розвитку системи судів і законодавства з питань організації та діяльності судів загальної юрисдикції, а не власне судову систему, і тим більше не закріпила перелік рівнів (ланок) інстанцій судової системи.

Вважаємо, що мировий суд є саме місцевим судом за критерієм територіальної наближеності до населення та первинної інстанційності. Тобто мировий суд може бути вписаний у судову систему України як перша ланка або окремий вид місцевих судів загальної юрисдикції поряд із місцевими районними судами.

Не суперечитиме утворення мирових суддів і принципу єдності юстиції, який в Італії трактується як заборона призначення суддів, які мають в своєму розпорядженні особливі процесуальні інструменти, виконавчою владою для вирішення конкретних справ. Даний принцип діє також і через засади рівності всіх громадян перед законом і права на законну підсудність, що закріплені у Конституції Італії. В Україні даний принцип відображений у статтях 124 та 125 Конституції, за якими судочинство здійснюється судами загальної юрисдикції, а створення надзвичайних та особливих судів не допускається.

Призначення на посаду мирового судді

У виділених нами моделях мирової юстиції використовуються застосовуються наступні способи призначення (обрання) на посаду мирових суддів.

Судді магістратських судів призначаються від імені Британської Корони лорд-канцлером, який розглядає кандидатури, подані дорадчими комітетами, що існують у кожному графстві Англії і Уельсу. Кандидатури мирових суддів підбираються дорадчими комітетами, члени яких призначаються лордом-канцлером. Кандидат в магістрати може бути рекомендований комітету будь-якою особою чи організацією або шляхом самовисунення.

Мирові судді в Італії призначаються не виконавчою владою, а органом судового самоврядування — Вищою радою магістратури, після проходження

шестимісячного стажування та здачі іспиту на професійну здатність виконання функцій судді на конкурсній основі.

У Росії наділення мирових суддів повноваженнями відповідно до закону “Про мирових суддів” можливе або шляхом призначення (обрання) на посаду законодавчим (представницьким) органом державної влади суб'єкта Російської Федерації, або через обрання населенням відповідної судової ділянки. Конкретна ж процедура наділення мирових суддів повноваженнями є повною прерогативою суб'єктів федерації. В основному призначення мирових суддів суб'єкти федерації доручають законодавчим (представницьким) органам влади за поданням глави виконавчої влади чи, зокрема, голови вищого органу судової влади – суб'єкта федерації.

Вважаємо за доцільне використання способу призначення на посаду мирових суддів із застосуванням прозорої конкурсної процедури за результатами іспиту органом суддівського самоврядування або судової влади вищого рівня. Це, зокрема, відповідатиме рекомендаціям Комітету Міністрів Ради Європи від 13.10.1994 р. № (94) 12 “Незалежність, дієвість та роль суддів”, у якій зазначено, що орган, який уповноважений приймати рішення щодо кар'єри суддів, повинен бути незалежним від уряду та адміністративних органів.

Вимоги до суддів мирових судів

В Англії та Уельсі кандидати на посаду мирових суддів можуть не мати правової освіти, до них ставляться вимоги проживання на території комітету, що рекомендує їх або в районі 15 миль навкруг нього, хоча ця вимога не є абсолютною, наявність британського громадянства, вік не старше 60 років, володіння певними особистими якостями (прямота, чесність) і фізичним здоров'ям. В Італії вимоги доповнені необхідністю наявності вищої освіти в галузі юриспруденції, віком у межах від 30-ти до 70-ти років та здачею екзамену на професійну придатність виконання функцій судді. У Росії мировий суддя повинен досягти віку 25 років, також мати вищу юридичну освіту і стаж

роботи у юридичній професії не менше п'яти років. Крім того, кандидат повинен здати кваліфікаційний іспит і отримати рекомендацію кваліфікаційної колегії суддів відповідного суб'єкта РФ.

Відсутність вимоги юридичної освіти до мирових суддів у Англії та Уельсі зумовлена історично. Алексіс де Токвіль у своїй класичній праці “Демократія в Америці”, описуючи інститут мирових судів, який американці перейняли у своїх англійських предків, зазначає, що мировий суддя знаходиться десь посередині між світською людиною та чиновником, між адміністративною посадовою особою і суддею. “Мировим суддею, як правило, стає освічений громадянин, який, часто не достатньо добре розбирається в законах, оскільки в його обов'язки входить здійснення поліцейських функцій, а це вимагає, перш за все, здорового глузду і чесності, ніж знань”⁸⁰ (під поліцейськими функціями Токвіль розуміє притягнення до відповідальності громадян, громад або посадових осіб цих громад – прим. автора). Відсутність юридичної освіти мирових суддів у Британії компенсується добре налагодженою системою їх правової підготовки та наявності у магістратських судах посади клерка, який надає правову допомогу магістратам.

Звертає на себе увагу відсутність вимоги проживання на території, підсудній мировому суду в Італії та Росії. Вважаємо, що для реального наближення мирових суддів до населення, потрібно вимагати проживання впродовж певного часу в місцевості, де буде працювати мировий суддя або розглядати ценз проживання таким, що дає преференції у випадку проведення конкурсу на посаду мирового судді. Вимога стажу роботи у юридичній професії тривалістю у п'ять років, як у Росії, не є оптимальною. На практиці, це призвело до того, що посади мирових суддів займають працівники правоохоронних або адміністративних органів. Доцільно передбачити, щоб стаж кандидатів на посади мирових суддів у правовій сфері включав і роботу у правозахисних громадських організаціях і діяльність адвоката, що сприятиме залученню осіб, які мають досвід захисту прав громадян в умовах змагального судового

⁸⁰ Токвіль Алексіс де. Демократія в Америці: Пер с франц./ Предисл. Гарольда Дж. Ласки. – М.: Изд. Група «Прогресс» - «Литера», 1994 – С. 75.

процесу. Також при встановленні вимог, пов'язаних зі стажем роботи у юридичній професії перевагу доцільно надавати тим кандидатам, які пройшли стажування у мирового судді на посаді помічника. Тривалість стажу можна обмежити трьома роками.

Юрисдикція мирових судів

Магістратські суди Британії розглядають значну кількість справ за обвинуваченням у скоєні злочинів, що переслідуються в сумарному порядку (summary offences). За такі злочини передбачене покарання до шести місяців позбавлення свободи для дорослих. Такі злочини розглядаються двома або більше мировими судьями (lay magistrates) або одним юридично кваліфікованим районним суддею без участі колегії присяжних. В Англії і Уельсі 95 % кримінальних справ слухаються у такому порядку. Магістратські суди здійснюють юрисдикцію щодо правопорушень, вчинених дітьми та молоддю, а також інших справ, що стосуються цієї категорії населення. У сфері цивільного права магістрати розглядають значну кількість справ, що виникають у сімейних правовідносинах.

В Італії мирові суди здійснюють тільки цивільну юрисдикцію. До їх підсудності входить розгляд справ з обмеженою ціною позову.

У Росії мирові судді розглядають в першій інстанції незначні кримінальні злочини, сімейні справи, у тому числі поділ між подружжям спільно нажитого майна, справи про майнові спори з обмеженою ціною позову, справи про визначення порядку користування земельними ділянками, будовами та іншим нерухомим майном; деякі справи про адміністративні правопорушення, видають судові накази. На сьогодні, за даними судової статистики в суб'єктах Російської Федерації, мирові судді вирішують до 80 % всіх справ, що розглядаються судами у першій інстанції. Так за повідомленням офіційного сайту Ханті - Мансійського автономного округу – Югри, на території якого було створено більше 60 судових дільниць, у період з 2001 по 2008 роки, кількість кримінальних справ, розглянутих мировими судами, зросла від 4838

до 6306, цивільних – від 21816 до 53 487, а адміністративних – від 19 до 7984. Загалом за 2008 рік середня службове навантаження на одного федерального суддю районного (міського) суду автономного округу за місяць (у закінчених справах) складала 37 справ (у тому числі кримінальних –6, цивільних – 16, адміністративних справ і матеріалів – 15), що у 5,2 рази менше службового навантаження на мирового суддю за місяць.

Тому постало питання перерозподілу компетенції з метою зменшення навантаження на суддів мирових судів. Вчені з цією метою пропонують змінити критерії родової підсудності справ мировим суддям, ґрунтуючись на предметі позову. Оскільки судова практика зіткнулася з тим, що серед справ, віднесених до компетенції мирового судді, розглядаються цивільні спори, які по своєму характеру складні, проте, знаходяться в межах ціни позову встановленої законодавцем для мирових судів або просто віднесені до їхньої підсудності. Така ситуація не відповідає одній з цілей судової реформи, у відповідності з якою мирові судді повинні розглядати нескладні і малозначні по своїй правовій природі цивільні справи. Тому пропонується внести доповнення в норми Федерального Закону «Про мирових суддів в Російській Федерації», що визначають підсудність справ мирових суддів і вивести з їх підсудності спори, пов'язані з нерухомим майном (наприклад, справи про поділ спільно нажитого подружжям нерухомого майна), справи про визначення порядку користування нерухомим майном у тому числі земельні спори, а також спори, що виникають щодо трудових відносин, і передати вказані категорії справ на розгляд районного (міського) суду⁸¹.

Вважаємо, що у проекті закону «Про мирових суддів територіальних громад» оптимально окреслена предметна компетенція (підвідомчість) мирових суддів, уточнення потребує лише підсудність справ про адміністративні правопорушення, що можна зробити у спеціальному акті Кодексу України про адміністративні правопорушення. Крім того, з метою розвантаження місцевих районних судів доцільно віднести до компетенції мирових судів розгляд

⁸¹ Афанасьев С. Ф. Апелляционное обжалование постановлений мировых судей. Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Воронеж, 2008 С. 17.

кримінальних справ про злочини невеликої тяжкості, за скоєння яких може бути призначене максимальне покарання, що не перевищує двох років позбавлення волі.

Особливості судочинства у мировому суді

Вище ми вказували, що характерною особливістю мирової юстиції є використання спрощених процедур у провадженнях в цивільних, кримінальних та адміністративних справах.

Форма регулювання процесу судочинства, зокрема у цивільних справах, у мирових судах різні. В Англії та Уельсі процедура регулюється спеціальним актом - Законом про магістратські суди 1980 року, який визначає кримінальну та цивільну юрисдикцію і відповідні процедури. Процедура розгляду цивільних справ окреслена у загальних формулюваннях. Так зазначено, що за загальним правилом слухання починається, коли з'явився відповідач і до нього доведений зміст скарги. Після розгляду доказів і пояснень сторін суд виносить наказ про задоволення чи відхилення скарги. Слухання доказів може не проводитися, якщо у скарзі йдеться про видачу судового наказу щодо виплати сум, які можуть бути стягнені судом в порядку спрощеного (сумарного) порядку, як цивільний борг.

У Цивільному процесуальному кодексі Російської Федерації закріплено лише порядок апеляційного оскарження рішень і ухвал мирового судді, тобто процедура розгляду справ мировим суддею за чинним законодавством фактично не відрізняється від загальних правил цивільного судочинства в Російській Федерації⁸².

Таким чином законодавство не враховує те, що матеріальні відносини, що захищаються мировим судом, повинні мати відповідну процесуальну форму. Тому вчені пропонують спростити судочинство у мирового судді шляхом: диференціація процедури залежно від характеру справи, що розглядається мировим суддею з обов'язковим використанням мировим суддею процедур примирення по справах, які вони розглядають (особливо до початку судового

⁸² Гражданский процессуальный кодекс Российской Федерации. Принят Государственной Думой 23 октября 2002 года.

розгляду); більш чіткого і детального визначення особливостей судових процедур, що відрізняють діяльність мирових суддів від інших судів, які розглядають цивільно-правові спори у першій інстанції⁸³.

Серед варіантів спрощення судової процедури пропонується, зокрема: звільнення сторін від судових витрат (або мінімізація судових витрат) при зверненні до мирового судді; скорочення терміну розгляду справ до 10 днів з дня прийняття заяви до провадження; законодавче закріплення документарної досудової стадії підготовки справи до судового розгляду без виклику сторін і заслуховування їх пояснень, якщо зміст позовної заяви і відгук на неї дозволяють однозначно встановити матеріально-правову вимогу позивача та суть заперечень відповідача, за умови відсутності додаткових клопотань сторін; законодавче закріплення можливості проведення судового розгляду в тому випадку, якщо в попередньому судовому засіданні присутні всі особи, що беруть участь в справі, і вони не заперечують проти продовження провадження у справі, і мировий суддя встановить достатність доказів для ухвалення законного і обґрунтованого рішення.

Такими, що заслуговують на увагу, є пропозиції включити у процесуальний закон положення щодо процедури примирення, яка повинна мати пріоритет перед всіма способами врегулювання цивільно-правових спорів. Основними моментами погоджувального провадження можуть бути такі положення: можливість проведення погоджувальної процедури тільки за згодою сторін правового конфлікту, без наявності такого волевиявлення мировий суддя повинен обмежуватися лише пропозицією сторонам укласти мирову угоду; проведення погоджувального провадження на стадії підготовки справи до судового розгляду, і, зокрема, під час проведення попереднього судового засідання; при проведенні погоджувальної процедури мировий суддя повинен виконувати роль посередника, тобто запропонувати сторонам реальні, здійсненні варіанти вирішення конфлікту, виявити плюси і мінуси кожного варіанту, роз'яснити

⁸³ Афанасьев С. Ф. Апелляционное обжалование постановлений мировых судей. Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Воронеж, 2008. С. 11.

наслідки того чи іншого рішення; мировий суддя також повинен визначити, чи можливе укладення між сторонами мирової угоди, чи не суперечить це чинному законодавству і чи доцільне укладення такої угоди в рамках даного правового конфлікту; мировий суддя не повинен схилити сторони до прийняття якого-небудь із запропонованих варіантів вирішення правового конфлікту, він лише допомагає уточнити з правових позицій прийнятий сторонами варіант мирного врегулювання спору.

З огляду на вищесказане, вважаємо за необхідне закріпити у процесуальному кодексі особливості провадження справи мировим суддею, а також положень щодо процедур примирення.

III. ІНСТИТУТ НАРОДНИХ ЗАСІДАТЕЛІВ (шефени)

Тополевська Л., Тополевський Р.

Народні засідателі як спосіб залучення громадськості до відправлення правосуддя

Судова система є одним із тих елементів суспільного життя, який потребує до себе певного ступеня довіри, а її втрата перетворює судову систему на інструмент, який більше не служить народу і справедливості. Залучення громадськості до відправлення правосуддя спрямоване якраз на підвищення довіри до судової системи та її рішень. Інститут народних засідателів якраз і є одним із механізмів залучення громадськості до відправлення правосуддя. Таке залучення може відбуватися як у класичній формі суду присяжних, так і у вигляді інституту народних засідателів. Цей інститут може мати різні назви: «народні засідателі», шефени (з нім. Schöffen), «народні судді», «непрофесійні судді» (англ. – lay judges), асізи, а сам суд за участю народних засідателів нерідко називають судом шефенів. В суді шефенів засідателі, викликані для розгляду справи, спільно з суддею, на підставі з'ясованих фактів, свідчень та доказів сторін приймають рішення щодо вини підсудного, призначають покарання або виносять рішення.

У багатьох країнах залучення громадськості до відправлення правосуддя розглядається як важливий стимул реформування судочинства. Роль народних засідателів в правовій системі – це питання значної ваги. Народні засідателі достатньою мірою представлені в європейських правових системах. Вони також відіграють особливу роль у здійсненні правосуддя. Однак потенціал інституту народних засідателів достатньо часто недооцінюється, що безперечно пов'язано із значною кількістю прикладів недостатньо ефективної діяльності цього інституту. Народні засідателі – це спроба пошуку компромісу між юридичною раціональністю і народною участю у правосудді. Залучення народних засідателів дозволяє поєднати нормативність (представлену професійними суддями) і суспільні переконання (представлені народними засідателями). З одного боку,

ми керуємося принципом верховенства права, з його правовою визначеністю та передбачуваністю, а відповідність нормам в судочинстві забезпечується через обґрунтування та мотивування позиції професійним суддею на основі професійної юридичної підготовки. З іншого, ми хочемо, щоб правозастосування максимально враховувало особливості конкретної ситуації, та відповідало суспільним уявленням щодо оцінки ситуації. Таким чином, суд шефенів виступає як механізм поєднання норми і справедливості, форми і змісту права.⁸⁴

За загальним правилом, залучення народних засідателів забезпечує контроль над авторитарними тенденціями виконавчої влади і гарантує незалежність прийняття рішень, так само як тренує почуття громадянства і легітимізує прийняті рішення⁸⁵.

В чому ж полягають відмінності щодо місця народних засідателів у судовій системі? Сучасний інститут суду народних засідателів за своїм походженням представлений двома основними варіантами: німецький - розвиток суду шефенів у Німеччині і запозичення цього правового інституту іншими правовими системами і радянська (пострадянська) – залучення народних засідателів в СРСР і соціалістичних країнах, а згодом пристосування цього інституту до нових реалій після суспільної трансформації від соціалістичного шляху розвитку. Мають місце й інші моделі, характерні для конкретної країни. Так, суд асізів у Франції та Італії трансформувалися з суду присяжних у його сучасну форму.

Сильні та слабкі сторони суду за участю народних засідателів (шефенів)

Відмінності суду присяжних від суду шефенів. Основна відмінність народних засідателів (шефенів) від присяжних засідателів (англ. – jury) полягає в тому, що присяжні засідателі вирішують питання щодо винуватості або невинуватості особи, засідаючи в окремій колегії, без судді, виступаючи як «суд факту». На відміну від суду присяжних, в суді народні засідателі розглядають

⁸⁴ Bell, John Lay Judges // The Cambridge yearbook of European legal studies, Vol. 5, 2002-2003. – Portland: Hart Publishing, 2004. – p. 294

⁸⁵ D.S. Clark The selection and Accountability of Judges in West Germany: Implementation of a Rechtsstaat// University of Southern California Law Review.—1986.—61 – pp. 1794-1830

питання щодо вини підсудного спільно (в єдиній колегії) з професійним суддею (суддями) і спільно визначають покарання. Така форма судочинства має своїм наслідком те, що засідателі значно сильніше піддаються впливу суддів, щодо визнання вини чи визначення покарання. На сьогодні в деяких країнах суди, які традиційно називаються судами присяжних, фактично є судами шефенів.

Принцип відмінності суду присяжних від інституту шефенів та народних засідателів полягає в тому, що в суді присяжних виділяється дві колегії: присяжні, які вирішують питання факту і професійні судді, які вирішують питання права. У зв'язку з цим, І. Фойницький вказував, що самостійність колегії присяжних усуває будь-яку тінь впливу суддів урядових на суддів народних.⁸⁶ На думку Г. Джаншиєва, вплив професійних суддів у суді присяжних виявляється публічно і діє на присяжних просвітницьким чином, а не шляхом придушення, вдосконалюючи, а не зводячи до нуля вплив народного елемента.⁸⁷

Водночас існує певна відмінність між судом присяжних і судом шефенів щодо впливу на судочинство і суспільну свідомість. Якщо суд присяжних в XVII – XVIII століттях став символом протистояння монархізму у американському (1791 р.) та французькому (1789 р.) суспільствах та символом демократичних реформ у Росії (1864 р.), німецьких державах та Іспанії (1872 р.), то реакційна, антидемократична політика призвела до скасування суду присяжних або в кращому випадку до трансформації його в суд шефенів.

Так, Стівен Тейман зазначає, що суд шефенів виник на противагу суду присяжних. Він постав на хвилі бажання відмінити участь народу в кримінальному правосудді, яке виразилося в трансформації класичного суду присяжних в суд зі змішаною колегією.⁸⁸

Отже, якщо суд присяжних розглядався як каталізатор зміцнення принципів усного розгляду справи, безпосередності, презумпції невинуватості та

⁸⁶ Фойницький І.Я. Курс уголовного судопроизводства. - СПб., 1909. -- Т. 1. --С. 363

⁸⁷ Джаншиев Г. Основы судебной реформы. - М., 1891. С. 272.

⁸⁸ Стівен Тейман. Суд присяжних положительно изменит уголовный процесс в Казахстане. Юрист. 2004. № 10(40).

стандарту доведення на основі внутрішнього переконання, то за допомогою суду шефенів народне представництво в суді мало бути поставлене під контроль професійного судді, з тим, щоб, як це стверджували супротивники суду присяжних, не допустити скандальних виправдальних вердиктів, усунути емоції та низький рівень знань присяжних, подолати їхні дії щодо умисної відмови застосовувати чинний закон, як такий, що, на їхню думку, суперечить справедливості, а тому не повинен застосовуватися.

Противники суду присяжних, висловлюючись на користь суду шефенів, стверджували також, що неможливо відділити питання фактичні від питань юридичних, а тому суд присяжних є абсурдним і судді та шефени повинні спільно вирішувати ці питання. Все ж суд присяжних не передбачає необхідності мотивування рішення, а тому, на думку тих, хто виступав проти цього інституту, це призводить до неможливості апеляційного оскарження рішення. Інші аргументи на користь суду шефенів характерні для країн, в правових системах яких інквізиційний процес зберіг сильні позиції і для яких важливим є дотримання таких принципів як обов'язок суду встановити істину у справі, і так само необхідність винесення вмотивованих рішень з тим, щоб вони могли бути переглянуті по суті.

Трансформація судів присяжних у суди шефенів

Критика щодо суду присяжних, так само особливості політичної системи призвели до трансформування їхніх судів в деяких країнах. Таким чином, наприклад, було реформовано суд у Німеччині, в якій у 1818 р. було запроваджено відроджений суд шефенів (Schoffengericht). До нього було включено 2 професійних суддів і 3 шефенів – народних засідателів. У 1924 р. суд присяжних в Німеччині було повністю відмінено.

В Італії (у 1931 р.) класичний суд присяжних було трансформовано в змішаний суд, який традиційно продовжував називатися «суд асизів». На сьогодні в Італії запровадження суду шефенів, а не класичного суду присяжних обґрунтовується тим, що в Ст. III(1) Конституції Італії передбачено необхідність мотивації всіх судових рішень.

У 1941 р. у Франції, задля посилення контролю за відправленням правосуддя, колабораціоністський уряд маршала Петена ліквідував суд присяжних, замінивши його колегією з трьох суддів і шести засідателів, які об'єднувалися в єдину колегію для вирішення питання про винуватість особи і про призначення покарання. Згодом ця колегія збільшилася до дев'яти осіб і складалася з чотирьох суддів і шести засідателів. Однак попри зміну форми цей суд також зберіг назву як «суд асизів».

Хоча в заміні судів присяжних судами за участю народних засідателів (шефенів) існувала певна логіка, спрямована на усунення певних недоліків суду присяжних, втім «народні суди» з народними засідателями в СРСР, «народний суд» (Volksgericht) нацистської Німеччини та «народні трибунали» республіканців під час громадянської війни в Іспанії є яскравими прикладами можливості маніпулювання та підконтрольності правосуддя, в якому беруть участь представники громадськості.

Хоча демократичні країни можуть існувати і без суду присяжних або суду шефенів (наприклад, Нідерланди), однак репресивні та диктаторські режими практично не переносять судів за участю народного елемента або перетворюють їх в імітацію.

Роль народного засідателя в суді шефенів

Стосовно участі народного засідателя в суді шефенів Т.Чеджемов писав, що шефен не знає детально законів, а його пізнання в основному обмежуються загальними уявленнями, «розумінням духу...закону». Однак він привносить до суду життєвий досвід, розум, гарячу зацікавленість в людській долі, представляє в суді погляди громадськості. Таке поєднання суддівського професіоналізму з житейською мудрістю та свіжістю вражень народних засідателів є однією з найважливіших умов спільного рішення у справі.⁸⁹ У зв'язку з цим можна зробити висновок, що взаємодія судді і народних засідателів у судовому процесі це не лише змагання характерів, але й результат поєднання загальної і правової культури як судді, так і народних засідателів. Значення народного елемента

⁸⁹ Чеджемов Т.Б. Судебное следствие. - М., 1979. С. 14-16

полягає також у тому, щоб суд, виносячи рішення, керувався не лише законом, але й об'єктивно підходив до питань вини і покарання з точки зору повсякденного життя. Суд народних засідателів виступає як формалізоване і професіоналізоване «оживлення» букви закону у відповідності до світосприйняття, правосвідомості та совісті народного засідателя. Однак, якщо в класичному суді присяжних суддя зобов'язаний без змін покласти вердикт присяжних в основу свого рішення, то в суді шефенів суддя бере безпосередню участь у творенні рішення про винність або невинність особи.

Однак було б неправильним вважати, що такий вплив є мінімальним. Як правило, через те, що народні засідателі розглядають суддю як значний авторитет у галузі права, а так само через певну пасивність народних засідателів «в питаннях права найосвіченіші шефени підкоряються точці зору судді»⁹⁰. Тоді як суд присяжних усуває або й зменшує можливість впливу професійних суддів на народних засідателів. Водночас суддя зберігає можливість певного впливу на присяжних, зокрема через формулювання питань присяжним або напутнє слово. Присутність судді в нарадчій кімнаті становить серйозний психологічний фактор реального впливу на винесення рішення.

Яким чином можна перетворити суд за участю народних засідателів, який значною мірою продовжує традицію пасивного погодження з точкою зору професійного судді в суд, в якому активна позиція народних засідателів дасть можливість реалізувати ті переваги, які має така форма судочинства? Одна з відповідей полягає в тому, щоб народні засідателі значною мірою кількісно переважали професійних суддів і мають достатньо автономії.

Так у Франції та Італії, які використовують суди за участю представників народу для розгляду найтяжчих злочинів народні засідателі значно переважають професійних суддів. У Франції до складу такого суду входить 9 народних засідателів та 3 професійних судді, в Італії – 1-2 професійних судді і 6 народних засідателів, у Швеції -- 1 професійний суддя і 5 народних засідателів. Зменшення кількості народних засідателів призводить до зменшення представницькості суду

⁹⁰ Даневский В. Сравнительное обозрение некоторых форм суда. -- М., 1894. С . 16.

і більш значній ролі, яку відіграє професійний суддя. Розгляд тяжких злочинів нерідко вимагає підходу до проблеми з різних точок зору, врахування певних аспектів, які для судді можуть здаватися неважливими. В цій ситуації основна функція судді полягає у обговоренні з народними засідателями особливостей застосування кримінального закону до обставин конкретної справи, висловленні своєї точки зору до питань кваліфікації.

Існують різні системи відбору народних засідателів, однак, як і у випадку з судом присяжних, найбільш справедливим слід вважати метод випадкової вибірки осіб, зареєстрованих в списках виборців.

Одна з проблем, яка існує в діяльності народних засідателів, – це можливість, в разі регулярної участі в судових засіданнях, «зрощування» з суддями та «зачерствіння». Саме проти цього передбачається заборона щодо участі присяжних, наприклад, більш ніж в одній справі протягом року.

Народні засідателі легітимізують судову систему. Втім, у тих правових системах, в яких баланс повноважень зміщено в бік професійного судді, народні засідателі виступають лише в ролі декорацій або пасивних спостерігачів. Безперечно, в цій ситуації не слід говорити про ефективність та самостійність участі народних засідателів.

Незначна частина засідателів, як правило, володіє потрібною правовою підготовкою. Часто саме те, для чого і функціонують в сучасних умовах (принаймні теоретично) народні засідателі – зрівноваження професійної деформації судді, схильність до нормативізму та обвинувального ухилу суду, намагання не допустити перегляду справи у вищій інстанції через м'якість вироку тощо, – виявляються нездатними висловити та відстояти свою позицію, на основі свого життєвого досвіду, з тим, щоб відстояти права та свободи особи, підвищити ефективність судової влади.

Все ж присутність народних засідателів впливає на те, яким чином суддя веде процес і виносить рішення, спонукає його бути стриманим, коректним, ввічливим. Суддя змушений в нарадчій кімнаті щонайменше пояснити та

обґрунтувати народним засідателям, чому саме він вважає за доцільне винести саме таке рішення.

Отже, серед недоліків суду за участю народних засідателів можна назвати: можлива пасивність засідателів, вплив судді на рішення суду, необхідність залучення значної кількості осіб до розгляду справ, нездатність засідателів відстояти свою точку зору, можлива імітація участі представників народу у відправленні правосуддя.

До позитивних рис суду за участю народних засідателів можна віднести наступне: суддя враховує присутність засідателів, що впливає на його поведінку щодо суб'єктів процесу, підвищення правової культури громадян через їх участь у відправленні правосуддя; наявність народного елемента в судочинстві, забезпечується прийняття судових рішень у відповідності до суспільних цінностей та очікувань, підтримується довіра громадян до дієвості суду, через співпрацю професійних суддів та народних засідателів зберігається зацікавленість суспільства у ефективності судочинства.

На відміну від суду присяжних, основна ідея залучення до судочинства народних засідателів полягає в тому, щоб за їх участі корегувати винесення судового рішення, вносячи в нього власне розуміння справедливості, як представника народу. Водночас в судових системах авторитарних держав реальний вплив народних засідателів як представників народу на винесення рішень залишалися декларацією, тоді як на практиці народні засідателі практично повністю приймали точку зору судді. І лише в унікальних випадках (які не стосувалися політики) народні засідателі могли довести судді свою точку зору на справу.

Суд шефенів (які також можуть називатися народними суддями, народними засідателями, асізами) поширений в Болгарії, Угорщині, Італії, Польщі, Словаччині, Франції, Чехії, Німеччині та в багатьох інших країнах.

Суд народних засідателів (шефенів): досвід різних країн

Народні засідателі в СРСР

В СРСР інститут народних засідателів з'явився на початковому періоді становлення радянської влади, згідно з «Декретом про суд» № 1 від 22 листопада 1917 року. Він замінив суд присяжних, який розглядався, як такий, що застарів і забезпечував інтереси експлуататорів. Якщо корпус присяжних засідателів формується через випадковий вибір з певного списку, то народних засідателів обирали в трудових колективах. На думку творців судової системи СРСР, результатом мало стати наближення суду до народу, додаючи до професійних знань судді здоровий глузд представників народу. Запровадження інституту народних засідателів було відображенням ідеологеми щодо масової участі громадян у відправленні правосуддя. Водночас, на практиці, такий механізм дозволяв, забезпечити державі контроль за позицією народних засідателів, зважаючи особливо на страх, який внаслідок політики терору супроводжував суспільне життя в СРСР. Останні вибори народних засідателів у СРСР відбувалися у 1988 році.

Після II Світової війни інститут народних засідателів було запроваджено у правових системах соціалістичних країн. Після демократичних революцій кінця XX ст. в багатьох із них інститут народних засідателів зберігся.

У Радянському Союзі справи розглядалися колегіально у складі судді та двох народних засідателів. Участь в судовому процесі в якості народного засідателя розглядалася як одна з форм залучення трудящих до державної діяльності. Народним засідателем міг бути обраний будь-який громадянин СРСР, який володів виборчим правом і на момент виборів досяг 25 років.

Система відбору дозволяла відсіювати кандидатів в народні засідателі з точки зору лояльності/нелояльності до радянської влади. Так народних засідателів районних (міських) народних судів (а також військових трибуналів) обирали на загальних зборах робітників, службовців, селян за місцем їх праці або проживання на певний строк. Народних засідателів вищих інстанцій обирали відповідні ради депутатів, насправді лише затверджуючи подані кандидатури. Під час розгляду народні засідателі мали рівні права з суддею

вирішувати питання, які виникали під час судового розгляду і вироку більшістю голосів. В свою чергу порушення норм про участь народних засідателів, а також їхніх прав мало юридичну підставу до відміни вироку або рішення, однак це положення залишалося суто теоретичним.

Після розпаду СРСР інститут народних засідателів зберігся в переважній кількості держав, утворених на місці колишніх радянських республік. Реалізація цього принципу викликала низку проблем. Якщо в одержавленій економіці особа ставала народним засідателем, то вона, фактично, лише на певний час змінювала місце роботи, продовжуючи працювати на державу. Ринкові реформи і, відповідно, приватизація підприємств, призвели до ситуації, коли розгляд справ, які потребують залучення до розгляду справи, крім судді і народних засідателів, було паралізовано через відсутність затверджених списків народних засідателів. Участь в судовому засіданні в нових суспільних умовах почала розглядатися як надмірний суспільний тягар і фактично було неможливим знайти громадян, які б погодилися виконувати функцію народного засідателя. Іншою проблемою було те, що народні засідателі брали участь в кількох справах протягом року всупереч закону, а також впродовж довшого часу, ніж це передбачено законом.

Народні засідателі в Росії

До 2 січня 2000 р. народні засідателі отримували повноваження відповідно до закону «Про судоустрій РСФСР» (1981 р.). Зокрема, стаття 22 цього закону встановлювала, що народні засідателі районних (міських) народних судів обираються на зборах громадян за місцем їхньої роботи чи проживання. Економічна трансформація значною мірою негативно вплинула на процес залучення народних засідателів до здійснення правосуддя. Очевидно, у зв'язку з цим Указом Президента РФ від 22 березня 1995 р. "Про продовження строку повноважень народних засідателів районних (міських) судів», а також Указом Президента РФ від 23 січня 1997 р. було визначено, що народні засідателі районних (міських) судів виконують свої повноваження аж до прийняття відповідного федерального закону.

Такий закон "Про народних засідателів федеральних судів загальної юрисдикції РФ» було прийнято 2 січня 2000 р. Він встановлював новий порядок наділення повноваженнями народних засідателів і строки виконання ними своїх повноважень. Зокрема, ст. 2 Закону передбачала, що загальний список народних засідателів районного суду формується відповідним представницьким органом місцевого самоврядування на основі списку виборців району, на територію яких поширюється юрисдикція цього районного суду. Кількість народних засідателів при цьому мала становити 156 осіб з розрахунку на одного суддю. Загальний список мав затверджуватися законодавчим (представницьким) органом суб'єкта Російської Федерації не пізніше, ніж за місяць до закінчення терміну повноважень народних засідателів, включених у попередній список.

Стаття 9 цього Закону передбачала, що народні засідателі залучаються до виконання своїх обов'язків у районному суді на строк 14 днів, а у випадку, якщо час розгляду конкретної справи перевищує вказаний термін, то на строк розгляду цієї справи.

Стаття 13 цього Закону відмінила дію статей закону «Про судоустрій» (1981 р.), які передбачали порядок виборів попередніх народних депутатів. Також з прийняттям нового закону втратили чинність згадувані укази.

25 січня 2000 р. було видано Указ Президента Російської Федерації "Про продовження строку повноважень народних засідателів судів загальної юрисдикції в Російській Федерації». Цей указ на невизначений строк відклав запровадження нового, передбаченого згадуваним вище законом на невизначений строк, продовживши повноваження народних засідателів, деякі з яких на цей час регулярно та протягом кількох років здійснювали правосуддя, аж до представлення у відповідні суди загальних списків народних засідателів, затверджених згідно із законом.

Оскарження дій цих указів було неможливе, а відводи народних засідателів на підставі відсутності належних їм повноважень судами не

приймалися, тим більше, що, на думку деяких судів, відсутність затверджених списків народних засідателів не впливає на незалежність і неупередженість суду.

На практиці, до народних засідателів нерідко залучали діловодів, секретарів, прибиральниць суду, а не осіб вказаних у списку народних засідателів. Фактично одні й ті ж люди виконували функцію народного засідателя протягом 5-7 років, що призводило до втрати неупередженості. Порушувалися вимоги щодо вікового обмеження, встановленого для народних засідателів у віці 70 років, а також щодо порядку формування списку народних засідателів. Як зазначає Є. Рахматуліна, в 1998 р. у московських судах засідали люди 1918 року народження, а у 1997 р. в Астрахані народних засідателів запрошували безпосередньо з вулиці. Згодом такі рішення (а їх було близько 2,5 тисяч) були відмінені і справи були переглянуті.⁹¹

Згодом через низку причин і, зокрема, через неможливість вирішення проблеми залучення необхідної кількості народних засідателів інститут народних засідателів було відмінено через прийняття нових редакцій Цивільно-процесуального та Кримінально-процесуального кодексів.

Все ж окремі випадки щодо незаконності розгляду справи за участю неналежних народних засідателів потрапили на розгляд до Європейського суду, наприклад, справа Посохов проти Росії, розглянута Європейським судом з прав людини 4 березня 2003 р., в якій було визнано порушення статті 6 Європейської конвенції з прав людини.

У справі Федотова проти Росії, подібної до справи Посохов проти Росії, Європейський суд з прав людини вирішив, що мало місце порушення статті 6 Європейської конвенції з прав людини, права на справедливий суд, зокрема, було порушено право заявниці на те, щоб її справа розглядалася судом, створеним на підставі закону.

Так, 16 жовтня 2000 р. районний суд розглядав майновий спір за участю заявниці. Розгляд справи здійснювали професійний суддя і два народних

⁹¹ Рахматуліна Е.А., Приемлемость суда присяжных в гражданском процессе судов общей юрисдикции в Российской Федерации //Российское право в Интернете". -- №03.—2005 // <http://rpi.msal.ru/prints/200503civilproced1.html>

засідателі. Хоча справа слухалася вже після того, як було прийнято закон про народних засідателів однак, до 15 червня 2000 р. у Ростовській області списків народних засідателів не існувало. Таким чином, заявниця скаржилася, що засідателі, які розглядали її справу, були призначені з порушенням законної процедури.

Уряд стверджував, що статус народних засідателів у справі заявниці регулювався законом СРСР про судову систему 1981 р., тоді як заявниця вказувала, що повинен був діяти новий закон про народних засідателів. Однак уряд не зміг представити будь-яких доказів, що навіть на основі закону 1981 р. народні засідателі були належним чином вибрані і мали правові підстави для здійснення правосуддя. Також заявниця довела, що ці ж народні засідателі брали участь у розгляді справи 17 серпня і 28 вересня 2000 р. Це суперечило новому закону про народних засідателів, який передбачав відбір народних засідателів шляхом жеребкування, але не більше одного разу на рік. Таким чином, участь даних народних засідателів у судовому засіданні не базувалося, ані на законі 1981 р., ані 2000 р., що, на думку Європейського суду з прав людини, становило порушення статті 6 (1) Європейської конвенції з прав людини, і тому присудив заявниці компенсацію моральної шкоди в розмірі 1000 євро.

Суд шефенів у Німеччині

У Німеччині в судах першої інстанції (місцевих судах і судах земель) народні засідателі – шефени беруть участь в різних типах проваджень. Прообраз сучасного суду шефенів у XVII столітті було замінено на професійних суддів. Лише в XIX столітті суд шефенів було відновлено, хоча звичайно, дещо в іншому вигляді як система народного представництва. Після заборони нацистами суд шефенів відновився у 1950 році.

Так, у кримінальному процесі Німеччини участь народу в суді першої інстанції (залежно від важливості й суспільної небезпеки злочину) може бути представлена в: колегіальному суді при дільничному суді (1 суддя і 2 засідателі);

розширеному суді за участю засідателів (2 судді та 2 засідателі); великій кримінальній палаті при суді землі (3 судді та 2 засідателі).

Комітет, сформований місцевим судом, відбирає шефенів зі списку, поданому муніципалітетом. Цей список повинен включати різні прошарки населення. Шефеном може стати будь-який громадянин Німеччини на чотирирічний період. Залучення шефенів ставить за мету гарантувати народну участь і контроль громадськості за процесом, а також проведення процесу і збереження мови на рівні, наближеному до звичайних людей. Коли шефени беруть участь в процесі, вони мають ті ж права, що і професійний суддя. Як правило, вони не бачать справу до початку процесу, а отримують інформацію усно, під час слухання справи.⁹²

Участь у суді шефенів є обов'язком громадянина Німеччини. Деякі особи можуть відмовитися брати участь як шефени, зокрема, лікарі, стоматологи, медичні сестри, фармацевти, а також ті, кому виповнилося більше 65 років. В інших випадках слід довести, що існують особисті причини, які перешкоджають цьому. Шефени повинні мати від 25 до 70 років, бути здоровими, незацікавленими в результаті справи і не мати юридичної підготовки.

Звичайно, шефени беруть участь в 12 засіданнях на рік. У 1997 р. в Німеччині було 60947 шефенів.⁹³

У німецькій судовій системі суд шефенів характерний не лише для судів загальної юрисдикції, але й для спеціалізованих судів, наприклад, з трудових питань.

Рішення Федерального суду з трудових питань приймаються через сенати. Кожний сенат працює у складі одного головуючого судді, двох професійних і двох непрофесійних, один з яких представляє інтереси роботодавців, а другий — найманих робітників.

⁹² *Introduction to German Law Edited by Mathias Reimann, Joachim Zekoll.* – The Hague: Kluwer Law International. -- 2005 - 480

⁹³ Bell, John Lay Judges // *The Cambridge yearbook of European legal studies*, Vol. 5, 2002-2003. – Portland: Hart Publishing, 2004. – p. 294

Участь непрофесійних суддів у третій інстанції забезпечує тісний взаємозв'язок між судом і практичним трудовим життям, без якого неможливе застосування і розвиток трудового права через судочинство. Непрофесійні судді повинні мати спеціальні знання і досвід в галузі трудового права і практичного життя, а також не менш як чотирирічний стаж роботи засідателями в суді з трудових питань або в суді з трудових питань землі. Крім того, вони повинні мати багаторічний досвід роботи в Німеччині як наймані робітники чи роботодавці. Ці судді призначаються на основі списків, запропонованих організаціями найманих робітників чи роботодавців, федеральним міністром праці та суспільного устрою терміном на чотири роки.

Кількість сенатів залежить від завантаженості суду роботою. На даний час у Федеральному суді з трудових питань існує сім сенатів, які складаються з 25 професійних і 140 непрофесійних суддів.

У Федеральному суді є ще Великий Сенат, до якого входять Президент суду, найстарший по службі головуєчий суддя, чотири професійних судді і два судді-непрофесіонали з кола роботодавців і службовців (робітників). В обов'язки Великого Сенату входить прийняття рішень, якщо у вирішенні того чи іншого юридичного питання сенат планує усунутися від рішення іншого сенату. Сенат звертається до Великого Сенату також у разі, коли в тому чи іншому принциповому питанні потрібне рішення Великого Сенату з метою розвитку права і захисту власної правової позиції.

Суд асизів у Франції

У Франції громадськість залучається до відправлення правосуддя через суд асизів (cour d'assises), в якому рішення приймають судді-професіонали разом з представниками народу із задалегідь підготовленого списку. Вони діють як самостійний судовий інститут при апеляційних судах, однак не входять до їхнього складу. Такі суди компетентні розглядати кримінальні справи щодо злочинів, за вчинення яких передбачено покарання у вигляді тюремного ув'язнення понад п'ять років. Суд асизів складається з трьох

професійних суддів (магістратів), один з яких є суддею апеляційного суду (conseillers des cours d'appel) і головує у справі, а два інших – магістратами трибуналу великої інстанції (фр. Magistrats du siege), а також дев'яти асизів. Асизи обираються із щорічного департаментського списку кандидатів жеребкуванням після добору спеціальною комісією.

Суд у складі дванадцяти осіб проводить засідання в єдиній колегії і вирішує питання щодо винуватості чи невинуватості обвинуваченого та щодо його покарання у випадку винесення обвинувального вердикту. Рішення приймається більшістю голосів. Однак рішення несприятливе для обвинуваченого, у тому числі й відмову від визнання наявності пом'якшуючих обставин, має бути прийняте не менш як вісьмома голосами з дванадцяти учасників складу суду.

У Франції справи про кримінальні делікти і найбільш серйозні проступки осіб у віці від 13 до 18 років розглядаються судами у справах неповнолітніх, створюваних в округах трибуналів великого процесу. Вони складаються з 2 засідателів (які призначаються міністром юстиції з осіб, що виявили інтерес до проблеми виховання молоді) і судді у справах неповнолітніх (який є суддею трибуналу великого процесу і призначається на 3 роки; хоча він може розглядати справи про кримінальні делікти і проступки неповнолітніх одноособово, однак в цьому випадку може застосовувати до них лише заходи виховного характеру). Їхні рішення оскаржуються в спеціальну палату апеляційного суду.

Вироки суду асизів апеляційному оскарженню не підлягають, однак їх може бути переглянуто у касаційному порядку в Касаційному суді Франції. Виправдувальний вирок взагалі не може бути оскаржений.

Суди шефенів у інших державах

У Греції справи про тяжкі злочини розглядаються у складі 3 суддів і 5 засідателів, які беруть участь разом із суддями у вирішенні всіх важливих питань процесу, в тому числі і щодо призначення покарання. Апеляційні скарги

розглядаються апеляційними судами за участю засідателів. Суди присяжних існували в Греції з 1834 р. по 1968 р., коли їх замінили суди шефенів.

В Естонії народний суддя бере участь у здійсненні правосуддя районними і міськими судами на основі і в порядку, передбаченому процесуальним законодавством. При здійсненні правосуддя народний суддя має рівні права з суддею.

Народним суддею може бути призначений дієздатний громадянин Естонії віком 25-70 років, який проживає в Естонії і володіє естонською мовою на високому рівні, а також має моральні якості, необхідні для народного судді. Метою залучення народних суддів в Естонії є представлення при здійсненні правосуддя звичайної людини, яка дивиться на процес, перш за все, з гуманної, а не юридичної сторони.

Народним суддею не може бути призначена особа, яка: засуджена за злочин; є банкрутом; не підходить за станом здоров'я; зареєстрований на території відповідного органу самоврядування менше, ніж 1 рік; перебуває на службі в суді, прокуратурі чи поліції; знаходиться на службі в збройних силах; є адвокатом, нотаріусом чи судовим виконавцем; є ж членом естонського уряду, волосного або міського правління, парламенту; є Президентом Естонії або районним старійшиною.

Народний суддя призначається на чотири роки. Особу не можна призначати народним суддею більше, ніж два періоди підряд.

Кандидатів у народні судді вибирають збори депутатів органів самоврядування. Число кандидатів у народні судді повинно бути пропорційним відношенню до кількості осіб, що проживають на території самоврядування. З числа кандидатів у народні судді народного суддю призначає на посаду комісія з призначення народних суддів, що діє при цьому суді, склад якої затверджується головою суду. При призначенні комісія повинна враховувати чи підходить кандидат, дати обґрунтовані заперечення проти кандидата, а також представленість за статтю, віком, сферою діяльності

В Ісландії у виняткових випадках, коли для розгляду справи необхідні

технічні знання, суддя зобов'язаний запросити для участі в слуханнях двох спеціалістів, які можуть прийняти рішення навіть всупереч думки судді.

В Італії у 1931 р. суд присяжних було замінено судом шефенів (суддя і п'ять засідателів). Шефени призначалися з надійних чиновників, затверджувалися міністром юстиції. Його призначення полягало в легітимації необхідних рішень у політично вразливих справах.

В сучасній Італії справи про найбільш серйозні кримінальні злочини входять до компетенції 94 судів присяжних (у формі судів шефенів). До них входять 2 професійних судді (один – головуючий) і 6 засідателів – «народних суддів». Разом вони складають єдину колегію і вироки виносяться на спільному засіданні. Апеляційні скарги розглядає 34 апеляційних судів присяжних. До їх складу входять разом з 6 народними суддями по 2 професійних судді, причому один з них – суддя Касаційного суду, а інший – член апеляційного суду.

У Швеції апеляційні суди низку справ розглядають за першою інстанцією. Якщо обвинувачуваному загрожує покарання більш суворе, ніж штраф, то до суду у складі 3-4 професійних суддів запрошуються 2-3 засідателі.

У розгляді кримінальних і шлюбно-сімейних справ в окружних судах (найнижча судова ланка) беруть участь 1 професійний суддя і 5 засідателів. Засідателі обираються зібраннями комунальних представників строком на 6 років та беруть участь спільно з суддею у розгляді справи. Причому, якщо за рішення, яке суперечить думці судді висловилися 4 з 5 засідателів, то воно вважається остаточним вироком, в іншому випадку оголошується вирок (рішення) запропонований суддею.

Цікавим є досвід залучення представників громадськості через кантональні суди Нідерландів (*de kantongerechten*). Судді кантональних судів розглядають справи одноособово. Однак у випадках, що стосуються довготривалої оренди землі в засіданні беруть участь два експерти — по одному засідателю від орендарів та власників землі, яких обирають на певний строк у спеціальному порядку від асоціацій, що представляють відповідно орендарів та власників землі.

У Австрії суд шефенів (Schöffensenat) засідає у складі двох професійних суддів, один з яких головує в засіданні і двох шефенів, непрофесійних суддів, обраних народом, які користуються правами судді під час судового розгляду. До компетенції суду шефенів віднесено справи про злочини, за які можуть бути призначені покарання у вигляді позбавлення волі на строк більше 3 років, а у випадку вчинення краді зі зломом – 5 років, а також щодо вчинків проти життя і здоров'я людини, моралі, суспільного порядку та пов'язаних зі зловживанням службовим станом, розповсюдженням наркотиків. Звертаємо увагу, що у справах неповнолітніх суд шефенів (Jugendschöffensenate) засідає у складі двох професійних суддів (спеціально відібраних і висококваліфікованих), один з яких головує, а також двох шефенів, які, як цього вимагає закон, повинні за професією бути вчителями, вихователями або працювати в органах опіки та піклування у справах неповнолітніх, тобто протягом своєї попередньої діяльності виказували зацікавленість і здібності щодо вирішення проблем дітей і молоді.

Розгляд кримінальних справ і винесення вироків з політичних злочинів (державна зрада, збройні змови), а також злочинів, за які передбачено покарання у вигляді пожиттєвого позбавлення волі або більше 10 років, розглядається судом присяжних (Geschworenengerichte) у складі 3 професійних суддів і 8 засідателів. Як правило, лише присяжні вирішують питання про винуватість підсудного, тоді як питання про покарання вирішується спільно професійними суддями та засідателями.

Як одну зі спроб усунути недоліки, характерні для суду присяжних, так і для народних засідателів, слід розглядати запровадження суду присяжних в Казахстані. Попри те, що він створювався як суд присяжних, його сутність більш характерна до суду народних засідателів (суду шефенів). Так, суддя спільно з присяжними визначає вину або невинуватість особи, а також спільно вирішує питання щодо призначення покарання.

В Японії участь громадськості в правосудді відновлено у 2009 р. Суд присяжних існував у цій країні з 1928 по 1943 р., однак був скасований під час

Другої світової війни. З 2009 р. розгляд найбільш тяжких справ, зокрема пов'язаних з вбивствами та пограбуваннями при обтяжуючих обставинах розглядатиме суд за участю шести засідателів, відібраних випадково з виборців, та трьох професійних суддів. Засідателі не лише визначатимуть вину чи невинність підсудного, але й спільно з суддями виноситимуть конкретний вирок. Вони зобов'язані тримати в таємниці всю отриману під час судового розгляду таємницю.

Є. Асеева відзначає, що більшість європейських країн, правова система яких заснована на англійському прецедентному праві, забезпечують участь представників народу в кримінальному процесі у формі суду присяжних або суду шефенів. Водночас більшість азійських, африканських і латиноамериканських країн, як і майже всі мусульманські, не використовують народних суддів в кримінальному процесі.⁹⁴

Правове регулювання діяльності народних засідателів в Україні

В Україні діяльність народних засідателів здійснюється на основі відповідних положень Конституції України, Закону України «Про судочинство в Україні», Кримінально-процесуального кодексу, Цивільно-процесуального кодексу, Кримінального кодексу, Цивільного кодексу і регулюється наступним чином.

У статті 5 Закону України «Про судочинство в Україні» вказується, що народ безпосередньо бере участь у здійсненні правосуддя через народних засідателів. Участь народних засідателів у здійсненні правосуддя є їхнім громадянським обов'язком.

Так, Закон України «Про судочинство в Україні» (статті 65, 66) визначає хто такі народні засідателі, встановлює вимоги до них та умови, за яких особу може бути звільнено від виконання функцій народного засідателя.

94

Асеева Е. А. Состав суда в уголовном процессе. -- Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук. – Москва. – 2009

Народний засідатель – це громадянин України, який у випадках, передбачених кримінально-процесуальним та цивільно-процесуальним законодавством спільно з професійним суддею бере участь у вирішенні відповідної справи. Таким чином, згідно з Конституцією України забезпечується безпосередня участь народу у здійсненні правосуддя. Народні засідателі на час здійснення правосуддя за своїм правовим статусом прирівнюються до судді.

Список народних засідателів затверджується відповідною місцевою радою за поданням голови місцевого суду. До списку включаються у кількості, зазначеній у поданні голови суду, громадяни, які постійно проживають на території, на яку поширюється юрисдикція даного суду, та відповідають вимогам, що пред'являються до народних засідателів і дали згоду бути народними засідателями. В свою чергу, список народних засідателів місцевого військового суду за поданням голови цього суду затверджується начальником відповідного гарнізону. До списку включаються у кількості, зазначеній у поданні голови суду, військовослужбовці гарнізону, які відповідають вимогам, що пред'являються до народних засідателів.

Закон встановлює, що списки народних засідателів затверджуються на строк чотири роки і оновлюються у разі необхідності, але не частіше, ніж через два роки. Список народних засідателів публікується в друкованих засобах масової інформації відповідної місцевої ради.

Щодо особи, яка включена до списку народних засідателів, існують обставини, що виключають можливість її участі у здійсненні правосуддя, вона зобов'язана повідомити про це суд.

На прохання особи голова суду видає розпорядження, яким звільняє народного засідателя від виконання обов'язків: громадян, старших 65 років; жінок, які перебувають у відпустці у зв'язку з вагітністю та пологами, по догляду за дитиною, а також тих, які мають дітей дошкільного чи молодшого шкільного віку або утримують дітей-інвалідів, інших хворих або похилого віку членів сім'ї; керівників та заступників керівників органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування; осіб, які не володіють державною мовою. Також

може бути звільнено осіб, які через свої релігійні переконання вважають для себе неможливою участь у здійсненні правосуддя. Голова суду може звільнити і інших осіб, якщо визнає поважними причини, на які вони посилаються.

Для такого звільнення особи, згадані вище, повинні подати заяву про звільнення від виконання обов'язків народного засідателя у конкретній справі до залучення їх для виконання цих обов'язків.

Народні засідателі залучаються до здійснення правосуддя в порядку черговості на строк не більше одного місяця на рік, крім випадків, коли продовження цього терміну зумовлено необхідністю закінчити розгляд справи, розпочатої за їх участю. Однак у здійсненні правосуддя спеціалізованими судами народні засідателі участі не беруть.

Суд має надіслати народному засідателю запрошення для участі у здійсненні правосуддя не пізніше, ніж за два тижні до початку судового засідання. У такому запрошенні зазначено права та обов'язки народного засідателя, перелік вимог щодо народних засідателів, а також підстави для звільнення їх від виконання вказаних обов'язків. Також за два тижні до початку судового засідання суд повинен письмово повідомити про це керівництво підприємства, установи, організації за місцем роботи народного засідателя. Народний засідатель зобов'язаний вчасно з'явитися за запрошенням суду для участі в судовому засіданні.

Неявка народного засідателя без поважних причин у судові засідання, а так само відмова керівника підприємства, установи, організації, незалежно від форми власності звільнити народного засідателя від роботи на час виконання ним обов'язків у суді вважається неповагою до суду і тягне передбачену законом відповідальність винних посадових осіб.

Стаття 72 Закону «Про судочинство в Україні» встановлює наступні права народних засідателів та гарантії їх захисту. Зокрема, наділяє народних засідателів при вирішенні всіх питань, пов'язаних з розглядом справи і постановленням судового рішення такими самими правами, як і професійного суддю. Також на час виконання ними обов'язків по здійсненню правосуддя на

народних засідателів поширюються всі гарантії незалежності і недоторканності професійних суддів.

За час виконання обов'язків у суді народним засідателям повинна виплачуватися винагорода, виходячи з розміру їх середньомісячного заробітку чи пенсії, але не меншого, ніж прожитковий мінімум для працездатної особи. Їм також мають відшкодовуватися витрати на проїзд і наймання житла, а також виплачуватися добові. Зазначені виплати повинні здійснюватися судом за рахунок коштів, передбачених у Державному бюджеті України.

Закон захищає народного засідателя від звільнення чи переведення на іншу роботу без його згоди під час виконання ним обов'язків у суді, а також з мотивів виконання обов'язків народного засідателя або присяжного. Такі дії роботодавця визнаються грубим порушенням законодавства про працю і тягнуть передбачену законом відповідальність винних осіб.

Участь народних засідателів у цивільному процесі України обмежена незначною кількістю справ. Так, стаття 234 Цивільно-процесуального кодексу України передбачає проведення із залученням судді і двох народних засідателів у вигляді окремого провадження (для «підтвердження наявності або відсутності юридичних фактів, що мають значення для охорони прав та інтересів особи або створення умов здійснення нею особистих немайнових чи майнових прав або підтвердження наявності чи відсутності неоспорюваних прав») справ про:

- 1) обмеження цивільної дієздатності фізичної особи, визнання фізичної особи недієздатною та поновлення цивільної дієздатності фізичної особи;
- 2) визнання фізичної особи безвісно відсутньою чи оголошення її померлою;
- 3) усиновлення;
- 4) надання особі психіатричної допомоги в примусовому порядку;
- 5) обов'язкову госпіталізацію до протитуберкульозного закладу.

Для свого ефективного функціонування інститут народних засідателів потребує виконання низки передумов, серед яких можна назвати: фінансова (забезпечення відшкодування народним засідателям), кадрово-організаційна

(відбір та призначення народних засідателів, жеребкування, присяга), психологічна (формування в суспільній свідомості установки на важливість ефективного виконання обов'язку народного засідателя), правова (усунення прогалин та колізій, наприклад, закріплення переліку хронічних психічних та інших захворювань, що перешкоджають виконанню обов'язків народного засідателя).

Після розпаду СРСР, в умовах політичної та економічної трансформації система призначення народних засідателів, зіштовхнулася з проблемою інертності та ігнорування значною частиною населення виконання громадянських обов'язків і фактично була паралізована. Спроби проводити судові засідання, незважаючи на ці проблеми, призвели до масового поширення фактів порушення строків розгляду справ та черговості та порядку виклику засідателів, з'явилися випадки, коли одні й ті ж засідателі регулярно брали участь у розгляді різних справ, і, відповідно, унаслідок цього вироки нерідко виносилися незаконним складом суду. Законодавець спробував вирішити цю проблему шляхом припинення дії інституту народних засідателів на рівні районних (міських) судів (1992 р.) та Верховного Суду України (2001 р.). Водночас проблема залучення народних засідателів до розгляду кримінальних справ в апеляційних судах все ще була невирішеною.

Хоча прийняття Закону “Про судоустрій України” від 7 лютого 2002 року та запровадження нової процедури добору народних засідателів допомогло вирішити частину критичних питань, втім, як показав досвід її функціонування, в цій сфері все ще існують достатньо серйозні проблеми.

В свою чергу, новий Цивільно-процесуальний кодекс України передбачив відновлення інституту народних засідателів на рівні місцевих судів для здійснення цивільного судочинства з окремих питань, що призвело до збільшення кількості народних засідателів.

Як зазначає С. Іваницький, окрім основної функції відправлення правосуддя, народні засідателі виконують також функцію сприяння ретельному

й об'єктивному дослідженню судом обставин справи, соціального контролю та “приховану” функцію (ефект присутності сторонньої людини).⁹⁵

Цікавою є також пропозиція С. Іваницького щодо гласної процедури залучення народних засідателів – шляхом повідомлення в ЗМІ та через інші канали масової інформації (не менше 4-х різних видів) про потребу місцевого суду в народних засідателях із зазначенням вимог до них та інших суттєвих умов і, відповідно, поданням громадянами, які бажають виконувати такі обов'язки, заяв про це до комісії з формування списку народних засідателів.⁹⁶ Вважаємо, що такий спосіб має доповнювати традиційний.

Важливою для забезпечення активності народних засідателів є також пропозиція щодо нормативної фіксації положення, що зобов'язує суддю надати можливість народним засідателям завчасно ознайомитися із матеріалами справи, що розглядатиметься, а також з відповідним законодавством та судовою практикою.⁹⁷

Здійснення правосуддя має оптимально поєднувати в собі як професійну складову, так і суспільну (громадянську) складову.

Право на доступ до правосуддя повинно відповідати вимогам справедливості і забезпечувати ефективне відновлення громадян в правах, гарантувати їм право на незалежний та неупереджений суд як необхідну умову справедливого правосуддя.

Висновки:

Участь народу в контролі за судовою владою дозволяє запобігти таким факторам як: можлива залежність судів від органів виконавчої влади, політичних партій; надмірна формалізованість процесу та практики при

⁹⁵ Іваницький С. О. Формування складу народних засідателів у судочинстві України/ автореферат дисертації ... к.ю.н. – Харків, 2006. – с. 10

⁹⁶ Іваницький С. О. Формування складу народних засідателів у судочинстві України/ автореферат дисертації ... к.ю.н. – Харків, 2006. – С.12

⁹⁷ Іваницький С. О. Формування складу народних засідателів у судочинстві України/ автореферат дисертації ... к.ю.н. – Харків, 2006. – с.14

здійсненні правосуддя; професійна деформація суддів внаслідок багатолітньої судової практики; надмірна бюрократизація судової влади. Не дивно, що сильна судова влада у Франції, Іспанії, Італії та Німеччині, як правило, виступала проти народної участі в судовому процесі. З точки зору суддів судівництво вимагає глибоких правових знань, а тому непрофесіоналам це завдання не під силу. Здійснення правосуддя пов'язане з розвитком спеціальної професійної юридичної мови. Якщо в суді присяжних і обвинувачення, і захист у своїх промовах звертаються до присяжних, справедливо розраховуючи на їхній рівень правових знань, то у випадку суду шефенів, як правило, цей аспект участі народних засідателів, які не є фахівцями у галузі права, залишається поза увагою. Тривала суддівська діяльність призводить як до вrostання в внутрішні норми суддівської корпорації, так і більш відсторонено, «черствіше» ставлення судді до учасників та фактів процесу.

Вибір форми організації суду за участю професійних суддів і представників громадськості багато в чому пов'язаний з історичними традиціями країни.⁹⁸

Безперечно, участь народу у відправленні правосуддя традиційно розглядається як право та обов'язок громадян в демократичному суспільстві, слугуючи легітимації призначенню кримінальних покарань і впливаючи на підвищення рівня суспільної правосвідомості.

Закріплення на рівні конституції країни положень про участь громадськості в діяльності судів, у свою чергу створює умови для забезпечення незалежності судової влади. Зокрема, як свідчить український досвід, шлях від закріплення конституційних положень до практичного втілення може зайняти значний шлях. В окремих випадках на вибір форми залучення представників громадськості можуть впливати інші конституційні норми. Наприклад, в Італії є неможливим створення суду присяжних в класичній формі саме тому, що Конституція Італії вимагає,

⁹⁸ Автономов А.С. Конституционное (государственное) право зарубежных стран: Учебник М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2005. С. 310-312

щоб судові рішення були мотивованими, а колегія присяжних не зобов'язана мотивувати свої рішення.

В свою чергу Конституція України, передбачає закріплення обох форм народної участі в здійсненні правосуддя: як суду присяжних, так і народних засідателів. Саме тому, одним з найважливіших питань в українській судовій системі є визначення підсудності справ відповідно суду присяжних і суду за участю народних засідателів.

Переваги суду за участю представників народу – це, перш за все, зростання довіри населення до суду, посилення незалежності суду від виконавчої влади, реалізація на практиці принципу громадського контролю і участі народу в державній діяльності, зростання знань і досвіду суду, з урахуванням залучення представників місцевих жителів, які належать до різних соціальних груп, індивідуалізація кожної справи, яка розглядається судом, об'єктивність дослідження і оцінки фактичних обставин справи особами без юридичного досвіду, соціальний контроль за забезпеченням справедливості судових рішень, нейтралізація професійної деформації суддів, стимулювання суддів дотримуватися процесуальних норм в судовому процесі, формування у громадян правосвідомості високого рівня.

До сильних сторін шефенського суду належать: оновлення складу засідателів для розгляду кожної справи, кількісна перевага народних засідателів над професійними суддями, що дозволяє представникам громадськості впливати на вирішення справи, рівність прав засідателів і суддів, включаючи право зафіксувати свою особливу думку, меншу кількість представників громадськості, потрібних для вирішення справи, що дає можливість ширше використовувати засідателів при розгляді різних справ, краща обізнаність з матеріалами справи, можливість конкретизувати юридичні питання під час розгляду справи.

До слабких сторін шефенського суду відносять: можливе домінування точки зору професійного судді в колегії з засідателями, зважаючи на його юридичні знання та досвід в судових справах, невелика кількість засідателів, що не дозволяє представити різні соціальні групи достатньою мірою, щоб

відображати суспільну думку, можлива пасивність засідателів. Метою становлення суду присяжних було обмеження абсолютизму. На сьогодні суд шефенів в низці держав (Німеччина, Італія, Франція) є не менш демократичним. В той же час в певних країнах суд шефенів використовується для обмеження участі громадськості в здійсненні судочинства і контролі за шефенами з боку суду.

Вважаємо за можливе і необхідне подальший розвиток інституту народних засідателів. При цьому, слід звернути особливу увагу на процедуру відбору народних засідателів, популяризацію значимості ролі народних засідателів, належного фінансування участі народних засідателів у судових засіданнях та перегляд юрисдикції суду за участю народних засідателів у зв'язку з запровадженням суду присяжних.